
С.А. Євсеєнко

Історія Горлівки

з найдавніших часів до 1917 року

Історичний нарис

Бахмут – 2016

УДК 94 (477.6)

ББК 63-3 (4 укр-4 дон) 721-1 И 907

Є-25

Євсеєнко С.А.

Історія Горлівки з найдавніших часів до 1917 року: Історичний нарис – Бахмут: Вид-во ГПМ, 2016. – 188 с.

В нарисі на великому фактичному матеріалі відображено складну і суперечливу історію рідного міста – Горлівки з найдавніших часів до 1917 року.

Рекомендується як навчальний посібник учням та вчителям загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, коледжів, а також всім хто цікавиться історією нелегкого життя нашого народу.

Рецензенти

Грідіна Л.А., професор, доктор історичних наук

Савенко Н.О., заслужений діяч культури України, директор музею історії м. Горлівки в 2003 – 2014 рр.

Схвалено до друку рішенням Вченої ради Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ ДДПУ (пр. № 1 від 27. 01. 2016 р.)

ББК 63-3 (4 укр-4 дон) 721-1 И 907

ISBN

© Євсеєнко С.А., 2016

© Парахін А.Г., художнє оформлення 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП	8
<i>РОЗДІЛ 1. НАЙДАВНІШІ ЧАСИ</i>	10
1. СИВА ДАВНИНА	12
2. КАТАКОМБНА КУЛЬТУРА	14
3. БЕЄВА МОГИЛА	16
<i>РОЗДІЛ 2. СТЕП КОЧОВИЙ</i>	22
1. КИММЕРІЙЦІ	23
2. СКІФИ	24
3. САРМАТИ	26
4. ХАЗАРИ	29
5. ПЕЧЕНІГИ	32
6. ПОЛОВЦІ. ПОХОДИ ВОЛОДИМИРА МО- НОМАХА	34
7. МОНГОЛО-ТАТАРИ. КРИМСЬКЕ ХАНСТ- ВО. НОГАЙСЬКА ОРДА	38
<i>РОЗДІЛ 3. ЗАЛЮДНЕННЯ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЇ ГОРЛІВКИ</i>	40
1. СТОРОЖОВА І СТАНИЧНА СЛУЖБИ	40
2. ПОДАЛЬШЕ ЗАЛЮДНЕННЯ КРАЮ	42
3. СЛАВ'ЯНОСЕРБІЯ	51
4. ПЕРШІ ПОСТІЙНІ ПОСЕЛЕННЯ В НА- ШОМУ МІСТІ. ЗАНЯТТЯ МЕШКАНЦІВ	55
5. АДМІНІСТРАТИВНІ ЗМІНИ НАПРИКІНЦІ XVIII СТ.	61
<i>РОЗДІЛ 4. ГОРЛІВКА В ДОБУ ПРОМИСЛОВО- ГО ПЕРЕВОРОТУ</i>	64
1. ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЮ У	64

ХVІІІ - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.	
2. ПРОМИСЛОВЕ ОСВОЄННЯ ЗЕМЕЛЬ НАШОГО МІСТА НАПРИКІНЦІ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.	66
<i>РОЗДІЛ 5. ГОРЛІВКА У ДОБУ РЕВОЛЮЦІЙ</i>	82
1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	82
2. РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ 1905 РОКУ	127
3. ПОЧАТОК РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ. СТРАЙКОВА БОРОТЬБА	139
4. СУДОВИЙ ПРОЦЕС. "ГОРЛІВСЬКА СПРАВА"	162
5. ПРОМИСЛОВА ГОРЛІВКА МІЖ ДВОМА РЕВОЛЮЦІЯМИ	168
ПРИМІТКИ	178
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА	180
ДОДАТКИ	186

Передмова

Сьогодні в нашій країні спостерігається зростання інтересу до історії. Хіба потрібно знати нам те, що відбулося колись і начебто ніколи не повинно повторитися, те, що назавжди зникло в часі? Чи справді нам необхідно знати про те, що було колись, у минулому? Мабуть, було б простіше кожному наступному з поколінь забути все і починати життя спочатку, думаючи виключно про майбутнє. Але, щось підштовхує нас до вивчення минулого, яке на диво тісно пов'язано з сьогоденням і багато що в ньому повторює те, що було колись.

Наша рідна Горлівка є унікальним містом, яке має свою, особливу історію, тому що історія – це наше минуле, наше сьогодення, і наше майбутнє, яке у нас є спільним. Коли ми вивчаємо історію рідного краю то пізнаємо багато нового, відкриваємо для себе нові факти, дізнаємось про нові події та імена. І вже саме це варто уваги.

У наших безкрайніх степах за найдавніших часів не будували міст і селищ на довготривалий термін. Саме тут, по нашому степу, гуляли вітер та орди кочовиків, які пасли на буйних, соковитих травах табуни своїх коней.

У нашому степу, який продувається всіма вітрами з великої кількості селищ, протягом останніх сторіч було побудоване місто. Воно стало для багатьох сотень тисяч горлівчан рідним – малою Батьківщиною. Але ми повинні пам'ятати, що створити

щось нове можливо тільки через знання минулого. Всебічне вивчення історії нашого міста з добрим десятком великих і малих поселень на його території зробить нас розумнішими, багатшими, щедрішими та мудрішими в думках і справах, словах та в планах майбутніх звершень.

Зібраний автором фактичний матеріал є першою спробою наукового з'ясування минулого нашого рідного міста – Горлівки з найдавніших часів. На жаль, до цього часу так і не створено синтетичної, узагальнюючої науково-публіцистичної праці, яка б розкривала історію Горлівки – неупереджену, складну і неповторну, повну героїчних і трагічних сторінок. Так, в різні часи були зроблені поодинокі спроби місцевими краєзнавцями та істориками: за радянських часів – І. С. Павликом, М. І. Мальцевим, І. О. Жильцовим, В. В. Артем'євим, а за часів незалежної України – С. А. Євсеєнком, П. І. Жеребецьким, А. О. Шевчук, А. В. Шевченком і П. В. Яковенком та іншими, в тому, чи в іншому форматі відтворити ті, чи інші аспекти історії нашого міста і підприємств, які розташовано на її території, але узагальнюючої праці на сьогодні так і не написано.

Головна мета автора цього історичного нарису полягає в тому, щоб у межах загальноісторичних і еволюційних зрушень суспільства показати як розвивалося наше місто, з'ясувати його особливості, визначити, як з плином часу змінювалися природно-кліматичні умови, формувалася територія, йшло його заселення і асиміляція різними народами. У чому полягала необхідність засвоєння природних ресурсів, і багато інших факторів.

Перед вами перша спроба узагальнити факти та події з історії Горлівки з найдавніших часів до 1917 року. Автор розуміючи необхідність такої праці, яка гостро відчувається і в освіті, і в краєзнавстві, узагальнив на основі найновіших досягнень істо-

ричної науки відомі і науково підкріплені факти, неупереджено, відкинувши всі ідеологічні схеми радянської історіографії, показує яким чином “писалася” історія нашого міста реальним життям його мешканців.

Цей історичний нарис рекомендується учителям та учням середніх і старших класів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, коледжів, студентам та викладачам вищої школи, а також всім хто цікавиться історією нелегкого життя нашого народу.

Ми зможемо поповнити свої знання із історії України конкретним матеріалом із минулого нашого міста. Нам завжди треба пам'ятати, що корені сучасності сягають у глибоке минуле, тому в часи реформ і прискорення ритму життя, пошуків його нової якості в суспільстві пробуджується масовий інтерес до вічних питань: “Хто ми? Звідки? Що буде завтра?” Для сучасного громадянина відповіді на ці та інші питання набувають нині особливої гостроти. Тому автор вважає, що сенсом історії є вивчення її не заради минулого, а заради майбутнього. Кожна людина завжди має вибір, тому минуле, як і майбутнє, багатовекторне. І яким шляхом в майбутньому піти далі, залежить тільки від кожного із нас.

Автор висловлює подяку всім, хто приймав участь і допомагав у підготовці до виходу у світ цієї книжки. Низький уклін вам...

Вступ

Наша Горлівка – на сьогодні є одним із найбільших промислових і культурних центрів як Донецької області, так і сучасної України. Вона займає площу в 417 км². Її населення складає 297 тисяч осіб. За адмінтерподілом місто поділено на три райони: Центральнo-Міський, Микитівський і Калінінський. Міській раді підпорядковані Гольмівська, Зайцівська та Пантелеймонівська селищні ради.

Офіційною датою заснування міста Горлівка прийнято вважати 1779 рік, але ми повинні пам'ятати, що це дата першої письмової згадки про найстаріші населенні пункти на території сучасного міста: Государів Байрак, Залізне, Зайцеве – бо люди тут жили ще набагато раніше.

Дату, яка вважалась заснуванням міста (вона існувала за радянських часів) – 1867 рік, можна вважати не точною. Так, дійсно, у 1867 було засновано шахту Корсунська коп' № 1 на основі двох невеликих шахт навколо майбутньої станції на ділянці Курсько-Харківсько-Азовської залізничної дороги яку називали Корсунь. Пізніше, через декілька років, у 80-ті роки ХІХ ст. станцію за поданням керівництва Південноросійського кам'яновугільного товариства було перейменовано на Горлівку. Пізніше, згодом, ця назва поширилася і на невелике робітниче селище Корсунська коп'. Але ж на той момент поруч з цим робітничим поселенням люди уже жили протягом 100

років і притягання історії нашого міста до виникнення цього селища є абсолютно не правомірним. І треба зважати і на те, що з того часу багато разів змінювався адміністративно-територіальний поділ міста Горлівка, але офіційно статус міста вона отримала тільки у 1916 році, як заштатне повітове місто Катеринославської губернії Російської імперії. Таким чином, царський уряд офіційно визнав Горлівку як населений пункт Російської імперії. Це і є дата офіційного заснування міста Горлівки, як однієї зі складових майбутнього населеного пункту у відомому нам зараз форматі. У 1932 р., уже за радянських часів, після чергового адміністративного реформування, наше місто стало містом обласного підпорядкування яким є і до сьогодні. До цього, починаючи з останньої чверті XIX ст. на мапах (картах) Бахмутського повіту Катеринославської губернії є тільки залізнична станція Горлівка як і станція Микитівка. Але тут треба зазначити те, що села і Зайцеве, і Залізне до того уже давно були волосними центрами в межах Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Давно існувало і селище Государів Байрак.

Таким чином, у своєму дослідженні ми користуємося як історично склавшимися межами сучасного міста Горлівка, так і тими населеними пунктами, які колись входили, або були розташовані на її території.

Розділ І. Найдавніші часи

Приблизно десять тисяч років тому Донецький степ набув сучасного вигляду. Саме тоді на території сучасної Горлівки як і в Північному Причорномор'ї, Приазов'ї та на берегах Сіверського Дінця з'явилися перші кочовики – скотарі і землероби.

З тих прадавніх часів залишки Донецького кряжу – високого кам'яного плато – ще більше згладилися, ставши пологими пагорбами перерізними добре знайомими нам буераками і балками. Так, головна гряда кряжу проходить через територію нашого міста між найдавнішими поселеннями – Байрак і Зайцеве. На території селища Байрак розтягнулася низка високих кам'яних пагорбів, яка носить назву Високого лісу. Геологи називають цей час голоценом, а археологи середньокам'яним віком, або мезолітом.

У той же час були сформовані більшість сучасних річок, яких наші краєзнавці налічують близько двадцяти. Кажуть 100 років тому на карті населених пунктів на території сучасної Горлівки їх було аж 29... Де ж інші? Чи то вони зникли, або пересохли за цей проміжок історичного часу.

Особливістю ще є й те, що всі річки течуть в різні боки від Горлівки, практично не перетинаючи її, тому що Центральний Донбас є водорозділом Лугані і Корсуні, Бахмутки і Кальміуса. Це саме високе місто в Донбасі з якого вся вода тече в долини.

Так, на північ течуть найбільші річки які беруть у нас свій

початок – Бахмут і Лугань. Вони впадають в Сіверський Дінець, а той в свою чергу в Дон, який несе свої води до Азовського моря. Лугань бере свій початок у селищі Байрак і до Сіверського Дінця тече 198 км. Перші чотири кілометри це справжній коньон, в якому тече, як стверджують, найсмачніша вода в нашому краї.

Річка Бахмут (Бахмутка) бере свій початок у районі станції Трудової, де є велике болото площею до 6 га із якого б'ють близько 100 підземних ключів. Її довжина 88 км. А річка Корсунь починається на східній частині сучасного жилого масиву Сонячний, тече через Гуєн, поблизу колишньої шахти “Кочегарка”, яку ще в середині позаминулого сторіччя назвали Корсунською копью №1. Її довжина 25 км. Тече вона на південь, де зливається з річками Рассоховатою і Садками, впадає в р. Кринка.

Річка Залізна бере свій початок в районі ртутянської лікарні і тече через Чегарі, впадаючи в Кривий Торець, який в свою чергу в Казенний Торець, а той – в Сіверський Дінець.

Частину маленьких річок назвали Ярами і Балками. Так, у нас є Житний і Миколаївський Яр, Залізна і Широка Балки та інші. Довжина її русла 23 км. У річку Залізну впадає і річка Балка Блюм, яка починається із джерел на Курганці.

Є в нас ще і Батманка, Соломенка (Солом'яна Балка), Скотовата, Гурти, Калинова (Житній Яр), Широкий Яр, Жованка, Поклонська, Ячмінна та інші. Всі вони є дорогими для кожного мешканця того, чи іншого району нашого міста.

1. Сива давнина

У долинах річок Бахмутки і Лугань у крейдових відкладеннях ще найдавніші люди рили залежі кременя, який кроманьйонці використовували як матеріал для виготовлення знарядь праці. Так, в руслі р. Лугань, недалеко від джерел, знайдено майстерню під відкритим небом, в якій виготовляли за часів верхнього палеоліту (35-15 тисяч років тому) і мезоліту (15-8 тисяч років тому) ножі, проколки і скребки із каменю (кременю). Там же знайдено велику кількість мікролітів.

На відстані одного кілометру від селища Озерянівка в Широкій Балці археологи знайшли кераміку і скребки епохи неоліту. На території сучасного селища Зайцеве було знайдено грубо оброблений обломок кременя, який є ядром нуклеуса епохи верхнього палеоліту. У Круглому лісі (сучасне селище шахти 6-7) археологи знайшли неолітичні мікроліти.

Частина цих знахідок зберігаються в Горлівському історичному музеї, а решта – в Донецькому обласному краєзнавчому музеї.

Наприкінці енеоліту вперше з'являється звичай будувати над похованнями великі земляні насипи, які отримали назву курганів. Як правило, кургани були на високих місцях і завжди їх було видно здалеку. Рідко в кургані розташовано одне поховання, їх кілька, а іноді до 20-25. У Донецьких степах археологам відомо тисячі курганів, які відносяться до періоду бронзового віку – XXV-X ст. до н.е. Зараз їх збереглося близько 6 тисяч. Наукове дослідження цього періоду почалося більше 100 років тому. Тут необхідно відзначити великий вклад російського археолога В.О.Городцова, який ще на початку минулого сторіччя провів перші розкопки в Бахмутському повіті Катери-

нославської губернії. Саме він помітив різницю в типах поховань цього періоду і виділив три археологічні культури, які класифікував по конструкції поховальних споруд: як давньоямну, катакомбну і срубну. Такий поділ в археології зберігся і до сьогодні.

Попова могила на в'їзді у м. Горлівку

На археологічній мапі (карті) сучасної Горлівки відомо 78 археологічних об'єктів, серед яких: стоянка і 2 поселення срубної культури, 74 кургани–могили, поховання наших далеких пращурів часів катакомбної і срубної культур, кіммерійців, скіфів, сарматів, аланів, хозарів, печенігів та половців. Так, у селищі Зайцево їх – 8, у центральній частині міста – 26 і могила Кудрява, у Михайловці – 5, у селищі Байрак – 2, у селищі Гурти – 7, у селищі Озерянівка – 20, за хімзаводом Вірина могила, у Калинівці – 11, поблизу знака біля в'їзда в місто – Попова могила, а поблизу колишньої фабрики трикотажного полотна – 4 кургани. Більшість із них не мають назв. Але власні назви деяких із них нам відомі. Так, на східних кордонах містяться Вірина, Бібікова, Довга, Павловська могили і Государів курган.

На південних – Бєєва, Єреміна, Кудрява, Гостра, Терловата і Попова могили.

На сьогодні на території Горлівки археологами науково досліджено пам'ятки сивої давнини: три кургани – Бєєву могилу в Пантелеймонівці, курган за селищем Зайцеве з похованням катакомбної і срубної культури, на лівому березі річки Бахмут, в урочищі Миколаївський Яр поруч із розкопаним археологами поселенням срубної культури. І третій курган в 1,5 кілометрах від селища Новолуганське на захід у бік сучасної Горлівки, на лівому березі річки Лугань з похованням епохи енеоліту – катакомбної, і сарматської культур.

Північно-східніше селища Озерянівка, на лівому березі річки Широка Балка, археологи знайшли залишки двох поселень, кераміку і бронзові речі срубної культури, в яких жили люди приблизно 3 500 років тому, саме тоді, коли було зроблено поховання, яке ми знаємо як Бєєву могилу. У селищі Шуми знайдено відполіровану кам'яну сокиру-молот, яка теж належить до пам'яток срубної культури.

Інші пам'ятки сивої давнини на території сучасної Горлівки чекають на свого досвідченого дослідника.

2. Катакомбна культура

У 1969 році донецькими археологами на території сучасної Горлівки було досліджено курган, в якому знайдено поховання катакомбної культури. Так, С.К.Стороженко дослідив поховання на лівому березі р.Лугань в 1,5 км. на захід від сучасного селища Новолуганське.

Племена катакомбної культури відносяться до індоевропейців і саме вони змінили давньоямників, і існували в Донецьких степах у XXII-XVII ст. до н.е. Навіть деякий час вони співіснували і господарство катакомбників багато в чому схоже з попередниками. Основу його складало полукочеве тваринництво, а землеробство, мисливство і рибальство відігравали допоміжну роль. Достатньо розвиненим було гончарне виробництво.

Населення катакомбної культури ховало померлих під курганним насипом в ґрунтових камерах-катакомбах. Могила мала вхідну яму (дромос) і бокову камеру, в якій і ховали небіжчика в скрюченому положенні на лівому боці головою на південь, захід або північний схід і посипали червоною охрою. Поховання зустрічаються як одинарні, так і групові. У них знайдено кераміку, засоби праці і зброю, прикраси і кістки тварин.

Кераміка представлена глиняними плоскодонними і круглодонними горщиками, які багато прикрашені шнурковим орнаментом або гребінчастим штампом у вигляді геометричних фігур – частіше це кола. Серед знарядь праці і зброї кам'яні з просвердленими отворами сокири і булави, наконечники стріл та копій, ножів, скребків, різці, пести і ступки. Із бронзових виробів зустрічаються ковані коп'євидні ножі, долота, теслі, чотирьохгранні шила, прикраси та інше. Зустрічаються в похованнях і кістяні вироби – булавки, бляшки, прикраси у вигляді підвісок. В рідких випадках у похованнях трапляються пастові (скляні) і виготовлені із сердоліту буси.

Зверху над похованням насипався великий земляний насип – курган. Можна вважати, що в цілому поховальний обряд катакомбних племен відрізнявся великою пишністю і потребував великих трат, але наші пращури з цим не особливо рахувалися, тому що саме на цей період припадає соціальна і майнова не-

рівність населення цих племен, яка гарно простежується по поховальним спорудам. Чітко вирізняються поховання заможних воїнів, ремісників, майстрів-металургів, скорняків і таке інше.

Починаючи з XVI ст. до н.е. на теренах сучасної Горлівки кочували племена, яких археологи відносять до культури багатовадікової культури. Пам'яток цієї культури відомо в Донецькому краї зовсім не багато.

3. Бєєва могила

З найдавніших часів в 1 кілометрі на північ від селища Пантелеймонівка на високому пагорбі розташовано курган, який за свою круглу форму отримав у місцевого населення назву “Бєєвої Могили”. Він поруч із сучасною автомобільною трасою Горлівка – Донецьк. Сам курган вишиною 1,9 м., а в діаметрі – 29 метрів. У кургані при археологічному дослідженні в 1990 році було знайдено 3 поховання: одне відносять до багатовадікової, а два – до срубної культури.

У XVI ст. до н.е. степами Донбасу кочували племена, які археологами відносяться до багатовадікової культури. А з XV ст. до н.е. ситуація в степу змінюється. На територію Лівобережної України із далекого Поволжжя прийшли іраномовні племена, що належали до срубної археологічної культури, які в короткий термін повністю засвоїли територію сучасного Донбасу і нашої Горлівки.

Племена срубної культури, як і багатовадікової, в основі економіки мали землеробсько-тваринницьке господарство.

Землеробство було переважно мотичним, але в деяких районах земля оброблялася і простою сохою. Основною землеробською культурою був ячмінь, але сіяли і пшеницю, і просо. Зрубники посіви робили не окремо розсипаними зернами, а колосками – так їх легше було зрізати за допомогою серпа.

Зібране зерно зберігали у великих глиняних сосудах ємністю по 10-12 літрів. Зерно розтирали в кам'яних зернотерках, або товкли в ступках. Із нього варили в основному каші. Тваринництво срубних племен було придомним. Розводили биків, овець та кіз.

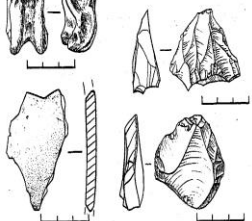
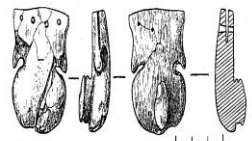
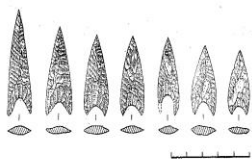
Курган Бєєва Могила (сучасний вигляд)

Домашню худобу зрубники пасли навколо поселень в теплу пору року, а з приходом холодів її тримали в загонах, або в помешканнях людей. Окрім того, частково, населення срубних племен доповнювало свій раціон харчування за допомогою продуктів мисливства та рибальства.

Такий напрямок економіки обумовлював осілий образ життя срубних племен. Вони жили в великих поселеннях, розташованих на берегах річок, балок та озер. Їх основу складали

близькі між собою роди. Так, на території сучасної Горлівки і Донецької області розкопано і вивчено археологами кілька сотень поселень і поховань, які належать до срубної культури і, уважно вивчивши цей матеріал, ми добре знаємо облаштування їх житла і багато побутових деталей.

Так, житло мало вигляд напівземлянок, які були заглиблені у ґрунт на 1,0-1,2 метра. Розміри котловану були 4 на 8-10 метрів. Цей котлован облицьовували дерев'яними плахами, такими ж були й стіни.

Бесса, Мислиш-90. п-5

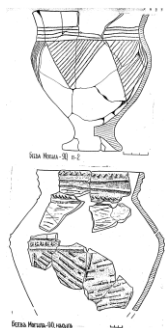
Дах був двухскатним і підтримувався важкими опорними стовпами. З середини в помешканні вподовж стін робилась земляна сходи́нка, яка слугувала нара́ми, або лежаком для відпочинку.

Іноді таке житлове приміщення було поділено на декілька комор (кімнат). У центрі житла були відкриті вогнища із багаття, на яких готували їжу і плавили бронзу. У центральних і південних районах Донеччини, де було мало дерева, основним будівельним матеріалом був камінь.

Уже зрубники були вправними гончарами. Посуд був плоскодонним, виготовлявся із глини і обпалювався на вогні. Верхня частина посуду прикрашалася наліпними валиками (багатоваликова культура) або ними зигзагами та трикутниками.

Своїх небіжчиків зрубники ховали в курганах. Так, перше поховання в кургані “Бєєва Могила” було зруйновано місцевими мешканцями ще в 1983 році. У ньому археологами було досліджено тільки могильну споруду, яка уявляла собою кам'яний ящик (зруб) прямокутної форми. Зруб було зроблено із чотирьох плит мілкозернистого пісчаника, поставлених на ребро. Перекриття зрубу складало теж чотири плити. У цьому похованні було знайдено гострореберний посуд із згладженим ребром, темно-цегляного кольору, чорним на зламі.

Друге поховання “Бєєвої Могили” також виявилось пограбованим. З ним пов'язана знахідка ще одного посуду – кубковидної форми на високому піддоні. Він прикрашений зображенням виткої мотузочки: на шийці – чотирма горизонтальними лініями, на плечиках і тулубі – поясом заштрихованих трикутників вершинами до низу. Поверхня посуду гарно оброблена, темно - сірого кольору, чорного на зламі.

Третє поховання найдавніше і відноситься до культури багатоваликової кераміки. У ньому знайдено скелет дорослого чоловіка віком до 35 років, який лежав на лівому боці в скрюченому положенні, головою на захід, на підстилці світло-бузкового кольору. У похованні знайдено кістки двох пар ніг коня і кістки черепа кози чи вівці. У цьому похованні було знайдено і досліджено: три кременя, дерев'яне блюдо овальної форми з невисокими бортиками з двох половин, скріплене в двох містах бронзовою проволокою розміром 13 на 18 см. На ньому залишки їжі жовтого та чорно-

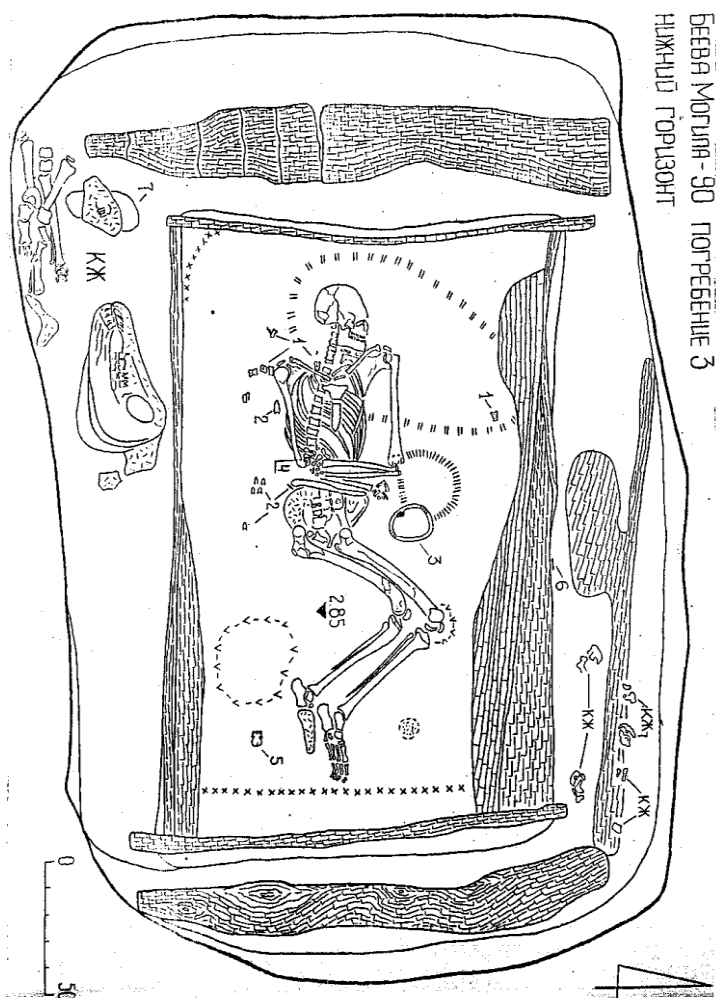
го кольору. Сім наконечників стріл підтрикутної форми з невисоким бортиком, дві кам'яні пряжки. З цим похованням, як вважають археологи, пов'язано складний ритуальний комплекс споруд, знайдено і 7 овечих астрагалів.

У східній частині кромлеха були знайдені фрагменти крупного сосуду культури багатоваликової кераміки, із трьох частин із раструбним вінчиком і високо піднятими плечиками. Прикрашений по шийці і тулубу ліпними валиками. Поверхня сосуду коричневого і темно-сірого кольору, на зламі чорного. Могила була обкладена каменем білого пісчаника, і піднімалася над пагорбком білою “сніговою” вершиною. У срубні часи поруч з курганом було поховання 1, над яким і було виконано насип із гумусу, який і накрив його “снігову вершину”, а ще пізніше, над першим похованням було виконано і третє поховання.

Час поховань у кургані “Бєєва Могила” археологи визначають XVII-XIV сторіччями до н.е.

А в 1969 році, донецькі археологи Т. О. Шаповал і О. В. Колесник розкопали курган на лівому березі р. Бахмут поблизу селища Зайцево в урочищі Миколаївський Яр, який теж відноситься до поховань населенням племен срубної культури.

На межі XII-XI ст. у Донецький степ приходять племена бондарихінської археологічної культури, яка була сформована племенами більш північних районів лісостепової смуги. Відбувається їх асиміляція з племенами срубної культури, змінюється традиції у будівництві, кераміці, виготовленні бронзових виробів. Але уже в XI-X ст. клімат у наших степах, як і в цілому на території сучасної України, змінюється, стає більш сухим і спекотним, що суттєво вплинуло і на розселення людей в нашому краї.

Реконструкція третього поховання в «Бєсєвій Могілі»

Розділ 2. Степ кочовий

Приазовські степи, відкриті всім вітрам, із своїм буйним і пахучим різнотрав'ям були зручним шляхом для багатьох народів і племен, які пересувалися і на схід, і на захід. Путі-шляхи стародавніх мандрівників йшли по хребту зруйновано-го часом, вітром і дощами Донецького кряжу, водорозділ якого перетинає території сучасних міст Горлівки, Ясинуватої і Де-бальцевого.

На півдні Східної Європи людина навчилася плавити залізо і робити із нього різні вироби в IX ст. до н.е. На той час степ із засушливим кліматом максимально поширюється на території сучасного Донбасу. Частина населення, яка проживала на наших територіях мігрує на північ, в райони більш принадні для землеробства. У степовій полосі залишилися тільки нечисленні племена, які змогли пристосуватися до кліматичних умов степу і перейшли в господарстві до кочового тваринництва. Так, починаючи з IX ст. до н.е. степ більше ніж на 15 сторіч заселяють племена різних кочовиків.

1. Кіммерійці

Першим кочовим народом, власне ім'я якого відомо історикам, за часів раннього залізного віку були кіммерійці. Вони кочували нашими степами у IX-VIII ст. до н.е. Цей народ був добре відомий стародавнім грекам, є про них згадки у Гомера в його безсмертній “Одисеї”. Найбільш повно говорить про кіммерійців історик Геродот, який називає їх попередниками скіфів. Достеменно не відомо походження цього народу. Одні історики вважають, що вони прийшли з Азії, інші стверджують, що вони є прямими нащадками племен срубної археологічної культури, саме тих, котрі жили на території сучасної Горлівки, які насипали “Бееву Могилу” і кургани в Зайцевому і Новолуганську, жили біля сучасної Озерянівки. Перейшовши до кочового образу життя, ці племена створили нові форми культури і побуту, які широко представлені на степних теренах Євразійського континенту.

Кіммерійці вели дуже рухливий образ життя, багато воювали. Відомі нам виключно по розкопанім похованням, бо своїх довготривалих поселень не мали. Поховання того часу досліджені поруч з нашим містом, на території сучасного Артемівського району поблизу селищ Чорногорівка, Луганка, Весела Долина і Камешиваха. Своїх небіжчиків кіммерійці ховали в курганах бронзової доби і дуже рідко робили свої насипи. В курганах знайдено бронзові вудила, деталі кінської зброї, бронзові і кістяні наконечники для стріл, прикраси, рідше із золота, частіше із бронзи, глиняні кубки, баклажки і корчаги, біметалеві (із заліза і бронзи) мечи та кінжали. Зустрічаються і привозні речі з Заходу (посуд) і Кавказу (зброя і прикраси). Вихо-

дячи із відомих власних імен тих часів можна вважати кіммерійців іраномовним народом.

У VII ст. до н.е. кіммерійська культура Приазов'я і Північного Причорномор'я практично повністю змінюється скіфською.

2. Скіфи

Протягом VII ст. до н.е. кіммерійців змінюють скіфи – воюючі кочовики, які, як свідчать давньогрецькі і римські історики, прийшли зі сходу. Багато в чому схожі з кіммерійцями скіфи, переважали їх чисельністю, військовою організацією та політичною єдністю, і частково асимілювали, а частково витіснили їх із приазовських степів. Науковці доводять, що скіфи прийшли із Північного Ірану і на певний час розселилися в південній та південно-східній частині сучасної України, зайнявши смугу степів від Дунаю до Дону на приблизно 600-700 кілометрів у глиб краю.

Скіфи не становили одного народу. Давньогрецький історик Геродот, який присвятив Скіфії п'яту зі своїх дев'яти книг “Історії”, згадує царських скіфів і скіфів-кочовиків, які жили в причорноморсько-приазовських степах, та скіфів-орачів, які жили в лісостеповій смузі. На території нашої Донеччини жили як раз царські скіфи.

Головними заняттями скіфів, як і їх попередників – кіммерійців, було кочове скотарство й війни. Саме кількість худоби визначала майновий стан скіфа. Тваринництво давало коней, в тому числі і бойових, м'ясо, молоко, сир та повсть для одягу і

покриття кибиток. Геродот писав: “Вони їдять варене м’ясо, п’ють кобиляче молоко і їдять “іпаку” (сир із кобилячого молока – С.Є.)”. Скіфи завжди кочували великими групами, до тих пір, доки вистачало трави для худоби. З ремесел у них були найпоширенішими обробка заліза та деревообробка.

Скіфи вели постійні війни, тому і були завзятими воїнами. Основу війська становила кіннота. Скіфа все життя постійно супроводжували лук із стрілами, спис і короткий меч. Найбільше шанували скіфи військову звичаї, мужність, хоробрість і дружбу. Експансія скіфів просунулася далеко на північ, аж до широти Києва. Найбільшої могутності Скіфія набула за часів царя Атея у IV ст. до н.е., але й вона у вирішальній битві з македонцями у 339 р. до н.е. зазнала поразки. Атей загинув і ця поразка стала початком кінця могутності скіфів.

З огляду на кочовий спосіб життя скіфи не мали постійних поселень, своєрідним житлом на колесах були кибитки на 4-6 колесах в яких розміщувалися жінки і діти, а чоловіки більшу частину життя проводили в сідлі.

Особливою самобутністю відзначається скіфська культура і мистецтво, основою якого був так званий звіриний стиль. Зображення оленів, пантер, вовків, птахів та риб прикрашали зброю, кінську упряж, посуд, прикраси і інші предмети побуту.

Донецькі археологи вважають, що курганна група Вірина Могила поблизу селища Веровка в Калінінському районі на-

шого міста належить скіфам. Саме там, у 1994 році знайдено скіфську кам'яну статую із пісчанику, яку археологи відносять до VI-V ст. до н.е. Висота цієї фігури 145 см, голову втрачено. Скіф у повному боєвому облаштуванні, "одягнений" у кафтан підперезаний поясом. На правій грані меч, на лівій лук у горітці. Ця статуя стояла колись на вершині одного із курганів Віриної Могили на жертівнику.

Про перебування скіфів на Горлівській землі свідчить і знайдений археологами скіфський меч-акінак на території східної частини міста (Калінінський район), який вони відносять до IV-III ст. до н.е.

Найвищого розвитку скіфська держава набула в IV ст. до н.е., але кінець їх пануванню поклали племена сарматів. Протягом III-II ст. до н.е. вони витіснили скіфів в Крим. Там вони змішалися з місцевим таврським населенням і ще довго зберігали свою мову і традиції.

3. Сармати

З III ст. до н.е. починається період занепаду скіфської держави, яка під потужними ударами сусідніх сарматських племен перестає існувати. Сармати – (III ст. до н.е. – III ст. н.е.) союз кочових іраномовних племен, який утворився в поволзько-приуральських степах. Їм не вдалося, як скіфам утворити свою державу, подолати свою родоплемінну відособленість, консолідуватися в єдиний етнос. Вони активно діяли на історичній арені протягом шести сторіч, залишивши сліди своєї діяльності на величезній території: в Західному Казахстані,

Приураллі, Поволжі, Калмикії, Прикубані, в Криму, Румунії та Угорщині і наших Донецьких степах.

Назва “сармати” походить від іранського слова “сааремат” – “оперезаний мечем”. Це не самоназва народу, а термін, введений до обігу античними авторами. Згадують античні автори кілька великих сарматських племен – орсів, язигів, роксоланів, сіраків і аланів.

Сарматські племена були войовничими та агресивними і просувалися в західному напрямку кількома хвилями. Сарматське суспільство перебувало на перехідному етапі між родоплемінними відносинами та ранньокласовими, але завершити цей перехід створенням власної держави сарматам так і не вдалося. Особливістю сарматського суспільного життя було існування пережитків матріархату. Античні автори часто називали сарматів “гюнвайкократуменами” – керованими жінками. У джерелах є згадки про цариць сарматів – Томарис, Амагу та інших. Жінки цього народу були войовничими, їздили верхи, гарно володіли зброєю, нарівні з чоловіками ходили в походи, не вступали в шлюб, поки не вб'ють першого ворога – нагадували міфічних амазонок. За легендою переказаною грецьким істориком Геродотом, сармати походять саме від амазонок та скіфів.

Сарматська культура і військова справа випередили не тільки скіфів, а й інші народи. За свідченням Тацита, атаку сарматської важкоозброєної кінноти не могло витримати жодне військо. Під час Великого переселення народів сарматська модель кінноти потрапила в Європу і, на думку деяких істориків, суттєво вплинула на формування середньовічного лицарства.

У донецьких степах відомі тільки могили кочових сарматів. Вони зустрічаються під невеликими курганними насипами.

Так, у 1969 році в 1,5 кілометрах від селища Новолутанське на лівому березі р. Лутань у напрямку сучасної Горлівки, на відстані 5 кілометрів від залізничної станції Доломіт знайдено військове чоловіче поховання. Небіжчику поклали залізний ніж і кінжал, лук і колчан із близько 80 стрілами. Наконечники сарматських стріл викувані із заліза і мають три лопасті. Поруч із похованням у тайнику було знайдено котел із бронзи банкової форми. На зовнішній стороні котла грецькими літерами вибито два сарматських написи. Одна сповіщає про ємність посуду, а друга є ритуальною: “Пий, жри Сордзій, син Паріадра”. Можливо, саме такий напис повинен був забезпечити сите життя власнику котла, як за життя, так і після його смерті.

Життя кочових сарматів відрізнялося стабільністю протягом кількох сторіч і вони продовжували хазяйнувати в степах Північного Причорномор'я і за часів нової ери. Але в степних районах Донецького краю серед сарматів на перше місце виходять алани. Вони підкорили собі всіх донських сарматів і в II ст. н.е. утворили потужний Аланський племінний союз. Аланська мова стала головною в сарматському оточенні, а в Боспорському царстві грецьких перекладачів спеціально навчали аланській мові.

У середині III ст. н.е. у Північне Причорномор'я із заходу і північного заходу приходять німецькі племена, найбільшим із яких були готи. Саме вони очолили великий союз різних племен. Поруч із ними існував і Аланський племінний союз. У кінці IV ст. н.е. обидва племінних союзи отримали поразку від хвилі гунського нашествия. Гуни – перші тюркомовні племена, які прийшли зі Сходу. Частина гунів залишилася на землях Причорномор'я, а частина пішла разом із підкореними аланами і готами до басейну річки Дунай.

Але і влада гунів у степу була короткою. Після смерті Аттіли в 453 р. гунське об'єднання розпалося. У приазовські степи в цей час проникають близькі до гунів болгарські племена. Деякий час великий вплив у цьому районі мали кочові авари, які з'явилися тут у середині VI ст. Але невдовзі і вони відкочували до Дунаю і заснували аварський каганат. Болгари в VI-VII ст. вели кочовий образ життя і залишили дуже мало згадок про себе. Одним із них є поховання біля села Новогригор'євка на р. Кальміус, поблизу Ясинуватої.

У середині VII ст. болгари Причорномор'я і Приазов'я об'єдналися в одну державу, яка отримала назву Великої Болгарії.

4. Хазари

У VII ст. в наших краях закінчується Велике переселення народів створенням двох країн: на північних і південно-східних берегах Азовського моря Великої Болгарії і Хазарського каганату в прикаспійських степах. У кінці VII ст., хазари – тюркоязычний кочовий народ, приєднали до себе приазовські землі і захопили пасовища болгар. Одна частина переможених болгар відкочувала на Дунай і заснувала там нову державу – Дунайську Болгарію, а друга частина залишилася в наших степах і підкорилося хазарам.

У середині VIII ст. в Північному Приазов'ї та Подонцев'ї існували і племена підкорені хазарами – болгар, поруч кочували угри і північнокавказькі алани. На кінець VIII ст. кордони Хазарського каганату значно розширилися і охопили Півден-

ний Крим, степи Приазов'я, Північний Кавказ, Сіверський Дінець і доходили до поселень на землях слов'ян. У цей час автори середньовічних хронік і літописів дуже гарно розрізняють ті народи, які входили до складу каганату як різні етноси, але називають всіх збиральним ім'ям – хазари. Власно хазарів було небагато, вони складали невелику частину населення, але Хазарський каганат уявляв собою значну військово-політичну силу. Каган управляв землями через своїх тудунів.

Хазари на кордонах своїх володінь будували фортеці і укріпленні міста. Потужна фортуна була побудована з великими мурами і баштами в верхів'ях Сіверського Дінця, поблизу сучасного селища Верхній Салтов на Харківщині. Навколо поселення були розташовані великі поселення аланів і дуже потужний катакомбний могильник. Подібна фортеця була знайдена і у села Маяки на Середньому Доні. Від назви цих двох поселень і пішла назва салтово-маяцької археологічної культури, яка визначає всі залишені хазарами старожитності.

Територія сучасної Горлівки також увійшла до складу Хазарського каганату. Так, в колишньому селищі Федяєвка археологами у 1955 році знайдено і розкопано поселення салтово-маяцької археологічної культури.

Основу господарства алано-болгарського населення складало тваринництво і землеробство, але вони займалися і мисливством, і риболовством. Вирощували пшеницю, ячмінь, просо. Зерно зберігалося у великих глиняних бочках – піфосах, які були зариті в землю по вінчик. Зерно молотилося в муку і крупу за допомогою кам'яних жерновів. Займалося населення і городництвом. Тваринництво було придомним і відгінним. Розводили коней, корів, овець і в меншій ступені – кіз та свиней. При придомному тваринництві (корови, свині) худоба випасалася коло житла і вимагала запасів кормів на зимовий стійло-

вий період. При відгінному тваринництві (коні, корови, вівці) необхідно було постійно перекочовувати по степу. Високорозвиненими були металургія та гончарство. Саме в цей період відбувається перехід від кочового образу життя до осілого.

А тим часом, поки дорослі воювали і важко працювали, діти гралися у свої дитячі ігри. Підтвердженням цієї думки є знахідка в Горлівці, яка становить і наш науковий інтерес. Славко Єрмоленко у 1990 році у дворі дому на вулиці Парковій знайшов крихітну глиняну ляльку, яку донецькі археологи відносять до салтівсько-маяцької культури VII-VIII ст. Розмір ляльки 2,6 на 5,2 см. і на ній видно дівчаче обличчя, спідничка. Таким чином, тепер ми з вами маємо уяву, чим бавилися юні хазарочки та болгарочки, майже 1200 років тому. А може аланочки... Ця глиняна іграшка, яка є хазарською старожитністю зараз експонується в Горлівському історичному музеї.

Поховання місцевого населення відбувалося по язичному обряду, ґрунтові, без курганів. Верхівка хазарського каганату прийняла іудаїзм, а у IX ст. більша частина аланів прийняла християнство.

Наприкінці IX ст. Хазарський каганат почав відчувати тиск з боку печенігів і частина болгар відкочувала на Волгу, де змішалися з угро-фінами і заснували нову країну – Волжську Булгарію. А уже на початку X ст. печеніги практично повністю окупували степи Східної Європи і нашого Донбасу. Згубний удар по Хазарському каганату наніс у 965 р. славетний київський князь Святослав.

На кінець X – початок XI ст. народи колишнього Хазарського каганату влилися в нові політичні об'єднання, створені в

наших степах.

5. Печеніги

У кінці IX ст. печеніги розрушили хазарські фортеці на середньому Дону і прорвалися в наші степи. Печенізький союз складався з 8 племен і нараховував близько 40 родів. Печеніги були в постійному русі по степу разом із стадами своєї худоби. Їх основу складали коні і вівці. Довготривалих поселень у них не було. Житлом слугували юрти – помешкання круглою форми із повсті і хутра тварин на каркасі із дерев'яних жердин, в центрі якого було вогнище.

Війни були постійним джерелом збагачення печенігів. Вони постійно нападали на своїх сусідів, захоплювали заручників з метою подальшого отримання викупу, викрадали худобу.

Хазарський каганат на той момент не зміг захистити свої кордони від печенігів, які захопили землі навколо Дону, Кубань і дійшли до рубежів Київської Русі. Тут вони вперше з'явилися у 915 р. Київські князі намагалися бути з печенігами у мирних стосунках, так як вони не могли ні торгувати, ні спокійно жити маючи поруч такого агресивного сусіда. Жорстоко страждало від печенігів і місцеве алано-болгарське населення колишнього Хазарського каганату, яке проживало в Донецьких степах і на території сучасної Горлівки. Особливо страждало населення Подінцев'я. Багато племен аланів і болгар (в руських літописах їх називають Чорними Болгарами) увійшли в племінний союз печенігів і почали кочувати разом із ними, але значна кількість осілого населення залишилася на своїх

місяцях.

Візантійські дипломати зуміли підкупити печенігів і умовити напасти на Київську Русь. Русь почала з ними довготривалу і кроваву боротьбу. Так, у 972 році печенізький хан Куря зміг навіть вбити київського князя Святослава. Тільки Ярослав Мудрий у 1036 році зумів завдати поразку великому печенізькому війську і покласти край їхнім набігам, а на місті перемоги пізніше збудував знаменитий Софіївський собор.

Але невдовзі печенігів почали тіснити зі сходу кочові племена торків. У склад торкського союзу входили племена берендеїв, боутів, заволжських печенігів і інших народів. Під натиском торків і київських військ печеніги були розсіяні і частково відкочували до Дунаю, а частково перейшли на службу до руських князів, охороняючи їх кордони і поселившись на річці Рось на правому березі Дніпра.

Та хазяйнування торків у наших степах було не довготривалим. У 1060 р. об'єднані військові сили руських князів розбили їх. До цього розгрому основні кочев'я торків були розташовані в межах сучасної Донецької області. Від них нам у спадщину залишилися ціла серія назв річок і назв місцевості: Сухий, Кривий, Казенний Торець, великий Тор, місто Тор (сучасний Слов'янськ), поселення Торецьке і Торське в Констянтинівському і Краснолиманському районах і Краматоровка (сучасний Краматорськ) на Казенному Торці.

У цьому районі знайдені поховання, які належать торкам. Вони ховали своїх сородичів у курганах, в ямах з дерев'яним настилом, на який зверху клали голову і ноги коня. Кочовики вірили, що небіжчики в'їдуть в рай обов'язково на коні, тому кінь був обов'язковим елементом ритуалу поховання.

У середині XI ст. на зміну печенігам і торкам у наші степи прийшли половці, але їх невеликі групи ще довго кочували в

цих краях. Є відомості про те, що київський князь Володимир Мономах під час одного зі своїх походів на половців зустрів орду печенігів і торків і взяв їх з собою проти половців.

6. Половці. Походи Володимира Мономаха

Перші згадки про половців у літописах з'явилися у 1054 році, тоді як в європейських хроніках вони називаються команамі, або куманамі. Східних половців називали кипчаками, тому і всі половецькі землі, які сформувалися під їх владою у XII ст. мали назву Дешт-і-Кипчак. Вони повністю заволоділи землями від Дніпра і до заволжських степів.

Половці були кочовиками, типовими тваринниками. Вони розводили коней, верблюдів, кіз, овець, буйволів і коров. У теплі пори року вони кочували по степу, а з похолоданням, на відміну від торків і печенігів влаштовували зимовники, які в руських літописах отримали назву – вежі. Вони складалися із кибиток та юрт. Худоба вільно паслася навколо них.

Життя половців було, в цілому, таким як і у всіх кочовиків. Головними продуктами їх харчування були м'ясо тварин, молоко та кумис, каші із проса і пшениці. Одежа була зручною для верхової їзди. Вони носили вузькі штани, короткі чоботи, рубахи, короткі кафтани без коміра і башлики (гостроверхі шапки). Жінки-половчанки одягалися приблизно так само, але їхня одежа відрізнялася більш багатим прикрашенням.

Як і у всіх кочовиків особливе місце в житті половецького населення займав кінь. Вони від малого до великого були чудовими вершниками. Кінь супроводжував половців і в житті і

після смерті. У поховання і чоловіків, і жінок обов'язково клали цілого коня і вуздечку, стремена, а іноді й сідло. Небіжчиків ховали в уже існуючих курганах, або насипали над ними новий земляний пагорб. Чоловікам клали саблю, кілька стріл і лук, жінкам – прикраси, серед яких археологи знаходили і прості, і багаті із золота та срібла, посуд, мідні котли.

Звичаї, побут та поховання добре відомі нам по описам східних і європейських мандрівників, знахідкам археологів і кам'яним скульптурам. Вони отримали назву “кам'яних баб”. “Баба” – перекручене “бабай”, “балбал” (на тюркській мові – сильний, поважний, воїн-батир). У половців-кипчаків, які жили і на території сучасної Горлівки ще до переселення у донецькі степи склався обряд встановлювати на курганах і високих місцях кам'яні зображення померлих прашчурів. Кам'яним бабам вони приносили дари і жертви, саме у них просили захисту та заступництва.

На території нашого міста в Калінінському районі, в селищі Байрак було знайдено фрагмент бронзової пряжки, який археологи визначили як половецький, занесли у “Каталог випадкових знахідок” і віднесли до XI-XII ст. На згадку про кипчаків на території Горлівських селищ знайдено декілька кам'яних баб, які зараз можна побачити в музеї історії міста Горлівки. А в селищі Батмановка, на території Центрального-Міського району, знайдено голову половецької статуї воїна XI-XII ст. У колишньому селищі Залізному було знайдено 11 кам'яних половецьких статуй, які відносяться до цього ж періоду.

Поблизу колишнього села Верів-

ка на території Калінінського району нашого міста донецькими археологами було знайдено бронзову культову половецьку статуетку, яка зберігається в Донецькому обласному краєзнавчому музеї.

Між половцями і давньоруською Київською Руссю склалися дуже непрості відносини. Половці, як і їх кочові попередники, нападали на слов'янські поселення, грабували їх, брали у полон людей. Так, у літописах можна знайти понад 40 згадок про набіги половців на Русь. Особливою активністю відзначалася антиполовецька політика Володимира Мономаха. Саме він наніс найбільших втрат половцям своїми походами 1003, 1009, 1111 і 1116 років.

Так, донецький вчений О.П.Черних проаналізувавши літописні джерела встановив відповідність назв літописних і сучасних річок Донбасу і прийшов до висновків, які мають пряме відношення до нашого міста. Він стверджує, що річка Бахмут, то давня Салниця (Соляний шлях), річка Корсунь – давній потік Дегея. Це дало йому змогу реконструювати опис літописних подій походу Володимира Мономаха 1111 року на половців. Метою цього походу було повернення Русі захопленого половцями важливого Залозного путі, який проходив по території сучасних Горлівки, Єнакієве та Ясинуватої.

Так, за літописом, у п'ятницю 24 березня 1111 року війська русичів підійшли до потоку Дегея (Горлівська річка Корсунь). Саме тут половці перетнули їм шлях і відбулася жорстока битва. Половці її програли і Володимир Мономах відійшов на відпочинок до джерел Салниці (Бахмутка) до Залізних воріт (початок річки Залізна Балка).

А у понеділок сьомого тижня поста – 27 березня 1111 року відбулася вирішальна битва. “Избиене быша инопленице многое множество и на речке Салнице” написано в літописі.

Половці зібрали свіжі сили. Союзники Мономаха, полки Давида Смоленського зайняли рубіж по лінії сучасних Магдалиновка – Майорськ – Зайцево. Полки Святополка Київського зайняли гребінь водорозділу (витоки Салниці – Бахмута в районі сучасної залізничної станції Микитівка до річки Залізної, яка впадає у Кривий Торець біля села Нелєпівка. Це Горлівський водорозділ, звідки ці річки беруть початок, в стародавні часи називався Залізними воротами). Сам же Володимир Мономах зайняв позицію між цими лініями, щоб мати можливість оперативно керувати боєм. У цій битві половці отримали жорстоку поразку.

Відомо що навесні 1185 р. новгород-сіверський князь Ігор відправився у Донецькі степи воювати половців хана Кончака. У знаменитій руській поемі середньовіччя – “Слово о полку Ігоревом” переказуються подробиці цього невдалого походу, який закінчився поразкою і полонем самого князя Ігоря із якого, ми знаємо, він зумів втекти. Ці далекі події також пов’язані з нашими безкрайніми степами.

Наприкінці XII - початку XIII ст. у кипчаків, як і у всьому половецькому суспільстві, починається процес феодалізації та майнової нерівності, які вели до того, що все більше половецьких племен переставали вести кочовий образ життя, а осідали на землі. Але всі ці процеси були перервані монголо-татарською навалою у XIII ст.

7. Монголо-татари. Кримське ханство.

Ногайська орда

Монголо-татари вперше з'явилися на землях Дикого поля в 1222 р. Джебє і Субедєй через Дербентський перевал зі своїми туменами попали до Північного Кавказу, але зустріли там супротив з боку половців і аланів. У повідомленні персидського історика Рашид-ад-Діна ми знайшли запис який сповіщає, що вони “разом билися з військом монголів, і ніхто з них не вийшов переможцем”. Тоді монголи зуміли розбити їх поодиноці. Половецький хан Котян з рештками своєї орди перейшовши через Дон, подолав Приазов'є, Дніпро і через свого зятя Мстислава Галицького Удатного умовив руських князів об'єднатися і разом дати відсіч монголо-татарам. Котян казав: “Не допоможете нам, то сьогодні будемо розбиті ми, а завтра ви”. На князівській раді в Києві Мстислав сказав: “Якщо ми, брати не допоможемо їм, то половці передадуться татарам і їх сила буде ще більша”. Князі вирішили діяти разом з половцями Котяна. “Краще ворога зустріти на чужій землі, ніж пустити на свою”.

Перші сутички з передовими загонами монголів були вдалим для об'єднаних сил русичів і половців. Вирішаюча битва відбулася в центрі приазовських степів, де знаходились головні сили монголо-татар, наприкінці травня 1223 року на річці Калка (Володарський район Донецької області, заповідник “Кам'яні могили”). Вона тривала три дні. Об'єднані сили русичів і половців не маючи єдиного керівництва і загального плану дій були розбиті, але і переможці повернули назад, додому, щоб повернутися через 14 років. Літописець пише, що “...был вопль и печаль по всем городам и весям” руської землі. Ця по-

разка наявно показала всю згубність феодальної роздрібненості для Київської Русі-України, але для половців вона була ще катастрофічнішою, вони назавжди перестали бути самостійною політичною силою.

Розділ 3. Залюднення та господарське освоєння території Горлівки

1. Сторожова і станична служби

Певну роль у заселенні краю у XVI ст. мали сторожова і станична служби Московської держави, які у 20-х роках XVI ст. виникли в районі Сіверського Дінця для того, щоб передбачати наміри татар, які кочували в степах Приазов'я в пошуках гарних, соковитих пасовищ для своєї худоби. Під прикриттям цих служб для полювання, рибальства, виварення солі з ропи сюди стали прибувати жителі з Лівобережної України, а також південних повітів Московської держави.

Так, наприкінці у XV – на початку XVI ст. московська прикордонна служба доходила до Сіверського Дінця, а вже в 70-х роках тут створюється струнка система сторожової й станичної служби. Варта, чисельністю до 10 чоловік, висилалася на кілька днів у степ, де проводила “з коней не сседає”, постійні спостереження на відведеній ділянці. Один з таких сторожових постів перебував між нинішніми містами Горлівкою і Єнакієвим.

Станиці, що представляли собою кінні загони по 60-100 чоловік, проникали далеко в степ, несли дозорну службу і своєчасно повідомляли про наближення ворога. Якщо маршрути

сторож проходили лівою стороною Дінця, то станиці, або кінні роз'їзди, зобов'язані були переходити його, заглиблюючись у степ до верхів'їв Кривого Торця, Бахмута і Лугані.

Струнко організовані з 1571 р. прикордонна охорона і розвідка сприяли просуванню вглиб донецьких степів українців і росіян, заселенню північних і центральних районів нашого краю. Сторожова і станична служби не тільки попереджали воевод порубіжних міст про наміри кочувавших по правій стороні Дінця татар, визначали чисельність і напрямки просування заглибившихся загонів, але й служили прикриттям від раптових набігів кочівників на південь.

Завдяки системі сторож і станиць велося спостереження на значній території всього донецького краю, де поступово починалося освоєння його природних багатств. Згідно зі статутом сторожової і станичної служби на сторожі не дозволялося навіть розкладати вогнище, щоб не виказати ворогові місця зустрічі «сторожі» (прикордонників). Після обміну інформацією сторожі у складі 6-10 осіб розходилися в протилежних напрямках, щоб контролювати закріплену за ними ділянку кордону.

Ці пости і пікети пізніше переросли в зимовники. Однак постійна загроза набігів кримських орд усе ще перешкоджала більш широкому залюдненню в цьому районі.

Запорізька Січ, яка боролася проти турецько-татарських загартбників, теж створювала свої опорні пункти в донецькому краї. Українські козаки перебували на Самарі, яку споконвіку вважали своєю річкою, як і на Сіверському Дінці. Мала свої поселення на Кальміусі, добралися і до Міуса. Саме у XVI ст. козаки стали обживати береги Дінця. На півночі донецького краю, вище й нижче Святих гір, козаки в лісах заснували зимовники для своїх куренів. Тут козаки споруджувала струги, займалися господарством. Таким чином, незабаром всередині

Дикого поля утворився дозорний ланцюг, який охороняв степ від набігів кримчаків.

До середини XVI ст. ці поселення були вже стійкими, запо-рожці міцно влаштувалися як на півдні, так і на півночі доне-цького краю.

2. Подальше залюднення краю

На більшій частині України у XVII ст., що перебувала під владою панської Польщі, посилювався економічний гніт, що переплітався із гнітом національним і релігійним. Росла панщина, збільшувалися натуральний і грошовий оброки. Населення знемагало від безмежної сваволі й знущань місцевої королівської адміністрації. Поляки змушували селян переходити в католицитво, або приймати унію.

Український народ вів невпинну боротьбу проти своїх гнобителів, як іноземних, так і місцевих. Так, після придушення селянсько-козацьких повстань під керівництвом Івана Сулими (1635 р.), Павла Бута (Павлика) (1637 р.) та інших, посилився потік переселенців з Лівобережної й Правобережної України на південні окраїни Російської держави. Безліч народу бігла від панської шляхти на землі, які належали Росії. Вони розсе-лялися над Дінцем і іншими річками, а біля двох тисяч чоло-вік подалася на Дон. Туди ж переселилася ціла група україн-ських переселенців із Чугуєва, Белгорода, Рильска, Воронежа, Ромен, Гадяча, Лубен, Олеші, Миргорода, Чигирина й інших місць. Влада, зацікавлена в заселенні й обороні прикордонних районів, виділяла українцям, що пробули, землі, допомагали їм

обзаводитися господарством, надавали право на самоврядування й залучала до несення прикордонної служби.

Переселенці селилися слободами. Уряд направив сюди служивих людей, і на півдні, у прикордонні, утворилася історична область, яка отримала назву “Слобідська Україна”.

У північній частині донецького краю, що відносилася до Слобідської України, утворювалися поселення, будувалися фортеці. На шляхах вторгнень кримських татар споруджувалися укріплення. Поряд зі слобожанами, донецький край заселяли запорізькі й донські козаки. Вони розташовувалися в різних районах за межами Слобідської України. Запорізька Січ розширювала свої промисли на р. Самарі, освоюючи берега Казенного й Кривого Торця. На Сіверському Дінці створювалися опорні пункти. Для промислів запорожці добиралися до узбережжя Азовського моря, на річках Кальміус і Міусі займалися рибною ловлею.

Заселена запорізькими й донськими козаками частина донецького краю, як і Слобідська Україна, пізніше ввійшла до складу Російської держави

Це відбувалося в період, коли Україні, так само як і Росії, продовжувала загрожувати велика військова небезпека з боку Кримського ханства. Як і колись, татарська знать, шукала засобу до пограбування сусідніх народів, була зацікавлена в захопленні все нового й нового ясиру. Наявність значних людських ресурсів, вигідне стратегічне положення, заступництво й допомога Туреччини давали Кримському ханству можливість проявляти військову активність стосовно Росії. Так, в 1639 р. татарами була спустошена вже заселена місцевість Донецького краю. Вони пройшли по Муравському й Кальмиускому шляхах.

В 1645 р. татари знову пронеслися по Муравському шляху.

У своїй чолобитній жителі скаржилися, що “від того великого татарського разоренья вкрай загинули”. Так Україна, яка була у прикордонні із кримським ханством і володіннями Османської імперії, перебувала на передньому плані боротьби з турецько-татарською агресією.

Тим часом посилювали феодальну експлуатацію й поляки. Український народ на чолі з Зиновієм-Богданом Хмельницьким почав визвольну війну проти польсько-шляхетского панування на Україні. У цей період багато людей, що не бажали залишатися під владою Польщі, подалося на Слобожанщину. Автор «Топографічного опису Харківського намісництва» відзначав: «...по згоді з Російської сторони... жителі... розорених місць почали влаштовуватися із прізвищами й з усім спонукуваним через Дніпро до Сходу в полуденні Російського держави границі, куди пришедши по Білгородській рисці оселилися».

Переселення відбувалося і тоді, коли на Правобережній Україні тривало засилля польського панства і не припинялися спустошливі набіги турків і татар.

Воеводи південних міст одержували грамоти про вільний пропуск українців у російські володіння й про надання їм допомоги. Так, наприклад, яблоневському воеводі в 1651 р. пропонувалося: «...а які черкасы учнут приходити в наші українські городы,... і скажуть, що вони прийшли в нашу сторону із дружинами, і з дітьми, і із братами, і із племінниками на вічне життя від гоніння поляків, і ти б тих черкас із дружинами й з дітьми велів приймати».

Оселившись на нових землях, переселенці зберігали право на козачу військову організацію. “Ці переселенці, добровільно возвратясь на спустіле своїх праотцов спадщину, склали новий у Російській державі цивільний і військовий корпус, а на-

йменовані Слобідські полки“. В 50-х роках XVII в. уряд сформував ряд полків із слобідських козаків, які розділялися на сотні. Керування полками очолювали полковники, а сотнями – сотники. Вони відали адміністративними, судовими, фінансовими й військовими справами. Землі донецького краю, що входили в межі Слобідської України, належали Харківському, а потім перейшли до Ізюмського полку, створеному в 1685 р., був прикордонним і мав необхідність в зміцненні більше, ніж ті полки, що розташовувалися у середині степової окраїни.

Основним заняттям населення, що оселилося на нових землях, було землеробство. Сіяли озимі – жито, пшеницю і ярові – просо, овес, ячмінь та інші культури. Для підняття цілинних земель застосовували важкий плуг, у який впрягали по 4-8 волів. На м'яких ґрунтах орали сохою. Велика увага приділялася скотарству. Однак, постійна загроза нападу з боку кочівників не дозволяла жителям плідно займатися землеробством. Наявність великих і соковитих пасовищ давало можливість розводити і тримати велику рогату худобу, коней, овець, коз та свиней.

Доказом розведення й поширення скотарства в нашому краї служить наявність зимовників, які складалися із загонів, загодей (кошар) і житла – хат, побудовах із хмизу й обмазаних глиною, а також напівземлянок і землянок. Улаштовувався зимовник за звичаєм в тих місцях, де були гарні пасовища і багато води. Характерною рисою його була наявність пасік і заготовленого на зиму сіна. А широке поширення вівчарства пояснювалося не тільки придатними кліматичними умовами, але й меншими витратами праці по догляду за вівцями в порівнянні із великою рогатою худобою, а головне – зростанням попиту на вовну.

Розвивалося городничество і садівництво. З давніх часів мі-

сцеве населення займалося рибальством, видобутком солі, полюванням, бортництвом. Свіжа, солоня й в'ялена риба, а також ікра, не тільки споживалися козаками, але й були, як і добути хутро і мед, продуктами промислів. Вони також призначалися і для обміну, насамперед на хліб.

Значно зросло солеваріння. У зв'язку з розвитком солеварного промислу налагоджувалося виробництво цегли для солеварних печей. У верхів'ях Бахмута згадуються солеварні майдани вже на рубежі XVII і XVIII століть.

Запорозжці займалися виплавкою заліза з болотної руди, виготовленням з нього зброї й інших господарських виробів. Одним із таких міст був зимовник на р.Залізній, який був розташований на території Центрально-Міського району міста Горлівки, а зараз це територія селища Новгородське – 2, на кордоні Горлівки з сучасним Дзержинськом.

Будувалися також млини і винокурні.

Господарство, в основному, мало натуральний характер. Разом з тим, розвивалися і товарно-грошові відносини. Зростало значення місцевих ринків, підсилювалися економічні зв'язки із прилеглими українськими й російськими землями. Так, велика кількість солі з Тора і Бахмута вивозилося за межі Слобідської України.

У другій половині XVII в. розширилося світське й монастирське феодальне землеволодіння. Розросталися земельні володіння і у вищих прошарків російських служивих людей – царських воевод, приказних людей, дітей боярських. Їхні землі перетворювалися в спадкоємні вотчини.

Донецький край поступово обживався запорізькими козаками, які міцно закріпилися по всій течії р.Самари. На Кривому Торці, у верхів'ях, перебував зимовник (Ясинувата), трохи нижче, поблизу ріки, існувало кілька козачих землянок і зимо-

вників (Залізне, Зайцево). Для залучення українських переселенців на південні окраїни їм надавалися широкі вольності, щодо господарської діяльності, за умови їхньої участі в захисті південних рубежів.

Наприкінці XVII в. найбільша кількість зимовників була заснована у верхів'ях Кальміуса, Кривого Торця, Міуса, Лугані, Бахмута. У 1696 р. на р.Залізній і у прилеглій балці, теж Залізній, існувало кілька зимовників і хуторів в яких жили запорізькі козаки. Значилися такі ж і в балці Зайцевій. Дійшовши до витоків Лугані, запорізькі козаки заснували зимовник Байрак (пізніше - Государевий Байрак). Основним заняттям козаків як і раніше була різні промисли, тоді як на Сіверському Дінці і його узбережжях найбільше поширення одержало землеробство.

Заселений українцями й росіянами північ донецького краю (по Дону і його узбережжях, по верхів'ях Самари і Вовчої) входять до складу Російської держави. Однак ці південні райони продовжували залишатися під владою кримських ханів, це й привертало до них пильну увагу російського уряду, тому що саме ці землі відігравали важливу роль у боротьбі з турецько-татарською агресією.

У XVIII ст. на наших землях відбулися подальші зміни. В 1703 р. слобідськими козаками з дозволу московського уряду на р.Бахмут було побудовано фортецю, пізніше ця слобода була перетворена в місто. У цьому ж році в Бахмуті було встановлено повітову, а в 1710 р. - провінційну канцелярію, підлеглу Воронежському губернському правлінню. Бахмут став головним опорним пунктом російських військ у боротьбі проти турків і татар. Північна війна, що невдало почалася, зі Швецією в 1700 р. була теж використана у своїх інтересах татарами, які в 1704 р. напали на поселення в районі річок Бахмут і Жеребець.

Вони взяли в полон велику кількість козаків, захоплених зне-нацька на пасіках, риболовлі і звіриних ловах.

Проте, на початку XVIII ст. одержали широкий розвиток нові козацькі поселення, так звані хутори – над річками Корсунь, Залізна, Кривий Торець, Бахмут і Лугань. Для захисту від татар в 1731-1733 р. була побудована Українська укріплена лінія, що тяглася від Дніпра до Сіверського Дінця. Вона зберігала своє значення до кінця 60-х років XVIII в.

У цей час виникають і паланки як одиниці адмінтерподілу. «Паланка» – у буквальному перекладі з турецького означає – невелика фортеця, а в переносному значенні це слово означало у запорожців певну частину території із централізованим керівництвом.

Уперше земля була розділена між запорізькими козаками в такий спосіб у 1734 р. Спочатку було 5 паланок, а потім, у зв'язку з ростом населення, їх стало 10. Частина Самарської, і вся Кальміуська паланка, охоплювала й землі в донецькому краї, зайняті запорожцями. Кальміуська паланка була між річками Вовчою, Кальміусом і Азовським морем. Центром її було поселення в гирлі річки Кальміус при її впадінні в Азовське море, де колись було городище Домаха, а в 1779 р. засновано місто Маріуполь. Крім того, у її складі було ще два селища – Ясинувате і Макарове, і 28 зимовників. Кальміуській паланці належали й зимовники на території сучасної Горлівки в Государевому Байраку на Лугані і балці Залізній на Кривому Торці, і Зайцеве на витоках Бахмуту.

Але уже на початку XVIII в. володіння донських козаків значно скоротилися. Між Військом Донським і Слобідською Україною виникли суперечки, у результаті яких відбувалися зіткнення через право володіння землею по річках Бахмут, Чорний Жеребець і Червона. Уряд не був зацікавлений у розши-

ренні впливу Дону, тому що саме туди посилювався відтік біглих селян з інших губерній. Тому в 1704 р. Петро I визнав права Ізюмського полку на річці Бахмут і обмежив володіння Донських козаків на лівому березі Сіверського Дінця. Після придушення Булавинського повстання 1707-1709 р. землі по Айдару були передані Острозькому полку, а по Сіверському Дінцю – щойно утвореній Бахмутській провінції.

В 1740 р. між Росією та Туреччиною було учинено прикордонний «інструмент», що дав можливість російському уряду провести за р. Самарою так звану «нову українську лінію» земляних укріплень, більш зручних, ніж «стара» українська лінія, для прикриття України від набігів зі сторони татар і більш близьку для нападу на турецьку фортецю Очаків і для активних дій російського флоту на Чорному морі. Але для запорізького війська встановлення прикордонної межі зі сходу і проведення « нової української лінії » з півночі спочатку не тільки не дало ніякої користі, а навпроти, заподіяло чимало нещастя і руйнувань внаслідок зіткнень із найближчими до них сусідами - донськими козаками.

Установлений зі східної сторони кордон між володіннями запорізьких і донських козаків здавався для тих і інших не зовсім певним, і тому між ними вже в 1743 р. почалися сутички, що тривали до 1746 р. і ознаменувалися по обидва боки грабеджами, розбоями і навіть смертовбивствами. Таким чином в 1743 р. запорожці подали скаргу на ім'я імператриці Єлизавети Петрівни на донських козаків за те, що останні зі східного кордону запорізьких вільностей завдають запорізькому війську « не малі лиха, виганяють козаків з Кальміуса і Міуса рік і з інших місць ».

По цій скарзі запорізькому війську було велено послати указ із військової колегії до донського війська і «накрепко» йо-

му підтвердити, «щоб донські козаки їм, запорожцям, у ловленні у вище згаданих місцях риби, звірини ніякої перешкоди й образи аж ніяк не лагодили під тяжким штрафом». Остаточне припинення спорів по цій справі відбулося лише у вересні 1746 р. за посередництвом підполковника Андрона Коробкіна. «По силі Єя Імператорської Величності указу велено донським козакам у володінні своєму мати землі, ріки й лісові угіддя, а саме: від ріки Кальміус, Єланчик, Кринка, Міус, Темерником навіть до ріки Дону й всіма річками, що впадають у них, балками й косами і оных вершинами й із усякими угіддями, що складаються по розмежуванню 1714 року, яким місця нам, нижчепідписаним донським старшині й козакам від вище призначеного підполковника Андрона Коробкіна й відведені, а згаданої ріки Кальміуса, по силі високо урядового Єя Імператорської Величності (Є.І.В.) сенату указу, велено між донськими й запорізькими козаками бути границею».

«Війська запорізького низового старшини, певні для розмежування, Яким Білий, Іван Рябий, Іван Похила, Григорій Лантух, що також били при тім козаки дали цю підписку в тім, що по силі Є.І.В. указу велено запорізького війська козакам у володіння своєму мати землі, ріки й лісові угіддя, а саме: від Дніпра річкою Самарою, Вовчими водами, Бердою, Кальчиком і Кальміусом і іншими річками, що впадають у них, і належними до тих рікам косами й балками й усякими угіддями по прежнему 1714 року границю, які місця нам нижчепідписаним запорізького війська старшині і козакам від вищезазначеного на підполковника Коробкіна й відведені, а згаданої річки Кальміусу, по силі високоправительственного Є.І.В. сенату указу, велено між донськими й запорізькими військами бути границею: того заради ми, визначені до розмежування війська запорізького старшині й козакам накрепко зобов'язуємося, щоб

нам, війська запорізького козакам рибними й звіриними промислами по водах і в лісах, і в степах задовольнятися згаданими відведеннями, по силі указу, місцями без усякої суперечки і надалі нашому війську запорізькому, крім Кальмиуса, до інших рік Еланчика, Миуса, Темерника і прочого також у степу на Кальмиусе, крім соседственных необхідних і добropорядних справ або потреб, аж ніяк не їздити й донським козакам і ніяким образом і утисків не лагодити під загрозою найжорстокішого Є.І.В. гніву і катувань». За неграмотністю старшин підписав писар Антон Семенович Кривецький.

Так скінчилася суперечка, яка тривала довгий час між запорізькими і донськими козаками за володіння донецькими землями.

3. Слов'яносербія

На побудованих укріпленнях Української захисної лінії у 1730-х роках несли службу два гусарських полки: Бахмутський і Луганський, набрані із сербських поселенців. Вони були розселені між річками – Бахмутом, Луганью і Сіверським Дінцем. Сербів, волохів, греків і болгар запросив на службу російський уряд ще у 1723 р. задля поповнення тих сил, що охороняли кордони і прискорення господарського освоєння південних степів. Запрошувалися й інші іноземні колоністи.

Царським указом від 29 березня, і 29 квітня 1753 р. у трикутнику Бахмут-Лугань-Северський Дінець було створено спеціальну адміністративну одиницю – Слов'яносербію, із центром у Бахмуті. У квітні 1753 р. на спільному засіданні Сенату, Ко-

легії іноземних і військових справ у ході обговорення питання про Слов'яносербію було ухвалено рішення щодо будівництва нової укріпленої лінії від Дніпра по Самарі до Бахмута і по заселенню уздовж її поселень, не переведених на захисну лінію. Правда, обмовлялося, що суцільну лінію будувати не слід, а можна обмежитися різного розміру фортецями і редутами, від Бахмута до Лугані де і розселити два гусарські полки - Райко Прерадовича та Івана Шевича.

Заселення Слов'яносербії почалося в 1753 р. Сюди полковники Райко Прерадович і Іван Шевич із південних австро-угорських територій на постійні військові поселення привезли сім'ї сербів, хорватів, чорногорців, болгар, волохів і молдаван. Вони заселили запорізькі зимовники між Дінцем і Луганью, перетворюючи їх на військові поселення і розділяючи на полки та роти згідно з формуванням кінних і піших підрозділів.

Згідно із затвердженими Сенатом умовами, полк Р.Прерадовича розселявся на правій стороні Дінця на схід від Бахмута, а полк І.Шевича – на захід від Лугані. Полки селилися по ротах, кожна з яких займала окремий населений пункт (шанець). Тому що частина поселенців була оселена в населених пунктах, що раніше належали “безуказним” жителям, то за такими поселенням закріплювалися дві назви. Колишне і номер роти, що селилася. Адміністративним центром Слов'яносербії було місто Бахмут.

Але, заселення Слов'яносербії вихідцями із Сербії і Хорватії відбувалося дуже повільно. До середини 1755 р. на відведених під неї територіях оселилося лише 1513 чоловік, з яких тільки у полку І.Шевича було – 714 чоловік (490 чоловіків і 224 жінки). Оскільки Прерадович і Шевич зобов'язувалися сформувати по одному полку чисельністю по 2000 чоловік кожний, а співвітчизників прибывало усе менше і менше, то після довгих

обговорень цього питання уряд вирішив дати їм право зарахувати в склад гусарських полків не тільки сербів і хорватів, а й інших вихідців з Балкан, що сповідали православ'я, а також приймати не вільних від кріпацтва українських селян, у тому числі і живших до того на відведеній під Слов'яносербію території. Завдяки цьому у 1763 р. чисельність гусарських полків збільшилася до 10 076 чоловік чоловічої статі, серед яких іноземці, становили лише 3 992 чоловік, у тому числі 2 627 молдаван і 378 сербів, а іншу частину складало українське населення. Так, українців було 75%, росіян – близько 5%, молдаван було близько 17% і десь до 3% складали серби, угорці, татари, калмики і представники інших груп.

Поселенці на пільгових умовах одержували землі і їм виплачувалася грошова платня. Вони несли прикордонну службу. Офіцери обох полків ставали землевласниками, поміщиками. Заселення Слов'яносербії сприяло засвоєнню слабко заселеної до цього території на південь від річки Бахмут в тому числі і сучасної Горлівки.

Після ліквідації гетьманської влади на Україні відбувається нове реформування на півдні. Так, 11 червня 1764 року Слов'яносербію було ліквідовано, а її територію включено в Єкатерининську провінцію Новоросійського краю – адміністративно-територіальної одиниці, утвореної для відбиття нападів турецько-татарських загонів на Україну, а також для заселення південних степів вірними чужинцями і місцевими поселенцями.

У 1764 р., обговорюючи проект створення Новоросійської губернії, спеціальна комісія приділила особливу увагу зміцненню її кордонів. На думку членів цієї комісії, на Бахмуті і Лугані необхідно було мати укріплення середньої величини. Готувалася також реорганізація й нове розміщення всіх прико-

рдонних військ, замість полків Шевича й Прерадовича пропонувалося сформувати один гусарський полк зі штаб-квартирою в Бахмуті, а Бахмутський козацький полк перетворити в Луганський пікінерський.

22 березня 1764 р. імператриця Катерина II затвердила “План про поселення в Новоросійській губернії”, що засвідчив прагнення уряду контролювати всі сторони життя нового краю і, насамперед, поширити в ньому феодальні порядки.

Відповідно до цього документа, вся земля в губернії ділилася на три частини: державних, поміщицьких і військових поселенців. Землі останніх звільнялися від сплати за неї податків. Слідом за загальним планом заселення Новоросійської губернії був затверджений більше докладний “План про заселення Слав’яносербії” від 11 червня 1764 р., за яким її територія ділилася на 140 округів по 20 тис. десятин землі в кожному. 108 із них призначалися для заселення військовослужбовцями і лише 32 округа – для заселення цивільними селянами. Для стимулювання якнайшвидшого заселення краю поселенцям надавалися військові звання і дворянство тим, хто їх приводив: за 300 чоловік – чин майора, 150 – капітана, 80 – поручика, 60 – прапорщика, 30 – вахмістра. Для іноземців не зараховуваних у військові поселення, чисельність для одержання указаних звань збільшувалася вдвічі.

До складу Слав’яносербії входило і поселення Государев Байрак. Деякі краєзнавці ототожнюють його з 9-тою ротою, але документального підтвердження це так і не знайшло.

У 1765 р. до Новоросійської губернії від Воронежської відійшов Бахмутський повіт, після чого губернія була розділена на дві провінції – Єлизаветградську і Катеринінську.

У цьому ж році було ліквідовано полковий устрій і козацьке правління на Слобожанщині. Уряд Катерини II, проводив

політику зміцнення самодержавної влади і посилення кріпосницького гніту на Україні. Було реорганізовано слобідські полки в регулярні – уланські і гусарські. Козацька старшина перейшла на положення відповідних чинів регулярної армії і була зрівняна із російськими дворянами, рядові ж козаки втрачали свої привілеї і були переведені в розряд військових обивателів, обкладених подушним податком і стали близькими за своїм соціальним станом до державних селян.

4. Перші постійні поселення в нашому місті. Заняття мешканців

Як ми уже зазначали вище, запорізькі козаки були першими поселенцями на території сучасної Горлівки у другій половині XVII – початку XVIII ст.

Одним із перших поселень у нашому місті є і село Зайцево, яке бере початок своєї історії через заснований в 1665 році запорізький зимовник. Тут, в урочище Жований Ліс і балки Сухий Яр, у другій половині XVII – початку XVIII ст. жили старі запорізькі козаки. Після виснажливих бойових походів проти турків і татар, а також польської шляхти, запорожці прийшли сюди, щоб тут залишитися. Вони влаштовували зимовники, у яких заліковували рани й набиралися сил, займалися господарством. Поблизу текла досить повноводна в ті часи р. Бахмут (з IX ст. – Бахмутка), у якій водилося багато риби. Берега її були покриті густими заростями очерету і верболозу, у яких водилися дикі гусаки й качки. Недалеко від річки перебували балки, лісові гаї, де теж було багато різних звірів - диких каба-

нів, кіз, вовків, лисиць і зайців.

Земля в цьому краї відзначалась родючістю. Вона здавна вабилася до себе людей, але не кожний вирішувався оселитися на її просторах, тому що сюди часто навідувалися зі своїми спустошливими набігами орди кримських і ногайських татар, які грабували й спалювали селища, а людей, які залишилися в живих, забирали в полон (ясир). Мабуть саме тому наш край протягом багатьох сторіч називали Диким полем.

*Церква Покрова Пресвятої Богородиці в с. Зайцево,
поч. ХХ ст.*

Тривалий час Зайцево було малолюдним. У 1776 р. сюди приїхав губернатор Азовської губернії В.А.Чертков. Там, де зараз селище Зайцево, він наказав заснувати державну військову слободу. Місце це приваблювало до себе запашними луками, родючим чорноземом, а річка – достатком риби. Бахмутська адміністрація прийнялася виконувати наказ губернатора по заселенню слободи. Вона звернулася до старих запорожців, які

жили хуторами й зимовниками в урочищі Залізний Ліс і в балках Сухий Яр і Житній Яр, і ті відгукнулися. Місцевість біля ріки Бахмут їм прийшлася по вдачі, запорожці стали розводити у своїх зимовниках худобу, завели пасіки. Незабаром з'явилися сади, почали оброблятися поля. Лов риби і полювання на дичину виявилися досить прибутковою справою, і взагалі, життя стало налагоджуватися.

Незабаром запорожці запросили до себе окремі сімейства з Полтавської і Чернігівської губерній, а у 1778 р., за розпорядженням уряду, сюди було переселено частину державних селян із села Солдатське Білгородського повіту Курської губернії. Трохи пізніше прибуло кілька родин волохів і молдаван, що жили до цього на річці Солоній. У 1782 р. по подвірному переписі в селі Зайцево було 106 чоловіків і 93 жінки.

Особливе завзято в заселенні слободи виявив себе однодворець, селянин з Білгородщини Микита Дев'ятилов, який у 1785 р., з мужицькою кмітливістю і завзятістю енергійно взявся за будівництво нової слободи. Для своїх селян Микита розпонував кілька хат, побудував декілька хат більш бідним сімействам, а для калік і жебраків – окреме приміщення – шпиталь (госпіталь), крім того, церковно-парафіяльну школу, будинок для поміщення церковного притча зі зручною садибою, і будинок для Збірної хати. У цьому ж році селяни прийняли рішення сільської Збірної хати, і вирішили за заслуги Дев'ятилова, південну частину селища Зайцево назвати Микитівкою, і з того часу це селище стало носити подвійну назву – Зайцево-Микитівка (Микитино).

Так, і територія села Залізного (сучасне Новгородське 2 – давнє, старожитнє запорізьке займище). В 1696 і 1707 р. на річці Залізній й у балці Залізній існувало кілька зимовників і хуторів запорізького козацтва. Після останньої татарської навали

в 1768 і 1769 р. запорізький козак Прокіп Дьяченко в 1769 р. освоїв цю місцевість, завівши тут великий зимовник, облаштувавши в ньому кілька землянок і хат-мазанок, а потім запросив до себе на постійне проживання рідних і знайомих з Полтавської губернії. У 1776 р., за розпорядженням Бахмутської провінційної канцелярії у запорізькому займищі Залізна Балка було запропоновано утворити державну військову слободу.

Уже в 1782 р., при складанні загального перепису в військовому державному малоросійському селі Залізному знайдено й у списки жителів занесено: чоловіків 197 і жінок 173 душі. У 1873 р. за розпорядженням Бахмутського земського комісара в село Залізне було переведене на постійне проживання кілька сімей молдаван і волохів.

Ще одним з найстаріших поселень Горлівки є село Государевий Байрак. Але близько 300 років тому назад ця місцевість була зовсім безлюдною. І лише багато пізніше тут з'явилися перші люди - запорізькі козаки, які осінь і зиму набиралися в улаштованих ними зимовниках сил, а навесні знову йшли до Січі.

Наприкінці XVII ст. запорожці влаштувалися на початку річки Лугань, облюбувавши для заселення великий пагорб, поруч із яким був глибокий яр, і це місце назвали словом Байрак, що означає «яр покритий лісом». У такому місці порівняно легко можна було заховатися від набігів татар.

Улаштувавши зимовники, запорожці почали займатися полюванням, рибальством, завели велику пасіку. Так і виник зимовник Государевий Байрак. Своєрідно йшло його заселення. Спочатку тут жили переважно старі запорожці, які вже не могли брати участь у далеких походах і жорстоких битвах. Пізніше з'явилися волохи й молдавани. А коли в 1753-1755 рр. у російську армію перейшли офіцери Іван Шевич і Райко Прерадо-

вич, піддані Австро-Угорщині, Государевий Байрак став заселятися і їх співвітчизниками – сербами, хорватами, чорногорцями та болгарами.

Російський уряд, бажаючи заселити малолюдні землі Дикого поля й одночасно відгородити ті землі від набігів турків і татар, віддало землі, що раніше належали запорізьким козакам, які розташовувалися між Бахмутом і річкою Лугань, назвавши їх Слов'яносербією. Саме поблизу села Государевий Байрак в 1754 році, по непідтвердженим даним, планувалося поселення 9-тої роти Прерадовича.

Через важкі кліматичні умови й часті набіги татар багато поселенців померли. Наприкінці 1768 р. кримські татари спустошили всю Бахмутську провінцію Азовської губернії, розорили й спалили вони і Государів Байрак. Але то був останній набіг татарів на наш край.

У 1772 заселення краю знову відновилося - з берегів Дністра сюди потекли молдавани й волохи, які в основному займалися хліборобством. Пізніше сюди інтенсивно стали переселятися втікачі із Правобережної України і центральних губерній Росії. Так, у 1782 році в слободі Государів Байрак за переписом Катеринославського намісництва уже мешкало 640 душ (305 чоловіків і 335 жінок), які володіли 13 500 десятинами придатної і 1 917 десятинами непридатної для обробки землі.

Після придушення в Росії селянської війни під керівництвом Омеляна Пугачова уряд Катерини II у 1775 р. ліквідував Запорізьку Січ. Значна частина запорожців при цьому залишилися в козачому стані й по своєму положенню були близькі до державних селян.

Після ліквідації Січі в запорізьких зимовниках, що перебували на землях Донецького краю, розташувалися казенні й приватні поселення. На новій, малообжитій території перева-

жали казенні володіння. Старшина й поміщики, що заволоділи здебільшого землями, домагалися заборони переходів селян і прикріплення їх до землі.

Уряд своїм указом від 3 травня 1783 р. поширив кріпосне право на всю Слобідську Україну. Таким чином, українські феодали одержали ті ж права й привілеї, якими користувалося й російське дворянство.

В 1786 р. на територію України була поширена секуляризація, тобто обертання церковної власності у світську. У донецькому краї значна частина землі була казенною (державною), на ній жили різні категорії селян. Казенні селяни мали у своєму розпорядженні більшу самостійність, чим поміщицькі, внаслідок чого перебували в порівняно кращих умовах. На землях нашого краю серед селян було мало кріпаків. Тут, у безкрайніх степах, можна було зберегти, або знайти волю, одержати значно більший, ніж в інших місцях країни наділ, оселитися на пільгових умовах. Тому більшість селян, становили непокріпачені «поміщицькі піддані», яких землевласники прагнули закріпачити, як і інше місцеве населення. Вони домоглися видання урядового указу, по якому самовільні переходи селян з одного місця на інше заборонялися.

12 грудня 1796 р. Павло І заборонив самовільні переходи поселенців південних губерній Російської імперії з місця на місце. Після цього поміщицькі селяни в Бахмутському і інших повітах стали масово тікати на землі війська Донського.

Основну масу населення краю становили українці, які жили на казенних і поміщицьких землях, але серед казенних селян, майстрових і робітних людей, було багато і росіян.

5. Адміністративно-територіальні зміни наприкінці XVIII ст.

У другій половині XVIII в. донецький край став ареною нових подій, пов'язаних із зовнішньою політикою російського уряду. В 1768 р. Туреччина знову оголосила Росії війну, і першими виступили кримські татари, що одержали наказ турецького султана зробити руйнівний набіг і взяти полонених. Крим-Гірею вдалося зібрати близько 80 тис. татар, які в листопаді 1768 р. рушили на Україну, 30 тис. з них пішли вверх по Кальміусу. На своєму шляху вони спустошували зимовники запорожців, захоплювали полонених, гнали худобу, одним словом, наносили величезну втрату. Постраждали зимовники в балці Залізній, було спустошено Государевий Байрак, така ж участь спіткала і урочище Жований Ліс, а також поселення в балках Житній і Сухий Яр. Наприкінці січня 1769 р. близько 5 тис. татар з'явилися на околицях Бахмута, але вислані з фортеці війська призвели до їх втечі. Восени того ж року загони татар добралися до Казенного Торця, але знову були розбиті й відкинуті. Нарешті, у 1774 р. було підписано Кючук-Кайнарджийський мирний договір, за яким було завершено цю російсько-турецьку війну.

За його підсумком до Росії відійшло все північне узбережжя Азовського моря від ріки Міус до ріки Берди, вся територія донецького краю була звільнена від кримського панування. Крим визнавався незалежним від Туреччини. Донецький край нарешті повністю був звільнений.

У 1783 р. Кримське ханство було ліквідовано і його територія ввійшла до складу Росії. Це був важливий історичний акт: південь України звільнився від постійної загрози грабіжниць-

ких набігів турок і кримських татар. Дике поле, родючі степи якого століттями грабували орди кочівників, зникає назавжди.

В цей час потужний селянський рух у всій Російській імперії довів слабкість місцевого керування. Для зміцнення місцевого чиновницько-дворянського апарата в 1795-1811 р. була проведена губернська реформа, у результаті якої губернія укрупнилася, загальне число збільшувалося більше чим удвічі. Дві-три губернії становили намісництво, на чолі якого стояв намісник, наділений великою владою над місцевим самоврядуванням.

Так, після закінчення російсько-турецької війни 1768-1774 р. указом Катерини II від 14 лютого 1775 р. Новоросійську губернію було поділено на дві нових – Новоросійську і Азовську. Остання, у свою чергу, теж поділялася на дві провінції – Бахмутську та Азовську.

Наш край увійшов в Азовську губернію Бахмутської провінції. На Бахмутщину переселялися переважно вільні селяни й козаки з Гетьманщини (Малоросії), і Слобожанщини, а також, але в значно меншій мері, селяни із Правобережної України. Вони оселилися на землях, які царський уряд поступово роздавав переважно російським поміщикам, так що поміщицькі селяни становили майже половину населення утвореної в 1775 р. – Бахмутської провінції. Старожили запорізьких займищ Зайцево, Залізної та інших поселень виявилися жителями військових слобод.

В 1784 р. Азовська й Новоросійська губернії були об'єднані в Катеринославське намісництво, яке в 1796 р. Павло I ліквідував і утворив Новоросійську губернію. В 1802 р. з неї була виділена Катеринославська губернія з Донецьким, Бахмутським і Маріупольським повітами. Слов'янський повіт відійшов до Слобідської губернії, що з 1835 р. стала йменуватися Харківсь-

кою. У її Ізюмський і Старобельський повіти входили і північні райони Донецького краю, а що стосується території Горлівки, то вона увійшла в Катеринославську губернію Бахмутського повіту.

Адміністративно-територіальний поділ землі війська Донського було введено в 1812 р., у результаті чого утворилося 7 округів. Донецькі землі на схід від Кальміусу увійшли в Міуський округ, а райони на захід від ріки Деркулі в Донецький.

Розділ 4. Горлівка в добу промислового перевороту (XIX ст.)

1. Економічний розвиток краю у першій половині XIX ст.

1.1. Наш край у першій половині XIX століття

В 80-90 роки XVIII в. стрімко зростає населення нашого краю, особливо за рахунок збільшення числа місцевих селян, а також переселенців з інших губерній. Село Зайцево стає багатолюдним, і частина його жителів в 1800-1805 р. виселилася, утворивши хутора Щербиновський і Нелеповський.

В 1805 р. у районі сіл Зайцево й Залізного, хуторів Щербіновки (нині Дзержинськ) і Нелеповки (нині м. Артем Дзержинського району) були відкриті великі поклади кам'яного вугілля.

Державні селяни видобували вугілля в цих районах тільки в тих місцях, де воно виходило на поверхню. Перші селянські шахти виникли тут в 1806 р., і до 1820 р. селяни добували тут вугілля безперешкодно, без відома урядових органів. Надалі весь видобуток було віддано на відкуп.

В 1826 р. колишній договір на відкуп був відмінний і уведений закон про попудний платіжний акциз. Видобуток вугілля, таким чином, став оброчною статтею. Відкупникам ставилося в обов'язок правильний видобуток під наглядом відрядженого чиновника, це, у свою чергу, призвело до різкого скорочення видобутку. Якщо в 1820-1825 р. було добуто 3,3 тис. т. вугілля, то з 1825 по 1829 рр. всього 300 т.

Варто зазначити, що в той же час через вузькість внутрішнього ринку збуту видобуток вугілля вівся в незначних розмірах. Так, в 1839 р. на всіх селянських шахтах Зайцева й Залізного було добуто близько 200 тис. пудів, що становило четверту частину всього видобутку вугілля в Донбасі.

Добуте вугілля вивозили в Бахмут, Маріуполь та інші міста. До 1825 р. його продавали для російського Чорноморського флоту, крім цього, він використовувався для приватних солеварень, парових млинів, опалення винокурень, салотопні і шерстемийки.

Спочатку вугілля добивали в штольнях, що виходили в балки, потім почали рити маленькі шахти – “дудки”, які були діаметром біля метра і глибиною до 12 метрів. Знаряддями праці служили кайло, лопата, ручний комір з мотузкою та кананок для підйому добутого вугілля. Піклуючись тільки про прибуток, власники не звертали ніякої уваги на умови роботи і гірничо-геологічні правила. Так, в 1827 р. уряд змушений був прийняти закон, за яким до приватних осіб, що зайнялися розробкою надр, закріплювали фахівців для “Преподавания советов, как необходимо проводить горные работы”.

Після 1829 р. вийшов закон, що дозволяв вільну розробку всіх вугільних шарів на казенних землях і який надавав право підприємцям вести гірські роботи на свій розсуд. Видобуток вугілля селянами знову пожавився. Так, в 30-40 рр. XIX ст.

вони щорічно добували від 2,5 до 5,2 тис. т. вугілля.

Тутешнє вугілля було особливо принадне для ковальської справи, тому ковалі в радіусі 150 км. користувалися вугіллям переважно цього родовища. Крім того, вугілля відвозили в Таганрог, Бердянськ і Олександрівськ (нині Запоріжжя). На селянських шахтах Микитівсько-Зайцевського родовища Бахмутського повіту щорічно добувалося до 250 тис. т. вугілля.

Але потреби подальшого розвитку промисловості вимагали наукового дослідження запасів, місць залягання вугільних пластів і більш ефективних способів їхньої розробки. Так, в 1827 р. відомий учений і гірський інженер Євграф Петрович Ковалевський склав першу геологічну карту Донбасу, у яку включив 25 родовищ вугілля. Їм же вперше було вжито термін “Донецький басейн” – Донбас.

2. Промислове освоєння земель нашого міста наприкінці XIX – початку XX ст.

2.1. Будівництво залізниці в нашому краї (1868 – 1869 р.)

У перші післяреформені десятиліття в Донецьком вугільному басейні як і раніше переважали дрібні розробки місцевих поміщиків, козачої старшини й заможних селян, виробництво яких носило сезонний характер. Все це базувалося на ручній праці й дозволяло обслуговувати надзвичайно вузький місце-

вий ринок. Але вже наприкінці 60-х років XIX століття щодо цього намічається помітний перелом. Більшу роль у розвитку донецької промисловості зіграло залізничне будівництво.

Так, виникнення Горлівки пов'язане з одним з таких будів-

ництв - Курсько-Харківсько-Азовської залізної дороги й майже одночасним розвитком вугільної промисловості в цьому регіоні.

Восени 1867 року на місці майбутньої дороги, тобто на селянських землях сіл Залізного, Микитівки й інших, вироблялися дослідницькі розробки. Під час цих розробок на відведені для будівництва залізничі землях було виявлено багате родовище кам'яного вугілля. Це родовище вже частково експлуатувалося на той час селянами села

Поляков С.С. Залізне.

1 березня 1868 року московський купець Самуїл Соломонович Поляков одержав концесію від уряду Росії на будівництво Курсько-Харківсько-Азовської залізниці. Для її будівництва Поляков запросив талановитих фахівців-інженерів, серед яких був і гірничий інженер Петро Миколайович Горлов.

Почалося будівництво 5 травня 1868 року. Недавні кріпаки прийшли будувати «чавунку», що повинна була зв'язати Курськ з Донбасом і Азовським морем. Майже всі роботи велися вручну, тому на будівництво були мобілізовані тисячі селян.

Саме Горлов виявив південніше села Микитівки потужні поклади кам'яного вугілля, навіть орієнтовні підрахунки якого говорили про доцільність закладки вуглевидобувних шахт. Вугілля було необхідно для постачання паливом паровозів і парових двигунів при водокачках.

П.Горлов пристосував для видобутку вугілля дві селянські шахти, поглибивши їхні стволи й побудувавши для них кінні підйоми. 23 грудня 1869 року відбулося врочисте відкриття руху поїздів по лінії Харків-Слов'янськ-Таганрог. У межах міста з'явилися станція Микитівка й полустанок Корсунь, а з 1876 року й Пантелеймонівка. Виникла вона в 1876

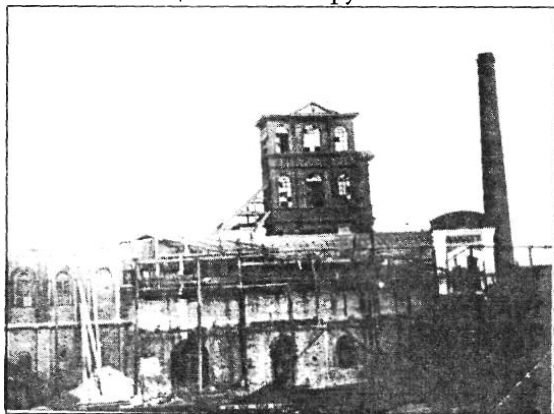
р. на лінії Курсько-Харків-Азовській залізниці на 14 версті від ст. Горлівка - так зазначена в довіднику "Залізницею" за 1903 р. Неподалік від самої станції перебував маєток поміщика Пантелея, він і вирішив заснувати станцію, домігся у влади залізничної дороги, щоб її відкрили 27 липня - у день великомученика Пантелеймона, свято якого місцеві селяни дуже почитали. У цей день не можна було працювати, це вважалося за гріх. За наказом поміщика в залу чекання станції принесли ікону великомученика й зміцнили її на стіні. Прибулий поїзд зробив на станції першу зупинку. Священик окропив святою водою звання вокзалу, відслужив молебень перед іконою Пантелеймона, потім машиніст поїзда зі своїм помічником підійшли до панотця, помолились, приклавшись до ікони святого, після чого поцілували хрест. Нова станція одержувала назву Пантелеймонівка, а поміщик Панте-

П.Н. Горлов

лей, одержав можливість вивозити хліб зі свого маєтку по залізниці, що допомагало вигідно його продавати.

2.2. Будівництво шахти «Корсунська копальня № 1» і виникнення робітничого селища

1 серпня 1871 року під керівництвом П.Н.Горлова, у другий раз запрошеного сюди С.С.Поляковим, почалося будівництво рудника, що одержав назву «Корсунська копальня № 1», першого із цілої групи майбутніх Корсунських рудників нашого міста. Його спорудження поклало початок "Товариству південноруської кам'яновугільної промисловості", що виникло в 1872 році. Це було перше акціонерне підприємство в гірничій промисловості Донбасу, що розташувалося в районі нинішньої залізничної станції Горлівка. Основний капітал цього підприємства становив в акціях 1700 тис. руб.

Корсунська копальня № 1. 1880 р.

1 березня 1873 року рудник, глибина якого становила 62 сажня, був введений у дію. Він включив у себе дві селянські шахти раніше реконструйовані Петром Горловим. Корсунська копальня № 1 поступово стала найбільшим підприємством вугільної промисловості в Донбасі. В 1877 р. Було введено в дію і Чегарську копальню (Нову) глибиною 50 сажнів.

Поступово біля шахти утворилося робітниче селище (центральна колонія), що і поклало початок нашому місту. Житловий фонд цього селища складався в 80-х роках ХІХ в. з 14 одноповерхових кам'яних будиночків, у яких жили службовці, 10 кам'яних казарм, де жили робітники, які мали родини, і 177 дерев'яних і кам'яних хатинок, критих землею й тесом, і кількох сотень землянок, що служили житлом для шахтарів з родинами. У селищі на вулиці Поштової була поштова станція й дві невеликі лікарні, у кожній з яких працював фельдшер і куди 2 рази на місяць із міста Слов'янська приїжджав лікар.

У доповіді правління Товариства ПРКП від 20 березня 1891 р. вказується: "домашня церква, що перебуває при училищі, буде назавжди збережена, і ремонт її ставиться на рахунок правління, але церковний причт, на підставах, затверджених єпархіальним начальством, утримується за рахунок місцевого рудничного населення й рудничної адміністрації". Мова йде про церкву Святого Макарія при гірничому училищі імені С.С. Полякова. Церковний причт якої становили священники Георгій Фонте, Віталій Лашкевич і диякон - Дмитро Трофимовський.

Так, за даними архіву у приході цієї церкви в 1895 р. народилося 319 душ, із них чоловічої статі - 169, жіночої - 150. У тому числі: двійні - 2, незаконнонароджених - 14. Було відзначено, що загинуло в шахті 3 - душі. А всього по приходу за той

рік померло 165 осіб, з яких 82 - чоловіка і 83 - жінки.

А от дані за 1896 рік: народилося 395 душ, померло від різних заразних захворювань: дифтериту, віспи, тифу, скарлатини - 29 осіб, одна людина померла від паралічу серця. Відзначено, що неприродною смертю цього року померло: загиблих у шахті - 15 осіб, тих що застрелилися - 2, від опіків палаючим газом - 2, змерзла 1 людина.

У середині 80-х років позаминулого сторіччя за заслуги П.Н.Горлова в освоєнні нашого краю Бахмутське повітове земство перейменувало залізничний полустанок Корсунь у станцію Горлівка.

В 1878 р. була побудована залізничнодорожна лінія Микитівка-Дебальцево, що пройшла поблизу села Государевий Байрак. По імені цього села залізнична станція одержала назву - Государевий Байрак.

Пізніше, в 1898-1899 р. акціонерне товариство південно-східних залізниць провело залізничнодорожню гілку від станції Попасної до станції Микитівка. Так, виникла нова станція - Микитівка-2. По ній великим потоком пішли вантажі в усі куточки країни, ні вдень, ні вночі не замовкало трудове життя цієї станції, і люди про неї говорили: "Станція трудиться в поті лица", і її незабаром перейменували з Микитівка-2 у Трудову. У цей же час на Єкатерининській залізниці були побудовані лінії Микитівка-Дебальцево й Горлівка-Дебальцево. У цілому ж Донецький басейн наприкінці ХІХ в. обслуговували Донецька кам'яновугільна дорога, частково - Курсько-Харківсько-Азовська і Південно-Східна. У 1884 р. була відкрита Єкатерининська залізниця, спорудження якої було викликано потребами промислового розвитку півдня Росії й необхідністю з'єднання донбаського кам'яного вугілля із залізною рудою Кривого Рогу.

В 1904 р. була відкрита друга Єкатерининська залізниця, що згодом включила в себе ділянки інших доріг, які проходили по території Донбасу. Так, ще в липні 1893 р. у ведення 1-ї Єкатерининської залізниці перейшла частина Донецької дороги, із січня 1895 р. – ділянка Лозово-Севастопольської залізниці, а з лютого 1896 р. ділянка колишньої Курсько-Харківсько-Азовської залізниці, лінія Констянтинівка-Ясинувата і Констянтинівка-Микитівка-Ростов із прилягаючими до них гілками. А з травня 1901 р. – донецькі ділянки Південно-Східної залізниці та інші. Експлуатаційна довжина залізниці наприкінці 1906 р., становила вже 2 736297 верст, і по своїй довжині вона займала 4-те місце серед російської залізниці, а по кількості перевезених вантажів – 1-е місце. Чисельність робітників та службовців Єкатерининської залізниці росло дуже швидко, з 1884 по 1904 р. виросла більш ніж в 17 разів, а до кінця 1908 р. на дорозі працювала вже 55,8 тис. осіб. Що стосується заробітної плати, то в середньому вона становила 313 карбованців, однак розподілялася вона не рівномірно. Наприкінці 1905 р., наприклад, начальник служби керування одержував 875 крб., начальник залізниці – 1,5 тис. крб, а телеграфісти – 20-25 крб, кочегари й мастильники – 15-25, стрілочники – 10-15 крб. на місяць.

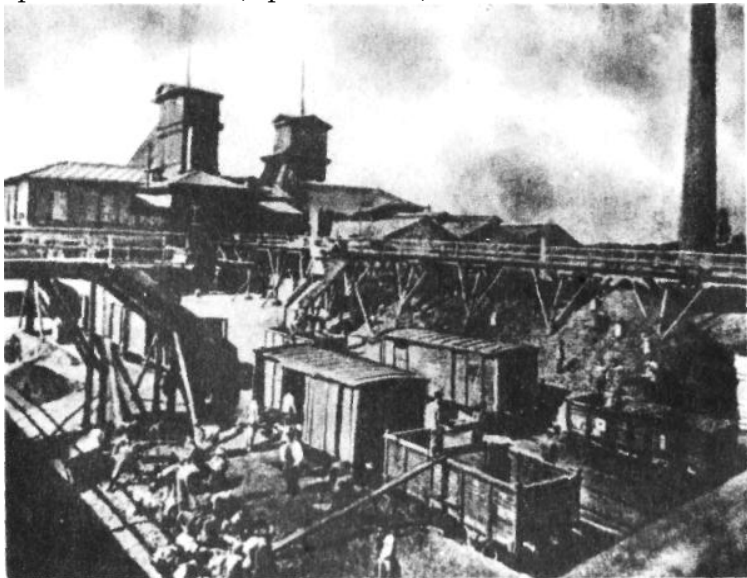
В 1886 р. у селі Зайцево-Микитино Бахмутського повіту налічувалося 623 дворів, у яких проживало 4298 чоловік. Околиці села виявилися багатими корисними копалинами: кам'яним вугіллям, залізною рудою та іншими. Ще в 1879 р. бахмутський міщанин Житомирський узяв в оренду у селян цього села ділянку землі, де добув 300 пудів руди, що відвіз на завод до Джона Юза. Однак вона виявилася низької якості, і її видобуток припинили.

На станції Микитівка, за даними перепису 1897 р., прожи-

вало близько 500 чоловік.

На ділянці землі, де зараз шахта "Комсомолец", у середині 60-х років XIX в. були розташовані кам'яновугільні шахти землевласника Фурсова, в 1889 р. їх у нього придбало "Товариство О.Ауэрбах і К^о", а коли через 7 років було створено товариство "Ртутна справа Ауэрбах і Д^о", то до нього перейшло й вугільне видобування.

В 1892 р. у районі нинішньої Залізної балки було побудовано рудник № 5 "Альберт" (зараз шахта ім. Леніна), названий по імені його хазяїна-підприємця, біля шахти незабаром з'явилося і робітниче селище (верхня колонія).

Рудник № 5 «Альберт» ТПРКП, початок XX ст.

В 1895 р., в 10 верстах на схід Горлівки, було відкрито ще один рудник, перші стволи якого – "Святий Андрій" і "Свята Олена" заклав італійський промисловець Чакки, але незабаром перепродав їх. Рудник узяло в оренду Государево-Байракське

товариство, засновниками якого були Н.Н.Глебов, К.Ф.Медвенский і гірничий інженер Л.Г.Рабинович. До кінця позаминулого століття рудник перейшов у власність Анонімного товариства Государево-Байракських кам'яновугільних шахт, рудників і заводів, акціонерний і облігаційний капітал якого становив тоді 4 млн. карбованців.

Розробка земельних надр території, де зараз перебуває Горлівка, тривала прискореними темпами. Верстах у трьох від "Корсунської копії № 1" французькі підприємці заклали нову шахту - № 8 'Альфред', а на наступне літо розбагатілий підприємець Генріх Вінкер заклав у версті від шахти № 8 новий рудник № 9. Тут було налагоджено виробництво брикету, що поставлявся для військових кораблів Чорноморського флоту.

Поклади доломіту, виявлені неподалік від Микитівки, привернули увагу петербурзького підприємця Глебова, який в 1894 р. побудував тут невеликий завод по його виготовленню. Сирий доломіт добували в кар'єрі, який місцеві мешканці називали Гольмою.

У 1895-1897 рр. "Російсько-бельгійське акціонерне товариство" побудувало в Горлівці машинобудівний завод, на якому налагодили виробництво парових казанів, вуглепіддймальних машин, шахтних вентиляторів і іншого гірничорудного і металургійного обладнання. До кінця позаминулого сторіччя тільки в основних цехах цього підприємства працювало більше 800 осіб.

2.3. Початок видобутку ртуті в Микитівці

Одним із крупніших районів залягання, а пізніше і видобутку кіноварі – мінералу, що є носієм ртуті, є Микитівське родовище, розташоване в західній частині головної антикліналі – складці шарів гірських порід – Донбасу. Основоположником ртутної справи в цьому регіоні став Аркадій Васильович Міненко, блискучі знання якого й видатні здатності як гірського інженера спочатку дали про себе знати в кам'яновугільному виробництві.

Відкриття покладів кіноварі було зроблено ним зовсім випадково. Влітку 1879 р. він вів геодезичну зйомку в степу, і привернули його увагу знайдені незвичайні камені, що валялися поруч, із блискучими яскраво червоними вкрапленнями. Миненков звернувся за роз'ясненнями до місцевого населення і незабаром уже оглядав горбисті скупчення кам'яних уламків сірого й жовто-бурого піщанику. Сумнівів бути не могло, це була порода з великим

А.В. Миненков

змістом кіноварі, а, отже, і ртуті. Пізніше він писав: «По розповідям старожилів, місця ці, відомі за назвою «даконові камушки», були колись значно більше у височину й містили набагато більше великого каменю, що, у міру потреби, відбирався ними й багато років давав, таким чином, навколишнім жителям го-

товий матеріал для будівель. І не тільки для себе, але, згодом, як наприклад, при будівлі Азовської залізниці, служив навіть предметом поставок великого каменю для будівель і більше дрібного для баласту, що цілком підтверджується тим, що й тепер можна побачити на вимості товарної платформи на станції Микитівка шматки піщанику із примазками й вкрапленнями кіноварі..."

Аркадій Миненков найуважнішим чином дослідив околиці й виявив на території в п'ять верст, між балками Сторчевою і Залізною, три родовища ртутних руд. Розвідницькі шурфи, виконані глибиною до п'яти сажнів, давала обнадійливі результати. А.В.Миненков переконався, що тут уже були спроби видобутку кіноварі для виплавки металу давніми рудокопами. Про це свідчили сліди давніх робіт у п'ятьох невеликих шахтах-ямах, глибина яких доходила до 6-9 сажнів, тобто досягала ґрунтових вод. Були виявлені й ознаки виплавки руди. Незабаром вдалося знайти й речовинні підтвердження тому: в одній з ям знайшли два кам'яних молотки й ріг великої тварини, що, імовірно, використалося як кайло. Гарно збережені на дні виробки шматки дуба були, треба думати, залишками підземного кріплення або полка, що використався для відбиття й видачі руди із шару нижнього горизонту. Є припущення, що ще скіфи, що кочували в степових просторах донецьких степів, були знайомі з нашою кіновар'ю й торгували нею із Давньою Грецією і навіть Римом.

Разом з розвідницькими роботами А.Миненковим проводився відбір та випробування зразків добутої руди із шурфу, пройденого у верхів'ях балки Сторчевой, четвертої в цьому місці. Зроблені шурфи в примітивному, на наш погляд, пристосованому вигляді – залізній реторті із трубчастим відводом, через шар холодної води дали 12,5% виходу металу.

Пошукові роботи переконали А.В.Миненкова в значній територіальній довжині й потужності Ртутного поля, а перевірка якості кіноварі дозволила зробити висновок про доцільність подальшої експлуатації цього родовища.

Однак, його відкриття не викликали в наукових і ділових колах ні ентузіазму, ні очікуваної підтримки. Тоді в "Південноросійському горному листку" з'явився ряд статей А.В.Миненкова, але визнання прийшло до нього набагато пізніше, коли за заслуги в гірничій промисловості його було обрано почесним членом суспільства штейгерів.

Для організації розробки відкритого Миненковим родовища були потрібні великі гроші, і інженер спробував створити товариство для будівництва рудника й заводу, і тим самим залучити капітали вугільних магнатів. Але тих віддякувала невідома для них справа, і лише деякі з них обіцяли виділити для цього заходу незначні суми, яких явно не вистачало для будівництва.

З вересня 1882 р. Миненков орендував у селян села Зайцево ділянку землі, а потім, з 1884 аж до 1912 р. - ще одну ділянку в 30 десятин, на яких і були виявлені поклади кіноварі. У договорі між зайцевськими селянами й А.Миненковим було обумовлено, що нікому іншому Зайцевское суспільство не має права здавати цю ділянку на розробку, але самі селяни вільні добувати тут кам'яне вугілля, терновий і бутовий камінь та інші мінерали, виявлені А.В.Миненковим.

До видобутку руди приступати все-таки було не можна, тому що були відсутні необхідні кошти, тому на початку 1885 р. А.Миненков змушений був звернутися до впливового в гірничопромислових колах дворянина - гірського інженера, дійсного статського радника у відставці А.А.Ауэрбаху, якій на той час мав у своєму розпорядженні солідні гроші. Ауэрбах приї-

хав у Микитівку й особисто переконавшись у перспективності ртутного виробництва, почав зведення рудника, а також заводу й житла. Таким чином, в 1885 р. були закладені копальні № 1 і № 3.

Проходка цих копалень велася на глибині 7 і 14 сажнів, руда видавалася кінними воротками в баддях. З осені 1885 р. почалося будівництво капітальної шахти “Софія” глибиною в 20 сажнів, тут була встановлена 40-сильна парова машина для відкачки підземних вод і 50-сильна рудопід’ємна машина. Була закладена і резервна шахта. Розрахунок вівся на річну виплавку 4 тис. пудів ртуті (близько 65 т.), тобто на обсяг того металу, рівний тодішньому її ввозу з-за кордону.

Новий підприємець залучив до справи на паях власників цегельних заводів с. Зайцево, Нью-Йорка (Новгородське) братів Антонових з Кутейниковим, П. Діва. Брати Підковирові погодилися на поставку для житлових будинків черепиці. Заповзятість спритного Ауэрбаха викликала заслужені симпатії власників вільного капіталу, і незабаром виникло об’єднання “Товариство ртутного виробництва А. Ауэрбаха й К^о”, куди першими внесли свої внески дружина впливового державного сановника А.А.Половцева, В.Я.Євдокимов, І.Ф.Досс і відомий адвокат-правознавець В.Д.Стасов.

На початку 1886 р. Ауэрбах і Міненков відправилися в гори Ідрія, що були в Австро-Угорщині (нині в Словенії), а потім у місто Альмаден, розташоване в Іспанії. Їх метою було ознайомлення із ртутним виробництвом у цих країнах. Удвох вони уважно вивчили всі ланки повного виробничого циклу, починаючи з гірських розробок до розливання ртуті і її відправлення споживачам. Після повернення із закордону, Ауэрбах і Міненков завершили складання проекту Микитівського рудника. Почалося його капітальне будівництво. Були найняті муляри,

теслі, грабарі, і проходка шахт пішла повним ходом. Одночасно велося будівництво заводу для сублимації ртуті. Завод був найскладнішою спорудою у всьому комплексі, але незабаром дві відливні печі були вже готові до експлуатації.

Освячення нового підприємства було обставлено досить пишно й урочисто. Під звуки церковного хору на всіх шахтних копрах і заводських воротах були підняті ікони з ліками святих великомучеників. На плавильних печах відбувся молебень, після чого всім хто приймав участь в будівництві, милостиво піднесли по стопці горілки, а присутній при цьому святі публіці було роздано кілька кошиків з солодощами й бубликами. Нарешті, з 8-саженної витяжної труби пішов димок. Так, 14 грудня 1886 року, було уперше зроблено виплавку руди, отримана перша в Російській імперії ртуть.

Почався відлік історії Микитівського ртутного рудника, поруч із яким ще тривало будівництво. До 1888 р. працювали вже 3 печі, але ще в 1887 р. тут було добуто заповітні 4 тис. пудів ртуті. До цього російські споживачі орієнтувалися переважно на іспанську ртуть, але незабаром внутрішній ринок Росії почав змінювати цю орієнтацію, і третина добутої ртуті споживається у середині держави, а 65% експортувалися за кордон.

З 1886 по 1880 р. завод виплавив 42 тис. пудів цього металу, товариство одержало майже 761,5 тис. карб. прибутку. Вибійник тут за 10-12 годинний робочий день одержував на добу I карб. 20 копійок, вибірник породи - 35-65 копійок, а робітник ртутного заводу від 40 коп. - до I карб. 20 коп.

Замовниками ртуті незабаром стало золотопромислове товариство, значна частина капіталів якого належала матері царюючого в той час монарха. Далі пішли заявки на метал від Російського товариства торгівлі аптекарськими товарами і вій-

ськового відомства.

В 1896 р. замість “Товариства...” затверджується акціонерне товариство, список якого очолили Половцева, Досс, чоловік і жінка Ауэрбах, їхній син Сергій, Евдокимов, Стасов та інші.

Фактично, хазяїном як і раніше залишався Ауэрбах, тому що його сімейство одержало 178 голосів з 425, у той час як будь-який інший акціонер, згідно Уставу, не міг володіти більше однієї десятої частини основного капіталу.

Рекордним по сублімації ртуті виявився 1897 р., коли було добуто 37,6 т. “срібної води”. Надалі, однак, справи пішли на спад, тому що керівники “Ртутної справи” захопилися вуглевидобутком. До того ж, на “Софії” відбулася пожежа, що істотно позначилося на виробництві ртутної руди. Криза початку ХХ ст. вразила і акціонерне товариство, але Ауэрбаху вдалося перебороти спад, хоча прибуток, отриманий на ртуті, “з’їдав” вугільний рудник, крім цього ще більших витрат вимагало будівництво коксобензольного заводу. Збитковими виявилися і московські торговельні склади вугілля. В 1897 р. звільнився зі служби керуючий А.Миненков, що теж відбилося на кількості видобутку ртуті. Критичної межі стан справ досяг в 1904 р.

Незважаючи на все це, можна твердо стверджувати, що з організацією ртутної справи в Горлівці Росія не тільки перестала скуповувати цей коштовний метал за кордоном, але й одержала можливість експортувати його в інші країни.

2.4. Національний склад населення

У складі населення Бахмутської провінції питома вага українців становила згідно з матеріалами різних переписів:

1719 р. - 66,2%,

1745 - 57,5%,

1764 р. - 75,4%,

1779 р. - 66,2%,

1850 р. - 72%.

У результаті ревізії, проведеної в 1858 р., в – Бахмутському повіті проживало 129536 чоловік, з яких українці становили 72,1%, росіяни - 19,1%, молдавани - 5,8%, євреї - 1,3%, поляки - 1,2%, 7 чоловік було німців.

Швидкий темп розвитку промисловості в Донецькому краї притягав сюди десятки й сотні тисяч селян і робітників на вугільні шахти, металургійні й машинобудівні заводи. Згідно з матеріалами вміщеними в "Південноросійському листку" за 1881 р. з 16 тис. шахтарів 87,5% прибило сюди з інших губерній.

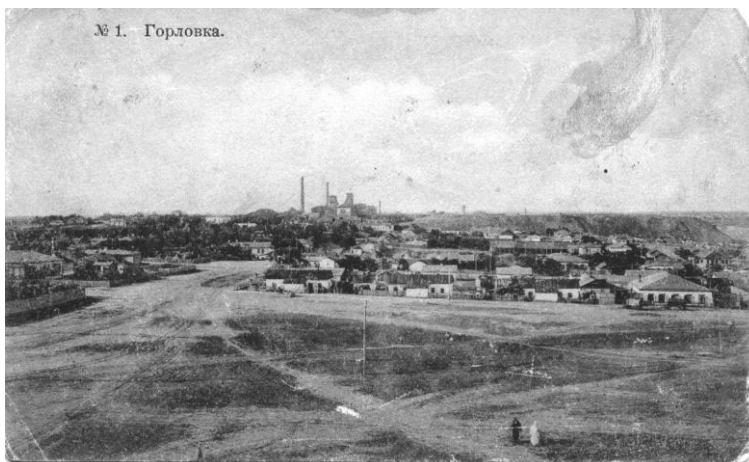
В 1890 р. на шахтах Бахмутського повіту працювало майже 52% робітників, що прибили з інших губерній, і тільки 46% становило місцеве населення. Приблизно таке ж положення було й в інших повітах Донбасу. Українські селяни не прагнула працювати під землею, в основному, вони займалися хліборобством. У шахти ж опускалися, в основному, вихідці із центральних губерній Російської імперії (Орловської, Смоленської, Курської та ін.). Перший всеросійський перепис населення показав, що в Катеринославської губернії серед шахтарів було 63% росіян, у той час як українців лише 29,8%.

Розділ 5. Горлівка у добу революцій

1. Соціально-економічний розвиток на початку XX ст.

На 1897 рік, за даними Першого Всеросійського перепису населення в заводських і шахтних селищах, розташованих на території теперішнього міста Горлівка, яка територіально належала до Залізнянської волості, Бахмутського повіту Катеринославської губернії Російської імперії, проживало 7024 особи із яких 4644 осіб – чоловіки, а 2380 жінки. Селище Горлівка складалося із 429 дворів в яких проживало 1716 чоловіків і 1106 жінок, в селі Ксенівка було 53 двори, 215 чоловіків і 190 жінок. Хутір Байрацький складався із 27 дворів, 108 чоловіків та 92 жінки і хутір Стінки – 34 двори, 139 чоловіків і 146 жінок. Всі вони складали приход Миколаївської церкви.

Корсунські рудники № 1 і № 2 належали створеному 19 квітня 1873 року Товариству Південноросійської кам'яновугільної промисловості (ПРКП). Саме при Корсунському руднику, залізничній станції і машинобудівному заводі заснувалося селище, в якому жили службовці, торгівці, ремісники, гірники, залізничники і робітники заводу, яке в народі за назвою однойменної станції називали Горлівкою.

№ 1. Горловка.

Горлівка на початку XX ст.

Саме Товариство ПРКП багато уваги приділяло облаштуванню цього селища. Наприкінці XIX ст. руднична і заводська колонії мали єдину вимощену каменем вулицю – Конторську, де були розташовані цегляні будинки і крамниці. Далі на схилі Корсунської балки були розташовані інші вулиці. Це Десятницька, Садова, Поштова, Лікарняна і лінії від 1 до 18. Заводська колонія. Зараз на місці Десятницької і Садової вулиць відвали породи колишньої шахти “Кочегарка”.

Вулиці мали вихід на вокзал залізничної станції Горлівка.

Головною вулицею була Конторська (зараз частина її до площі Повстання вулиця Інтернаціональна). На ній були розташовані контора Товариства ПРКП, клуб та будинки коло залізниці в яких жили директор рудника, головний інженер, батюшка та дякон. Тут же напроти головної контори ТПРКП існувала невелика вулиця – невеликий бульварчик, засаджений глідом. Саме тут було вкопано залізні лавки і гуляла молодь. На жаль, назва бульварчика не збереглася, а на цьому місті пізніше побудували шахтні градирні. Тут ще в 1890 році

було відкрито клуб-театр, в якому працювали буфет 2 класу і більярд.

Головна вулиця селища – Конторська, 1900 р.

Далі йшла Десятницька вулиця на якій жило керівництво середньої ланки і робітники, було відкрито перукарню “Зона” і “Гастроном”, аптеку. Тут була крамниця бакалійника Ілєвича, лавки Каліберда, Краснорукова, Аксьонова, Сиркіна, Колесникова та інших, а в кінці, ближче до шахти кінний двір і базарна площа. За базарною площею був пустир.

Садова вулиця теж мала пристойні цегляні будівлі для робітників і продовольчий магазин компанії ПРКП, а напроти нього був розташований універсальний магазин братів Абрамовичів. З тильного боку вулиці було побудовано казарми де квартирували солдати і драгуни. Лівіше розташовувалася пекарня Машурьяна, за якою були земельки, чи то так звані лінії, а далі був пустир. Садова вулиця виходила на базарну площу перед шахтою. Ліворуч від Садової вулиці були розташовані цегляні та дерев'яні обмазані глиною будинки. Це була колонія машинобудівного заводу, який належав бельгійському товариству. Завод, як і зараз, розташований там само. Напроти

прохідної у двоповерховому будинку було розташовано гірниче училище та Макар'ївська церква, за якими був пустир. Зліва був великий сад, а в ньому стояла вілла директора.

Вулиця Конторська, 1914 р.

Лікарняна вулиця тоді існувала тільки з однією правою стороною: цегляні будівлі до переїзду через залізничну колію, а далі був пустир. Там, де зараз навпроти колишньої шахти «Кочегарка» трамвайна зупинка було розташовано центральний кінний двір, там же існував і базар. Там же було і багато торгівельних лавок. У кінці вулиці містилася лікарня. Знаходиться там, де і зараз ставок, який назвали ім'ям колишнього директора заводу Гюєна.

Далі була так звана «Нова колонія» до рудника № 5, а далі до села Залізного був степ і не було жодного будинку. Вулиці Горлівки завжди в осінньо-зимовий період були дуже брудними, тому пішохідна частина була вимощена дерев'яними колодами.

Вулиця Садова на початку XX ст.

Розглядаючи економічне становище населення Горлівки, необхідно зупинитися на наступному. Життя та побут кожної людини визначається його прибутками (заробітною платою), його одягом, житлом, рівнем харчування тощо. Складно робити якісь порівняння. Пройшло майже сто років, але необхідно зазначити, що як життя сьогодні середньогромадянського громадянина України не є «солодким», так було і в ті часи.

Наприкінці XIX – початку XX ст. середньомісячна заробітна платня робітників Горлівки, як і на багатьох промислових підприємствах інших селищ, які входили до складу Бахмутського повіту Катеринославської губернії, складала від 20 до 40 карбованців на місяць. За добу робітники в середньому отримували від 1 крб. до 1 крб. 50 коп. Високооплачуваних робітників було не більше як 10-20 % від загальної кількості, і їхня заробітна платня складала від 60 до 100 карбованців на місяць.

Так, наприклад, серед залізничників становище із заробітною платнею було таке: від 60 до 100 крб. отримували монтери, слюсарі, машиністи паровозів та їхні помічники; від 30 до 60 крб. – чиновники, зчіплювачі та стрілочники, усі інші (74 %)

отримували від 10 до 30 карбованців на місяць. Мінімальну зарплату (до 10 крб.) отримували сторожі, опалювачі та чорноробочі. Середня заробітна плата металургів складала 22 крб. 30 коп.

У 1900-1901 роках середньорічна заробітна платня шахтарів на підприємствах на території сучасної Горлівки, які належали французько-бельгійсько-російським компаніям, складала 300 карбованців на рік, тоді як середня по Росії була 203 крб. А вже в 1913 р. середня платня по країні склала 264 крб., на шахтах Донбасу – 413, на металургійних заводах регіону – 485 крб. Вищу заробітну платню отримували тільки металісти столиці Російської імперії – Петербурга та працівники служби потягів на залізниці. Загалом реальний життєвий рівень робітників Донбасу за період в 1900 – 1914 рр. зріс більше як на 10 %. Водночас необхідно зазначити, що жіноча праця оплачувалася на 23, а підліткова на 50 % нижче від чоловічої.

На рівень заробітної плати впливали різноманітні штрафи, які накладала адміністрація підприємств на робітників за прогули, запізнення, появу на робочому місці в нетверезому стані, паління за межами відведених для цього місць та інші порушення. Окрім того, близько 2 крб. на місяць шахтар повинен був витратити на інструмент та гас в “коногонку”. Із заробітної платні вираховували і вартість питної води та вугілля (до 1 крб. з чоловіка на місяць).

Для більш повного уявлення про рівень життя населення, його купівельну спроможність, знаючи кількість зароблених коштів, необхідно знати рівень цін. Ми можемо, як приклад, навести ціни на деякі основні продукти харчування та предмети першого попиту на початку ХХ ст. в Україні та Горлівці:

- ✓ борошно житнє за кг. – 0.06 – 0.07 крб.;
- ✓ гречка за кг. – 0.11 крб.;

- ✓ сало св. за кг. – 0.05 – 0.06 крб.;
- ✓ гуска 1 шт. – 1.20 крб.;
- ✓ качка 1 шт. – 0.45 – 0.85 крб.;
- ✓ телятина за кг. – 0.3 крб.;
- ✓ ковбаса за кг. – 0.57 крб.;
- ✓ хліб білий за кг. – 0.06 – 0.07 крб.;
- ✓ картопля за пуд 0.17 – 0.4 крб.;
- ✓ молоко 1 відро (12,3 л.) – 1.2 крб.;
- ✓ масло вершкове за кг. – 0.87 – 1.27 крб.;
- ✓ яйце куряче за 1 десяток – 0.07 – 0.10 крб.;
- ✓ сірники 1 кор. – 0.01 крб.
- ✓ конверти поштові за сотню – 0.4–0.6 крб.;
- ✓ папір (1 аркуш) – 0.05 крб.;
- ✓ окуляри – 1 крб.;
- ✓ чорнило (1 пляшка) – 0.2–0.25 крб.

У продуктовій крамниці Товариства ПРКП було шість відділів: 1) мануфактурний відділ – тканини; 2) галантерейний відділ; 3) чисто-бакалійний відділ – ковбаси, шинка, консерви, чай, кава, какао, шоколад, цукор, цукерки та інше; 4) брудно-бакалійний відділ – борошно, крупи, сіль, соняшникове масло, оселедці, риба та інше; 5) м'ясний відділ; 6) одяг та взуття. Філіали магазину було відкрито на рудниках № 5, 8 і Чагарях. Була в Горлівці і своя ковбасна майстерня німця Рейца.

Торгівцям та ремісникам дозволялося будувати із власного матеріалу житлові і службові приміщення з тим, щоб протягом 7 років не платити ніякої орендної плати ні за місто, ні за право торгівлі. Але через сім років будівля ставала власністю рудника.

Робітники отримували заробітну плату, яка давала можливість відтворювати робочу силу й мала тенденцію зростання.

Так, згідно з даними звітів фабричних інспекторів середньорічний заробіток фабрично-заводських робітників дорівнював:

1904 – 213 крб.

1905 – 205 крб.

1906 – 231 крб.

1907 – 241 крб.

1908 – 242 крб.

Таким чином, зростання середньої заробітної платні шахтарів, металістів та залізничників на Донеччині відбувалося швидше, ніж заробітна платня промислового пролетаріату в Україні в цілому. Це було закономірним наслідком загального високого рівня розвитку промисловості Півдня. З огляду на сказане погляд радянських істориків, які зображали економічне становище населення робітничих селищ Лівобережжя та Донбасу тільки в негативних барвах, щоб показати закономірність класової боротьби, є, на наш погляд, не зовсім виправданим.

У працях радянських істориків можна зустріти згадки про важкі соціально-економічні умови життя інтелігенції. Наприклад, учителів. Хочу внести ясність. Так, у вчителів початкової школи заробітна плата на початку ХХ ст. була 360 крб. на рік. Але це був початковий оклад, який періодично змінювався у більший бік за рахунок 10% надбавки кожні 5 років праці. Учитель середньої школи з вищою освітою мав 900 крб. на рік. За кожні 5 років він отримував надбавку в 400 крб. на рік. Крім того, якщо вчитель відпрацьовував 20 років, його грошове утримування збільшувалося на 2500 крб., але за відсутністю вищої освіти він отримував надбавки тільки 750 крб. на рік. Якщо він після відпрацьованих 20 років відпрацьовував ще 20 років, то отримував додатково ще 1550 крб. річного утримування. Житло оплачувалося за рахунок держави або земства.

Додатково виділялися кошти на харчування вчителя. Отже, праця вчителя в царській Росії поважалася. Тому теза радянських істориків про злиденне життя вчителів у Донбасі також є неспроможною. Зарплата інтелігенції була диференційованою і значно перевищувала зарплату робітників, а це давало змогу більш заможним представникам ліберальних професій повніше задовольняти свої потреби і підтримувати свій добробут на високому рівні.

На більшості заводів та шахт заробітна плата видавалася не завжди регулярно. Але до чергової получки робітник мав змогу отримувати продукти харчування в кредит у заводській, або рудничній «харчовій лавці» ціни в яких іноді були вищими за ринкові. Але горлівчани з високими і середніми прибутками мали можливість харчуватися «сімейними обідами» вартість яких була до 0.6 крб., або навіть дозволити собі столуватися в підприємствах так званого «громадського харчування» – ресторанах, в яких навіть студенти могли дозволити собі місячні обіди вартістю в 9 крб. на місяць. Так, наприклад, у Київському ресторані «Стоматі» у 1903 р. можна було поснідати за 25 коп., замовити обід із двох страв за 40 коп., а повечеряти за 30 коп. А бухгалтер Горлівської крамниці ПРКП М.А.Кроліков, за його словами столувався в будинку для приїжджих спочатку безкоштовно, а потім «за недорого платню, за 7 карбованців на місяць». Формально на початку ХХ ст. на Донбасі існував 10-годинний робочий день, але фактично він був 12-годинним у дві зміни. Звичайною була понаднормова праця.

Умови життя робітників були також різними. Тези радянських істориків, які бачили тільки негативні крайності, не зовсім відповідають дійсності.

Так, у Горлівці було 14 будинків для службовців рудника, 10 великих кам'яних казарм, 177 кам'яних і дерев'яних хат за

якими піклувалося Товариство ПРКП. А поблизу Юзівки містилися копальні, які належали Новоросійському суспільству і біля кожної групи шахт було побудовано колонії для адміністрації та контор. У 125 будинках налічувалося 257 квартир. Для робітників було побудовано 36 казарм і 546 сімейних будинків з 2 550 квартирами, лікарня на 170 ліжок, 6 лікарів, 13 фельдшерів, 10 шкіл (1450 учнів і 48 учителів).

Очевидці свідчили, що житло робітників Товариства ПРКП було набагато краще облаштоване за умови проживання робітників, які працювали в Новоросійському суспільстві. Житло будувалося самими робітниками за кошти рудника і матеріалів, які належали Товариству Південноросійської кам'яновугільної промисловості, але були власністю робітників. Коли робітник залишав роботу на руднику, йому надавалося право продати хату, але неодмінно теж робітнику і отримані кошти залишити на свою користь. Виручка від продажу складала 50–60 карбованців. Якщо робітник не зміг продати своє помешкання, то воно передавалося в розпорядження рудничної контори з виплатою за неї робітнику 10 крб. Бажаючи зайняти це помешкання платили конторі теж 10 крб. і отримували право на володіння цього житла. Товариство ПРКП звертало багато уваги на утримання помешкань робітників в нормальному стані і не дозволяло будувати будинки «недостатньо обширні та високі».

Адміністрація підприємств по різному вирішувала житлову проблему для робітників. Але взагалі невирішеність житлової проблеми є також однією із перших причин невдоволення, а пізніше і кардинальних виступів робітників. Головною рисою ступеню вирішення житлового питання була здебільшого кваліфікація робітника. Майстрові отримували житло, яке вони оплачували частково самі, а частково – адміністрація із розра-

хунку 50 на 50. Необхідно відзначити і те, що велика концентрація промисловості на Лівобережній Україні, особливо в Донбасі призводила до того, що сюди стікалося багато народу з метою отримати роботу, і, звичайно, враховуючи високий рівень плинності кадрів, адміністрація мало приділяла уваги житловим умовам робітників. Так, інспектор Зінченко, який обстежував житлові умови гірників у 1896 році писав у своєму звіті: «Я зайшов у одне таке житло – конуру, вириту в землі і не зміг у ній пробути і 5 хвилин. Повітря та смрад у таких приміщеннях дійсно жакливі. Влітку в землянках у 8 сажнів завдовжки і 6 у ширину вміщується 15 чоловік, а взимку живе до 50-60 чоловік. Вікна в цих «каютах» у більшості випадків відсутні... Право, собача конура навіть у поганого хазяїна і та утримується набагато чистіше і краще...».

На початку XX ст. житлові умови стали кращими. «На Микитівській Північній копальні в казармах сплять на нарах упоритул один до одного. Там же й їдять та миються. Стіни брудні та чорні – скрізь розвішані шахтарки, онучі та постели. Під нарами харчові припаси. На кухні міститься кухарка, часто з дітьми та чоловіком, підлога цементна, стара та брудна». Лікар Станіславський обстежив 196 артільних приміщень у Юзівці і визнав 76 % приміщень настільки вологими, що в деяких із них стіни від підлоги до стелі були на момент обстеження чорними від вологи та плісені.

Чим можна пояснити таку розбіжність? По-перше тим, що сезонні робітники, які прийшли на заробітки на зимовий період, не бажали витратити гроші на утримування тимчасового житла, економлячи на цьому кошти. По-друге, адміністрація підприємств теж не поспішала масово будувати комфортабельне житло для некваліфікованої робочої сили, якою вважала

прийшлих з села заробітчан, забезпечуючи таким тільки кваліфікованих робітників та робітників, які мали сім'ї.

У кінці вулиці Лікарняної в 1900 році було побудовано двоповерхову поліклініку. На першому поверсі було розташовано саме амбулаторію, яка, за словами С.Клінгенберга “складалася із великої приймальної кімнати, 2 кабінетів для лікарів, перев'язочної, приміщення для аптеки, матеріальної кімнати”. На другому поверсі була квартира лікаря. В старому одноповерховому приміщенні лікарні, побудованій ще в 1895 році, було 7 палат, розрахованих на 30 ліжок, операційна, велике приміщення для аптеки, матеріальна перев'язочна (комора господарського призначення), кабінет лікаря, приймальня, ванна кімната і два клозети (туалети – С.Є.).

На 1903 рік медичний персонал Горлівки складався із двох лікарів і семи фельдшерів, однієї акушерки, провізора, аптекарського учня і економки. Робочий день в амбулаторії розпочинався о 8 годині ранку і, як правило, закінчувався о 15-16 дня, в залежності від наявності хворих. Двічі на тиждень лікарі виїздили на шахту в обладнані на них приймальні покої, де на місці оглядали хворих шахтарів і робітників машинобудівного заводу. Окрім того, і на інших копальнях було відкрито лікарні. Так, на Государев-Байракському руднику теж існувала лікарня на 20 ліжок, в якій працювали 1 лікар і 3 фельдшери. На Ртутному руднику Олександр Андрійович Ауербах відкрив лікарню на 34 ліжка, в якій працювали 1 лікар, 3 фельдшера і 1 акушерка. В 1903 році на вулиці Десятницькій було відкриту першу в селищі “вільну” аптеку.

При Корсунській копі №1 було створено лісорозсередник для обсадження деревами відвалів породи. Скорботні зовні відвали пустої породи перетворювалися на зелені пагорби, які оживляли шахтарський ландшафт Горлівки, а пізніше стали

улюбленим місцем відпочинку мешканців робітничих селищ. Розсередник став улюбленим місцем відпочинку горлівчан. Було розбито алеї, якими можна було прогулюватися як пішки, так і на гужовому транспорті. Жителі околиць вулиць збиралися тут на відпочинок цілими сім'ями. Так, тільки за період з 1890 по 1893 роки на висадку дерев навколо Корсунської копальні витрати ПКРП становили 3513 крб. 87 коп. Зараз це частково територія Центрального парку культури і відпочинку ім. М.Горького.

У дні загального відпочинку горлівчани могли відвідувати клуб на Конторській вулиці з театральним залом, де ставила постанови малоросійська група під керівництвом Науменка. Але найбільшою розвагою для молоді були “тусовки” на станції Горлівка, де вони зустрічали потяг Ростов-Харків і Харків-Ростов, а потім, прогулюючись, поверталися додому. Було правилом у святкові і вихідні дні наносити візити товаришам по роботі і рідним, які обов'язково закінчувалися обідом з великою кількістю вина і горілки. Кожну неділю поголовно все населення селища, від мала до велика, відвідувало вранішню службу в церкві.

Для задоволення релігійних потреб робітників та членів їх сімей Товариство ПКРП при Гірничому училищі ім. С.С.Полякова в 1878 році відкрило домову церкву на другому поверсі в трьохповерховому кам'яному будинку біля прохідної заводу. Назвали цю церкву Макарівською, на честь Святого Макарія Великого, у день якого відправили першу службу. Пізніше Товариство виділило 66 тис. крб. на будівництво нової Миколаївської церкви, яку почали будувати у 1893 році, а урочисто відкрили 21 травня 1905 року.

Таким чином намагання робітників поліпшити своє соціально-економічне становище призводило до боротьби, піком

якої стали революційні події 1905-1907 років на Україні, коли тільки, наприклад, в страйковій боротьбі в лютому 1905 року взяло участь понад 71 тис. робітників.

Зробивши аналіз економічного становища робітників ми можемо зробити висновок, що намагання робітників поліпшити своє становище в 1900-1906 роках призвело до боротьби, після якої підприємці змушені були піти на часткові економічні поступки робітникам. Була підвищена заробітна плата, скорочено робочий день, збільшилася компенсація потерпілим на виробництві робітникам, зменшені штрафи. Деякі з робітників одержали виборчі та політичні права – була повернута можливість створювати профспілки, скасовано закони, що забороняли економічні страйки. Але одна з головних подій 1905 року в Україні відбулась у грудні в Горлівці.

1.1. Корсунська група шахт

Ця група включала 8 вуглепідіймальних шахт, три з яких перебували на руднику № 1 - дві глибини по 220 сажнів і одна - 145 сажнів. У добу тут добувалося 90 тис. пудів вугілля, у рік - 25 млн. пудів. На руднику № 5 діяло три шахти глибиною 170, 210 і 130 сажнів. Добовий видобуток на шахті № 5 становив 30 тис. пудів вугілля, а на шахті № 6-90 тис. пудів. Усього на руднику добувалося 35 млн. вугілля в рік. Дві шахти (по 160 сажнів) експлуатувалися на руднику № 8, що називався "Корсунський", які в рік давали 25 млн. пудів вугілля. Технічне встаткування цієї групи шахт складалося з 6 вуглепідіймальних машин, 39 - парових, 20 насосів, 4 вентиляторів, 5 компре-

сорів, 346 коксових печей з виходом коксу до 70-75% і тривалістю коксування 48 годин.

Рудник №5

При рудниках № 1 і № 8 були промивні фабрики продуктивністю 30 тис. пудів вугілля в добу, були тут і сортування вугілля, із продуктивністю до 60 тис. пудів у добу. 2 сортування були на шахті № 5, загальна продуктивність яких становила 65 тис. пудів вугілля в добу. Додатково до всього, при кожному руднику була своя електростанція. На всіх трьох рудниках у шахтах під землею трудилося 118 коней і 93 коня працювали на поверхні. Штат, що обслуговував ці шахти, складався з 5 інженерів, 19 штейгерів, 3 техніків і 107 інших фахівців. Тут працювало до 5 тис. робітників. При кожному руднику була лазня.

1.2. Шахти “Марія” і “Людмила”

Нинішня назва шахти “Марія” – “Комсомолец”. Перебуває вона в 4 верстах від станції Микитівка, спочатку ставилася до “Товариства оренди вугільних копей А.Ауэрбах і ДО”, що і був фактичним її хазяїном. В 1908 р. вугільні збиральні повністю перейшли в орендне користування цього “Твариства”. Назва “Марія” шахта одержала на честь однієї з дочок Ауэрбаха, яких він дуже любив. Неподалік перебувала ще одна шахта, названа на честь іншої дочки Ауэрбаха Людмили, обидві шахти мали глибину 127 сажнів, можлива річна на них становила 20 млн. пудів вугілля.

Шахта “Людмила” проіснувала недовго, незабаром її довелося закрити, таким чином, залишилася тільки шахта “Марія”. Біля якої й виникло робоче селище, що існує й нині. От дані про це підприємство й селище при ньому за 1912 р.: “Службовців: інженерів – 6, штейгерів – 3, інших – 44; робітників – 1510. Для потреб є колонія, що складається з 338 насінних будинків на 660 окремих квартир і 12 казарм на 720 чоловік”.

Технічне встаткування рудника складалося з 2 вуглепідіймальних машин – електричних і парових, 13 парових казанів, 3 насосів, 2 з яких були електричними й 1 – паровим, електричного вентилятора, компресора, 60 коксових печей, механічного сортування й промивної фабрики. Річна продуктивність якої становила 6 млн. пудів. Тут же була механічна майстерня й електростанція.

1.3. Государево-Байракський кам'яновугільний рудник

У трьох верстах від станції Государевий Байрак, поблизу однойменного села, перебували кам'яновугільні шахти Анонімно-го Суспільства кам'яновугільних копей (нині шахта ім. Калініна), розташована на власній землі площею в 661 десятина й частиною ні землі, що належить суспільству селян села Государевий Байрак, у яких орендувалося 100 десятин. Перші шахти тут були побудовані в 1835 р., а вже в 1912 р. на цьому руднику існувало три вуглепідіймальних шахти: № 1 “Святий Андрій” вентиляційна № 23, глибиною в 105 сажнів. Продуктивність становила 75 тис. пудів вугілля в добу. Друга шахта - “Похила” робила до 50 тис. пудів у добу, і третя. - “Нова” - приблизно стільки ж. Загальна можлива продуктивність рудника становила 25 млн. пудів вугілля в рік. Дві останні шахти були глибиною по 50 сажнів.

Технічна оснащеність рудника складалася з 13 парових і вуглепідіймальних машин, 20 парових казанів, 2 компресорів, одного парового й 2 електричних насосів, одного вентилятора, 36 коней, що працювали під землею й 28, що працювали на поверхні. Була промиваюча фабрика продуктивністю в 20 млн. пудів вугілля в рік, механічне сортування - 7 млн. пудів у рік, 60 коксових печей із тривалістю коксування 32 години й виходом коксу 73%. Всі печі оснащувалися пристосуваннями для утилізації горючих газів, використовуваних для хімічних цілей - виробництва вугільної смоли, аміачної смоли, бензолу й ін. продуктів. Була електростанція із трьома паровими двигунами. На руднику було зайнято 2 інженера, 5 штейгерів, 43 інших фахівця й близько 1200 чоловік робітників. Для потреб остан-

ніх була вибудована колонія, що складалася з 18 одноквартирних будинків і 100 будинків з кілька квартир. В 1909 р. на цьому руднику було добуто 14185 тис. пудів вугілля.

1.4. Рудник “Кіндратієвський”

В 1914-1916 р. у верхів'ях річок Бахмут, Лугані й Глечика виник новий рудник, який назвали Кіндратієвським. Йшла перша світова війна, і заможному підприємцеві Фенину ніколи було споруджувати капітальну шахту. Дивлячись, що потужні вугільні шари виходять прямо на поверхню, він став пробивати в них неглибокі похилі стовбури. Однак хазяїнові рудника не довго довелося користуватися багатствами земних надр. На той час біля рудника виникло робоче селище Кіндратівка.

У півтори верстах від станції Горлівка, у залізничного полотна по лінії Государевий Байрак - Горлівка, а також на перегоні Очеретинской лінії були розташовані шахти Горловско-Ксєнієвского гірничопромислового товариства. Ще в 1905 р. харківський купець 1-й гільдії Галявин почав робити розвідку на казенно-оборочній ділянці при селі Государевий Байрак, де й заклав згодом 3 шахти. Продовжуючи розвідку на землях селян села Ксєнієвка (Залізнянська волость) Галявин заклав ще 4 шахти.

А у двох верстах від станції Горлівка, у напрямку до шахти № 5 Товариства ПРКП були розроблені дрібні шахти Алексєєва, Войтенка, Кравченка й братів Зелєніних. Всі вони були розташовані на землях селян села Залізне. Продуктивність цих шахт коливалася від 400 тис. пудів вугілля до 1,5 млн. пудів на

рік.

У роки першої світової війни значення Горлівки надзвичайно зросло, тому що тут перебували найважливіші галузі промисловості - вугільні, ртутна, машинобудівна, коксобензолна, тобто саме ті галузі, від розвитку яких багато в чому залежала воєнна промисловість і робота залізничного транспорту. На вугільних шахтах Горлівки весь час війни видобуток вугілля тримався на рівні 1908 р. Безупинно збільшувався й видобуток коксу. У Донбасі тільки в 1914 р. його було виготовлено 278,4 млн. пудів, із числа якого більше 50 млн. пудів було виготовлено на коксових батареях горлівських шахт і заводів.

У зв'язку зі зростаючими потребами Чорноморського флоту в брикетах їх виробництво у Горлівці під час війни теж збільшилося. За селищем Ртутний розкинулося інше селище, що називалося Хімік, яке виникло завдяки побудованому тут хімічному підприємству, на якому були встановлені 60 коксових печей системи Коппе, механічна сортувальна й промивна фабрика. Тут випускали кокс, необхідний для ртутного й металургійного заводів.

У травні 1914 р. вступив до діючих раніше Государево-Байракський коксобензолний завод, а в 1916 р. - такі ж Горлівський і Микитівський заводи. На них було організоване виробництво вугільної смоли, важких масел, бензолу, нашатирного спирту, пеку та інших хімічних продуктів.

Три перші із десяти років свого існування горлівський машинобудівний завод усе більше спеціалізувався на виробництві шахтного обладнання, однак, внаслідок робітничих страйків і промислової кризи, що підсилюється в цей час, а також через відсутність належного ринку збуту готової продукції, що виготовляється на заводі, він не зміг працювати в нормальному ре-

жимі і 1 січня 1910 р. повністю зупинився. Директор-розпорядник Л.Лоєст покинув Горлівку, робітники фахівці розбрелися по околишніх рудниках.

Пізніше заводські будинки придбав власник Миколаївського суднобудівного заводу німець Беккер, що знову оживав цехи, які до цього часу пустували. У них встановлювали привезені Беккером новітні закордонні верстати, преси й інше передове обладнання. Повернулися на рідний завод і значна частина колишніх його робітників. Завод став іменуватися “Горлівський артилерійський Беккера і Д^о” і підкорявся він військовому відомству. У зв’язку з налагодженням військового виробництва відбувалося перепланування цехів. Так, будинок колишнього механічного цеху було розділено навпіл, в одній частині розмістили ремонтні й механічні майстерні, в іншій - цех по виробництву капсулів для артилерійських снарядів. У колишньому ливарному цеху налагодили виробництво гранат, у новому пресовому цеху встановили обладнання для виробництва снарядів.

Незважаючи на досить відчутні успіхи, до кінця 1915 р. на завод, у зв’язку з нестачею кваліфікованих робітників, прибула військова команда, тому що командування вважало, що солдати, надіслані для роботи на заводі, істотно поліпшать становище. Насправді ж вийшло трохи інакше, і пресовий цех став видавати набагато більшу кількість браку, чим це було раніше. Іноді браку видавалося більше, ніж придатної продукції. На заводі, адміністрацію якого очолював директор Козилевський (поляк) і головний інженер Кунстетер було встановлено твердий режим з 12-годинним робочим днем. Робітникам, які мали провини загрожувало звільнення і відправка в солдати.

1.5. Ртутний рудник

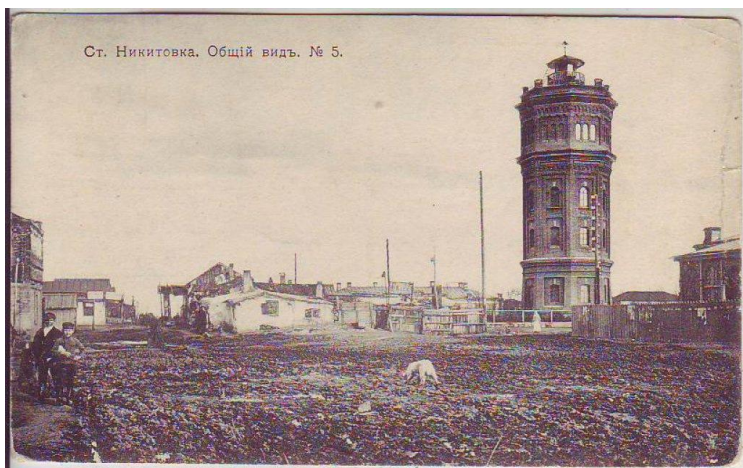
В 1908 р. Микитівський ртутний рудник, виплавивши менш 3 тис. пудів ртуті, зупинився. До 1911 р. двох третини акцій “Ртутної й вугільної справи А.Ауэрбаха й ДО” скупив Азовско-Донський банк, що фактично став новим хазяїном цього акціонерного товариства. У цьому ж році в листопаді місяці, після тривалої перерви, відбулися збори акціонерів, на якому було вирішено списати застаріле обладнання, а в сумі, основний капітал, що залишився після цього, 225 тис. руб. вирішили довести до 3 млн. руб. шляхом випуску й реалізації нових акцій. У новий склад правління ввійшли: Д.Дармолатов (голова), С.Андріївський, А.Ауэрбах і Р.Зіверт (директор-розпорядник). Уже в 1912 р. видобуток на руднику зріс до 17,3 тис. пудів. Одночасно вироблялися посилені розшукові роботи по відкриттю нових ртутних родовищ. При сприянні австрійської фірми “Аухаген” був підготовлений проект будівлі нового заводу з річною продуктивністю в 20 тис. пудів ртуті.

Наприкінці 1912 р. Азово-Донський банк утворив власний синдикат для покупки-продажу акцій “Ртутної й вугільної справи А.Ауэрбаха й КО”, керуючим якого став інженер Леонід Эйлер. В 1913 р. на руднику було зроблено вже 96 т. ртуті, тут трудилося 378 робітників, а в наступному році будівництво заводу пішло ще більш прискореними темпами. Загальна сума підряду Фірми “Аухаген” склала близько 280 тис. руб. Як тільки почалася перша світова війна, на старому ртутному заводі, за домовленістю з військовим відомством, спішно були зведені дві нові печі по випалі ртуті.

У роки першої світової війни попит на ртуть відчутно збільшився, у зв'язку із цим російський уряд видало власникові

горлівського ртутного рудника й заводу позичку, щоб значно збільшити виробництво цього коштовного металу. Були додатково побудовані ще одна шахтна й одна відбивна печі, а також збільшені розробки багатих кіновар'ю руд. До кінця 1915 р. на Микитівському ртутному руднику і його заводах було отримано майже 4 тис. пудів цього коштовного металу.

1.6. Станція Микитівка

Станція Микитівка

До 1910 р. Микитівка стала великою вузловою станцією, вантажообіг якої перевищував 4 млн. пудів. В 1913 р. акціонерне товариство завершувало будівництво Північно-Донецької залізниці від Львова до Микитівки через Харків, Красний Лиман і Бахмут. Ця дорога скоротила шлях від Харкова до Микитівки на 47 верст. Станція Микитівка перетворилася в стиковий пункт між державною залізницею і акціонерною гілкою,

що обслуговувала єдиний у Росії ртутний завод товариства “Ауэрбах і Д^о”, а також доломітний завод Глебова і ще декілька кам'яновугільних шахт. Залізничний вузол містив у собі парк Сортувальний, що іменувався Азовським, а також Нобелівський і Донецький приймально-відправні відділення.

1.7. Станція Государевий байрак

У довіднику “Залізницею” за 1912 р. вказується, що станція Государевий Байрак Бахмутського повіту Катеринославської губернії є найважливішим вантажним пунктом, який щорічно пропускає близько 14 млн. пудів гірничозаводських вантажів. І головним є Государево-Байракське товариство, що відправляє щорічно 12 млн. пудів кам'яного вугілля і коксу.

За даними на 1912 р. в селі Государевий Байрак налічувалося 9 тис. душ населення, 3 школи, 85 торгівельних закладів із загальним оборотом до 50 тис. крб. і паровий вальцювий млин.

1.8. Техніка безпеки на виробництві

На всіх без винятку горлівських промислових підприємствах цього періоду порушувалися елементарні правила безпеки, що призводило до травматизму робітників. На великих шахтах Горлівки в 1904 р. число каліцтв на кожну тисячу шахтарів становило 430 випадків, тобто майже кожний другий шахтар одержував травму. Велика була й смертність від нещасних ви-

падків і аварій. На 10 тис. робітників вона становила 27 чоловік. Основна маса важких каліцтв і загибель гірників відбувала-ся через обвали породи, падіння в стовбур вагонеток, затоплення водою шахт і відсутності належного провітрювання підземних вироблень. Трагічний характер мали катастрофи, викликані вибухами газу метану при використанні примітивних шахтарських ламп.

Так, 28 березня 1889 р. на “Корсунській копі № 1” від вибуху газу, який виник з вини адміністрації (директор Плюньє і головний інженер Кнотте), що наказали робити заборонені роботи, задихнулися в димі 31 чоловік. У вугільній шахті Олександрівського рудника (шахта “Марія”) 31 жовтня 1914 р. у результаті неправильного ведення прохідницьких робіт на головному штреку (глибина 100 м) відбувся обвал породи, у результаті чого загинуло 11 шахтарів. В 1895 р. на тій же шахті “Корсунська копь № 1” загинуло 15 шахтарів, а в 1896 р. - ще 3 шахтаря.

Не менш небезпечному була праця й на ртутному заводі, де щорічно сотні робітників отруювалися ртутними парами. Про це говорять і факти щорічного звільнення робітників, що втра-тили на виробництві працездатність. В 1901 р. було звільнено із цієї причини 287 робітників, в 1902 р. - 339, в 1903 р. 416, а в 1904 р. - 624 чоловік.

1.9. Охорона здоров'я

До середини XIX ст. на території Бахмутського повіту Катеринославської губернії куди входили населенні пункти, які зараз складають територію сучасної Горлівки –

волосні села Залізне, Зайцево, Луганське не існувало якоїсь чіткої системи охорони здоров'я – епідемії, хвороби були частим лихом, перед яким мешканці були безсилі. Для розвитку медицини потрібні були гроші, а їх змогли надати тільки земства, створені в ході Земської реформи 1864 р. Але ж земство було створено тільки в повітових містах, а таким був Бахмут, у склад повіту якого і входили вище поіменовані землі. Так, на витрати на медичну допомогу сільського, волосного і загального управління по Зайцевській та Луганській волостям за 1884 рік відповідно склали 113 і 80 крб. на щеплення населення від оспи.

Реформи 60-х років, не дивлячись на їх певну обмеженість, певним чином сприяли становленню земської медицини. Починають створюватися лікарняні дільниці з радіусом обслуговування хворих приблизно 17 верст, а в великих населених пунктах і фельдшерські пункти. Серед лікарів та фельдшерів з'являється велика кількість подвижників, які багато часу і уваги приділяли не тільки лікуванню хворих, а й профілактиці як хвороб так і епідемій.

Деякий час центр лікарняної дільниці по обслуговуванню селянського населення на території сучасної Горлівки знаходився в Микитівці. Саме залізницею можна було простіше добиратися в населені пункти, села та хутори, прилеглі до залізничних станцій взимку і під час весняної та осінньої негоди.

Огляд та лікування хворих і травмованих робітників медичним персоналом почав здійснюватися за рахунок коштів власників промислових підприємств згідно з

оприлюдненим в 1866 р. «Положению об устройстве лечебниц при рудниках и заводах».

З розвитком промисловості, зростанням кількості населення в робітничих селищах, які виникли навколо рудників та заводів, гостро постає питання організації медичних закладів. Виходячи із відомостей щодо Корсунської копальні за даними Катеринославського земства за 1884 рік для надання медичної допомоги облаштовані лікарні утримувалися на Корсунській копі на 10 ліжок, а при Новій копі на 6. При лікарнях працювали аптеки для яких було виписано ліків :

	Корсунська копальня	Нова копальня
1882 р.	281 крб. 86 коп.	208 крб. 84 коп.
1883 р.	204 крб. 82 коп.	—
1884 (1/2 р.)	156 крб. 97 коп.	97 крб. 85 коп.

При кожній із лікарень утримувався фельдшер, постійного лікаря не було. Він приїздив із міста Слов'янська не менше 2-х разів на місяць (і тільки в разі крайньої потреби) і отримував за це 600 карб. Лікування і утримування в лікарнях безкоштовне. У випадках епідемій, коли штатних ліжок не вистачає, для хворих облаштовуються додаткові тимчасові приміщення. Так, в 1883 р. коли на Корсунській копальні був епідемічний тиф для хворих облаштували тимчасовий лазарет на 13 ліжок в будинку нанятому у купця Трахтерова. Утримування лікувальних закладів і всієї лікарняної частини обійшлось в 3 – 3,5 тис. крб. на рік. На момент складання цього звіту в Корсунській лікарні не було жодного хворого.

Далі наведено статистичні дані – користування в обох лікарнях складало в 1883 р. 5,3% осіб постійно прожи-

ваючих на копальнях (1253 осіб), а в першій половині 1884 р. – 2,2%. Лікування в ці півтора роки із загальної кількості 1810 днів проведених хворими в лікарнях більше всього припадає на такі захворювання:

- забої та переломи кісток: 451 день, 24,9%;
- тифозна гарячка: 401 день, 22,1%;
- лихоманка, ревматизм, запалення горла: 337 днів, 18,7%;
- запалення і катар легенів та шлунка: 266 днів, 14,7%;
- на всі інші хвороби: 355 днів, 19,6%.

В 1891 р. в Горлівці було побудовано нову лікарню із каменю в якій працював постійний лікар. Вона була розрахована на 8 ліжок, лікувалися в основному гірники, які були травмовані, інших лікували амбулаторно і вдома.

У кінці вулиці Лікарняної в 1895 році побудували двоповерхову поліклініку. На першому поверсі було розташовано саме амбулаторію, яка, за словами лікаря С.Клінбгенберга “складалася із великої приймальної кімнати, 2 кабінетів для лікарів, перев’язочної, приміщення для аптеки, матеріальної кімнати”. На другому поверсі була квартира лікаря. В старому одноповерховому приміщенні лікарні, побудованої ще в 1891 році, було 7 палат, розрахованих на 30 ліжок, операційна, велике приміщення для аптеки, матеріальна (комора господарського призначення), перев’язочна, кабінет лікаря, приймальня, ванна кімната і два клозети (туалети – С.Є.).

В робітничому селищі були важкі санітарні умови викликані такими причинами:

1. Недостатня кількість якісної питної води (вода була привозна і коштувала 1 коп. за відро);

2. Антисанітарні умови в помешканнях – казармах та землянках в яких проживали робітники більшість із яких складали селяни з навколишніх сіл, які приходили на копальні заробити грошей після обжинків і полишали роботу навесні. Робітники купували дрібну рогату худобу, свиней та інше, все це мешкало разом з ними в житлових приміщеннях;

3. Зважаючи на те, що робітничі селища виникали стихійно і на той час не мали ні назв, ні чіткого державного статусу, адміністрація підприємств абсолютно була не зацікавлена в розбудові цих поселень. Так, робітниче селище в якому жили робітники Корсунської копі № 1, машинобудівного заводу і залізничної станції Горлівка налічувало в цей час тільки декілька вулиць – Конторську (головна), Десятницьку, Лікарняну, Садову, а далі йшли так звані лінії від 1 до 16. Це так звана заводська колонія. Зараз на місті Садової і Десятницької відвали породи колишньої шахти «Кочегарка».

Через це в Горлівці часто виникали різні інфекційні хвороби, особливо лютувала холера. Від неї не було життя. Так, в 1892 році, на початку 1893, в Горлівці вибухнула епідемія холери. Багато горлівчан померло. В Горлівку приїхав губернський епідеміологічний загін, на чолі з лікарем І. І. Лященко, щоб з'ясувати причини епідемії.

«На горлівських рудниках під час зимового вибуху холери, – писалося в одному з донесень цього епідеміологічного загону, – на шахті № I тобто на шахті «Кочегарка», – двічі знайдені в шахтній воді холерні ембріони, а

тим часом ця вода проведена в бані, умивальники; вона єдина для господарчих потреб». Уявіть, в бані та умивальниках використовували брудну шахтну воду. Ніяких очисних споруд. Ми вже не говоримо про антисанітарний стан житла шахтарів. Там справа ще гірша.

В тому ж 1892 році в Горлівці для хворих холерою збудували два бараки літній і зимовий, в яких і лежали хворі.

В 1898 році при шахті №8 «Альфред» (шахта імені Гаєвого) збудували також прийомний покой. Там працював шкільний фельдшер. Він приймав хворих гірників шахти. Та число хворих збільшувалось, особливо гостро відчувалась нестача приміщення для інфекційних хворих. Бараки вже прийшли в негідність. Тому в 1899 році в Горлівці збудували новий будинок на 36 ліжок, в якому розмістилось окреме інфекційне відділення.

«Корпус цей має три входи, – розповідав Ютінгенберг, – і влаштований так, що на випадок необхідності може бути розподілений на дві зовсім ізольовані частини – це 6 палат в одній і 3 в другій». Тоді ж збудували будинок, призначений для кухні і пральні і 2 службових квартири для медичного персоналу.

В 1900 році в Горлівці збудували новий двоповерховий будинок для амбулаторії, тобто поліклініки. Тепер лікар міг приймати хворих в будинку поліклініки. На першому поверсі цього будинку розмістилась власне сама амбулаторія, а на другому поверсі – квартира для лікаря. Цікавий опис цієї першої поліклініки в Горлівці подає нам той же Клшгенберг: «Амбулаторія складається із великої приймальної кімнати, 2 кабінетів для лікарів, перев'язочної, приміщення для аптеки і матеріальної

кімнати (кладової)». В старому одноповерховому будинку лікарні звільнили кімнати, котрі займали аптека, кладова і перев'язочна, їх було пристосовано під палати для лікування хворих. Таким чином кількість лікарняних ліжок збільшилось на 12 МІСЦЬ.

Як правило робочий день в амбулаторії Горлівки розпочинався о 8 годині ранку і проводжувався до 3–4 години дня в залежності від наявності хворих. Двічі на тиждень лікарі виїжджали на шахти в прийомні покої, де оглядали хворих шахтарів.

На 1903 рік медичний персонал Горлівки складався із двох лікарів і семи фельдшерів, однієї акушерки, провізора, аптекарського учня і економки. Робочий день в амбулаторії розпочинався о 8 годині ранку і, як правило, закінчувався о 15–16 дня, в залежності від наявності хворих.

Двічі на тиждень лікарі виїздили на шахту в обладнані на них приймальні покої, де вони на місці оглядали хворих шахтарів і робітників машинобудівного заводу.

Поступово шахтарська Горлівка розросталась. Поблизу будувались нові шахти. Тому і на інших копальнях було відкрито лікарні. Так, на Государев-Байракському руднику теж існувала лікарня на 20 ліжок, в якій працювали 1 лікар і 3 фельдшери.

Існували лікарні і на інших підприємствах нашого міста. В 1895 році поблизу села Государів Байрак були збудовані перші шахти, які належали Анонімному Товариству Государево-Байракських кам'яновугільних копалень, рудників і заводів. Було збудовано Государево-Байрацький кам'яновугільний рудник (тепер шахта імені М.І. Калініна), на якому тоді працювало близько 1200 гірників.

При Государево-Байрацькому руднику відкрили лікарню на 20 ліжок, в якій працювали 1 лікар і 3 фельдшери.

На Ртутному руднику Олександр Андрійович Ауербах відкрив лікарню на 34 ліжка і кімнатами для амбулаторного прийому хворих. В ній працювали 1 лікар, 3 фельдшера і 1 акушерка. Там же була і аптека, в якій фельдшер готував ліки. Акушеркою працювала Горшкова, дружина завідувача рудником. У перші два роки роботи двічі на тиждень хворих приймав заїжджий лікар, поки не прийняли на постійну роботу лікаря Ромера. Після нього лікарем працював Шарий. На початку зміни робітникам заводу, які обслуговували печі, конденсаційне і відділення розливу ртуті фельдшер змазував ясна речовиною, яка повинна була попереджувати їхнє отруєння згубними парами. Але цей захід не був надійним, тому робітників з явними признаками отруєнь звільняли, щоб не витратити кошти на їх лікування.

У липні 1903 року на вулиці Десятницькій було відкрито першу в Горлівці вільну аптеку, фактично першу горлівську аптеку Хаима Зальмана, а в селищі Микитівка - аптеку Свердлова. Тепер кожний житель робітничих селищ, які увійшли пізніше до складу Горлівки мав можливість одержати рецепт у лікарні, піти в аптеку і придбати необхідні ліки.

Загалом річне медичне обслуговування одного промислового робітника на початку ХХ ст. складало вісім карбованців. На обід хворим на стаціонарах виділялося 25 копійок.

В 1908 р. відбувся Десятий з'їзд лікарів представників земських закладів Катеринославської губернії. На ньому

було заслухано доповідь Л. Фіалковського «Порівняльні дані про стан земської та гірничопромислової медицини і характер захворюваності населення Бахмутського повіту». У ньому було наголошено, що найрозповсюдженішими захворюваннями серед гірників були шлункові захворювання, на другому місці – травмування, на третьому – органи дихання, за ними хвороби шкіри, очей, епідеміологічні та інші.

В 1908 р. в Горлівці було зареєстровано окремі випадки захворювань холерою. Але епідемія почалася через два роки – в 1910 р. Знову головною причиною називали недоліки у водозабезпеченні населення. Так, журнал «Русское богатство» в № 12, за 1913 рік надрукував звіт лікаря Холкіної, яка досліджувала Горлівку. Вона в ньому повідомляла: «На шахте № 5, где особенно свирепствовала холера в 1910 году, ощущалась нехватка питьевой воды, а временами ее не было вовсе. Стон стоял по всему руднику. Нет воды! Нет бани! А зимой воду не доставляли по два-три дня».

В 1913 р. у Катеринославі проводилась Всеросійська гігієнічна виставка, на якій було організовано показ експонатів, фотографій, актів обстеження та предметів гігієни, щоб привернути увагу підприємців та губернської влади на ті факти і явища, які призводили до важких наслідків на підприємствах. Головною метою цієї виставки було розповсюдження серед медичних працівників та пересічного населення те необхідне та корисне що існувало і могло було б використане задля організації як здорового побуту серед населення робітничих селищ, так і профілактики епідемій і захворювань.

Великий інтерес серед відвідувачів викликали матеріали експонатів, що були зібрані І. Лященко та його колегами в експозиції розділу «Вуглекопи Донецького басейну». Так, в пояснювальній записці було написано: «На тех предприятиях, где при обследовании возможен был подсчет доставляемой воды, в среднем приходилось от четверти до половины ведра на человека, считая и служащих, которым доставляют гораздо больше воды чем рабочим».

За доставку питної води треба було платити візнику по копійці за відро. Для порівняння коробка сірників, бублик, цукерка «великий олівець» коштували теж копійку, буханка білого хліба – 6 копійок, десяток яєць курячих 6–7 копійок, сало свине – 5–6 копійок за кг. Так, П. Жеребецький пише про вимогу горлівських робітників до інженера, що вони згодні щоб воду доставляли по 4 цеберки для сімейних і дві холостякам на тиждень.

1.10. Початкова та професійна освіта на території Залізнянської, Зайцівської та Луганської волостей

З прийняттям законопроекту від 1864 року про початкову освіту в Російській імперії в 1865 р. була відкрита початкова школа у волосному селищі Зайцево, а в 1871 р. в селищі Государев Байрак.

У 1866 році в Катеринославській губернії було створено Бахмутське повітове земство і на початку 70-х років XIX ст. обид-

ві школи було переведено в його відання і вони отримали назву “земських”. Згідно з “Положенням про народні училища” від 1864 року в них вивчали: арифметику, читання, письмо, закон Божий і церковний спів. Навчали діток в школі села Зайцеве Петро Вахнін і священник Йосип Винник, а в селі Государев Байрак – Петро Григор’єв і священник Микола Герцик.

Згідно з введеним в дію новим «Положенням про початкові народні училища» з 25 травня 1874 року було виділено кілька типів шкіл, які було підпорядковано різним відомствам. Було створено Одеський учбовий округ до якого ввійшли земські школи Бессарабської, Катеринославської, Таврійської і Херсонської губерній і він підпорядковувався Міністерству народної освіти.

Для навчання грамоті дітей робітників “Корсунської копальні № 1” у 1878 р. було відкрито клас де вчителював Фалін. Але цей клас не міг охопити всіх бажаючих і тому уже в 1883 р. було відкрито “Корсунське народне училище” з трьохрічним строком навчання, яке утримувалося на кошти Товариства Підвенноросійської кам’яновугільної промисловості (ТПРКП).

За ініціативою Бахмутського повітового земства в 1889 р. відкривається Ртутно-рудничне училище на базі Ртутного рудника який належав Ауербаху і К^о. Далі за роками виникнення:

- 1895 – однокласне народне училище в селищі станції Микитівка;
- 1897 – початкове училище на шахті № 5 за ініціативою ТПРКП;
- 1900 – однокласна школа на Государево-Байракському руднику і однокласне училище в селі Ксенівка і так далі.

Дані по народним початковим освітянським закладам у 1898 р. на території Залізнянської, Луганської і Зайцівської волостей:

Так в 1898 р. в шести початкових народних училищах навчалось 710 дітей при тому що за даними Першого Всеросійського перепису населення в заводських і шахтних селищах розташованих на території сучасної Горлівки проживало 7 024 особи чоловічої і жіночої статі.

Уже в той час багато уваги керівництво земством приділяло комплектації шкіл новими підручниками і літературою. Особливим успіхом у вчителів і дітей користувалися “Рідне слово” і “Дитячий світ” К. Д. Ушинського, “Книжка для першокласного читання” В. І. Водовозова, “Азбука і уроки читання” М. Ф. Бунакова і “Наш друг” М. О. Корфа [5, с.47].

Але треба зважити, що і однокласні, і двокласні земські школи давали своїм учням тільки основні елементи освіти, тому що до кінця ХІХ сторіччя зміст освіти визначався в Російській імперії тільки у загальних рисах і містив у собі, в основному, арифметику, читання, письмо, чистописання і закон Божий. Тільки з 7 лютого 1897 року були введені в дію “Приблизні програми предметів, які викладали в народних училищах Міністерства народної освіти”, які уже більш детально і досконало визначали коло предметів, котрі вивчалися і до них пропонувалася тижнева кількість годин на їх вивчення.

Так, навчальний план для народних шкіл 1897 року передбачав вивчення:

	Навчальні предмети	Годин на тиждень
1.	Російська мова	8
2.	Закон Божий	6
3.	Арифметика	5
4.	Церковнослов'янська грамати- ка	3
5.	Чистописання	2
	Всього:	24 години

В однокласній школі навчання було трьохрічне. Наприклад програма з мови передбачала такі елементи і розділи відповідно до років навчання:

- 1-й рік навчання: вивчення азбуки, читання окремих слів, речень і коротких уривків, переказ невеликих текстів, вивчення напам'ять невеликих віршів, написання диктантів з окремих слів і коротких речень, списування з книжок;

- 2-й рік навчання: виразне читання з переказом прочитаного, переказ прочитаного за питаннями, вивчення віршів напам'ять, диктант з попередженням помилок і перевіркою, списування з книжок, написання вивченого напам'ять;

- 3-й рік навчання: толкове і виразне читання з усним і письмовим викладенням прочитаного, читання рукописного тексту, вивчення напам'ять віршів та прозових уривків, повторювальні і перевірочні диктанти, вправи в розстановці розділових знаків, списування з книжок, складання нескладних творів по даному плану і листів за даним взірцем.

До програми з арифметики було включено до вивчення такі розділи:

- 1-й рік навчання: рахування до 100, дії в межах двох десятків, з'ясування основних арифметичних дій;

- 2-й рік навчання: чотири дії у межах тисячі, таблиця вимірів та ваг; знайомство з частками;

- 3-й рік навчання: чотири дії над числами будь-якої величини, дії над складовими іменованих чисел, найпростіші дії з частками.

Пояснювальна записка до програми вимагала твердих знань і навичок від учнів, щодо усної лічби, уміння користуватися мірами ваги і грошовими одиницями, вираховувати площі тощо. Але знання з арифметики у більшості учнів були фо-

рмальними: вони не могли визначити час, показати розмір вершка, фута, дюйма, не могли виміряти площу.

Уже у 1903 році на тій території, яка нині є містом Горлівка, нараховувалося 11 шкіл, з яких одна була двокласним училищем при Корсунській копальні, друга на станції Микитівка – однокласним міністерським училищем і 9 початкових народних училищ. На початок 1905 року на території Горлівки вже існувало два двокласних училища, при руднику № 1 і залізничній станції Микитівка. У початкових народних і однокласному, так званому міністерському училищах навчання тривало три роки. Учні вивчали російську мову, закон божий, арифметику, чистописання і церковний спів.

Мета двокласного училища – дати учням більш ґрунтовну, наближену до нашого розуміння, неповну середню освіту. Термін навчання – 5-6 років, у залежності від профілю. До тих предметів які вивчалися в початкових народних і однокласних училищах тут вивчали історію, географію, гімнастику, була ручна праця (для хлопчиків) і рукоділля для дівчаток. Училища були чоловічі, жіночі або змішані, де навчалися разом хлопчики віком до 14 і дівчатка до 12 років, які під час уроків сиділи на різних лавах.

Значно заважало навчальному процесу в земських школах скорочення терміну навчання. Офіційно початком учбового року було встановлено 1 вересня, а закінчення – 1 травня, але фактично він починався наприкінці жовтня, коли до кінця підходили осінні польові роботи, а закінчувався в квітні, коли знову починалися весняні польові роботи. Зубожіння батьків іноді не давало багатьом дітям можливості закінчити повний курс початкової школи.

Земські школи були самими найпоширенішими і масовими із всіх типів початкових освітніх закладів. Головним джерелом

їх існування були кошти від волосних товариств і земств і земських зборів. Земства змогли майже повністю відмовитися від плати за навчання і навіть у деяких випадках здійснювати фінансову підтримку учням із найбільш нужденних сімей, забезпечуючи можливість отримати початкову освіту, таким чином намагаючись скоротити відсів дітей зі школи.

Саме земські школи мали достатньо підготовлений корпус вчителів і вирішували питання матеріального і побутового їх забезпечення на доволі високому рівні. У працях радянських істориків, які ми наголосили, можна зустріти згадки про важкі соціально-економічні умови життя учителів початкової школи. Хотілося б внести деяку ясність з цього питання. Так, у вчителів початкової школи заробітна плата на початку ХХ ст. була 360 крб. на рік. Але це був початковий оклад, який періодично змінювався у більший бік за рахунок 10% надбавки кожні 5 років праці. Учитель середньої школи з вищою освітою мав заробітну плату в 900 крб. на рік. За кожні 5 років він отримував надбавку в 400 крб. на рік. Крім того, якщо учитель відпрацьовував 20 років, його грошове утримування збільшувалося на 2500 крб., але за відсутністю вищої освіти він отримував надбавки тільки 750 крб. на рік. Якщо він після відпрацьованих 20 років відпрацьовував ще 20 років, то отримував додатково ще 1550 крб. річного утримування [8]. Житло оплачувалося за рахунок держави або земства. Додатково виділялися кошти на харчування учителя. Отже, праця учителя в царській Росії поважалася. Тому теза радянських істориків про злиденне життя вчителів у Донбасі також є неспроможною. Зарплата інтелігенції була диференційованою і значно перевищувала зарплату робітників, а це давало змогу більш заможним представникам ліберальних професій повніше задоволь-

няти свої потреби і підтримувати свій добробут на високому рівні.

Так, для порівняння у 1900–1901 роках середньорічна заробітна платня шахтарів на підприємствах, наприклад, на територіях що входять в межі сучасної Горлівки, які належали французько-бельгійсько-російським компаніям, складала 300 карбованців на рік, тоді як середня по Росії була 203 крб. А вже в 1913 р. середня платня по країні склала 264 крб., на шахтах Донбасу – 413, на металургійних заводах регіону – 485 крб. Вищу заробітну платню отримували тільки металісти столиці Російської імперії – Петербурга та працівники служби потягів на залізниці. Загалом реальний життєвий рівень робітників Донбасу за період в 1900–1914 рр. зріс більше як на 10%. Водночас необхідно зазначити, що жіноча праця оплачувалася на 23%, а підліткова на 50% нижче від чоловічої.

М.О.Кроліков у своєму особистому щоденнику згадував, що, коли його прийняли на роботу в крамницю ТПРКП, після приїзду зі столиці, то “оклад в 60 карбованців у місяць мене приголомшив. Я ніяк не мріяв зразу отримати такий високий оклад. В той час, коли баранина на ринку продавалася по 8 коп. за фунт найжирніша, або 20 коп. за кіло, коли десяток яєць був вартістю 7-10 коп., коли загалом існувала дешевизна, повне столування можна було мати гарне і ситне: сніданок, обід і вечеря от 12-15 крб. на місяць. Сума в 60 крб. була великою. Я йшов, місячи багнюку до дому приїзжих і весь час повторював: “60 карбованців. ..., це ж скільки в мене буде грошей”.

Конкурентами міністерських освітянських закладів були церковноприходські школи (ЦПШ) і школи грамоти. Церковноприходські школи були як однокласними так и двокласними. Строк навчання в однокласній школі був два роки, але тоді як наприкінці 90-х років ХІХ ст. було введено чотирьохрічний

курс в початковій освіті, термін навчання в церковноприходській школі було поширено до трьох. Так, в 1894 році в селищі Государів Байрак було відкрито жіночу ЦППШ, а 1896 році в волосному селі Зайцеве було відкрито школу грамоти, яка працювала по скороченій програмі церковноприходської школи. В 1910 році в робітничому селищі Горлівка священником Макар'євської церкви Михайлом Муравйовим на свої кошти було відкрито однокласну жіночу ЦППШ побудовану із цегли і вкриту залізом.

Восени 1904 року Бахмутське дворянське повітове зібрання за проханням місцевої громади прийняло рішення про відкриття в волосному селі Зайцеве училища підпорядкованого Міністерству народної освіти. Дворянське зібрання прийняло рішення про присвоєння йому шимени графа Келлера. Граф Федір Едуардович Келлер був губернатором Катеринославської губернії, відомий діяч Катеринославського земства під час російсько-японської війни командував загоном російської армії і восени 1904 року загинув. Таким чином Бахмутське дворянство вирішило увіковічити про нього пам'ять назвавши в його честь Зайцівське училище. В 1908 році училище силами і коштом Бахмутського повітового земства і Зайцівського волосного сільського товариства закінчили будівництво цього освітянського закладу. Училище мало чотирьохрічний термін навчання і 4 змішаних класи, в яких навчалися до 400 як хлопчиків так і дівчаток. За побажанням батьків і при підтримці волосного правління села було введено курс столярного, слюсарного та кувалального ремесла. Це було праобразом відомої нам системи виробничого навчання в школі.

З перших кроків промислового розвитку нашого краю підприємці почали відкривати школи для дітей робітників та гір-

ників. Таких на території сучасної Горлівки на початок ХХ ст. було відкрито п'ять шкіл:

1. В 1883 р. було відкрито Горлівське початкове двокласне міністерське училище при шахті № 1 Товариством Південно-російської кам'янновугільної промисловості, яке було в 1900 році переведено в розряд двокласного;

2. В 1897 р. було відкрито училище при Корсунській шахті № 5 «Альберт» Товариством Південноросійської кам'янновугільної промисловості;

3. В 1901 р. було відкрито училище при шахтах № 8 і 9 Корсунської групи Товариством Південноросійської кам'янновугільної промисловості;

4. В 1900 р. анонімним товариством було відкрито училище в Государевому Байраку;

5. В 1901 році відкрито Олександрівське училище при руднику Ауербах і К°. Названо на честь Олександра Андрійовича Ауербаха – одного із засновників і перших керівників ртутного підприємства.

На цей період в Горлівці було 39 педагогів, із яких 12 мали вищу освіту, які вчили близько півтори тисячі учнів. Це на сім тисяч населення! Але, не треба ідеалізувати стан освіти, що все було так гарно. Звичайно освітою були охоплені далеко не всі діти.

Професійна освіта починає формуватися з промисловим розвитком шахт і розвитком залізничного транспорту. Так, при експлуатації шат Корсунської групи Товариства Південноросійської кам'янновугільної промисловості відчувалась гостра потреба у кваліфікованих спеціалістах. Не вистачало кадрів: штейгерів, маркшейдерів, техніків та інших спеціалістів гірничого профілю.

Так в 1877 році Правління Товариства Південноросійської кам'яновугільної промисловості прийняло рішення про відкриття гірничого училища при шахтах Корсунської Копі в Бахмутському повіті. 17 серпня 1877 року Міністр державного майна затвердив устав майбутнього гірничого училища. На будівництво гірничого училища ТПРКП витратило 34 500 карб. Це була трьохповерхова цегляна споруда вкрита залізом. На першому поверсі було розташовано три спальних приміщення, їдальня, кухня і кімната для сторожа. На другому розташувалися три класних приміщення, фізичний кабінет, канцелярія, кімната для викладачів і облаштована в цьому ж приміщенні домовна Макар'ївська церква, названа так на честь Святого Макарія. На третьому поверсі були церковні хори.

Навчання в училищі було чотирьохрічним, три роки учні вивчали теоретичний курс і один рік проходили практику на шахтах після чого отримували диплом штейгера. Приймали на навчання юнаків, які закінчили курс міських, повітових, духовних та реальних училищ і отримали відповідну домашню освіту. Викладалися такі предмети: російська мова; закон Божий; алгебра; геометрія та тригонометрія; маркшейдерська справа; технічне креслення; будівельне мистецтво; механіка; фізика та хімія; мінералогія; геологія; геодезія; гірнича справа; рудничне адміністрування та звітність.

Перший курс вважався «підготовчим». Учні повторювали вивчені предмети за обсягом повітового або міського училища, знайомилися з ремеслом та побудовою геодезичних та маркшейдерських приладів та устаткування. Другий курс вважався «молодшим технічним» за час якого учні вивчали гірничу і будівельну справу, мінералогію, геологію і геодезію. На третьому курсі «старшому технічному» до вивчення тих предметів, які було розпочато на другому кірсі додавалися маркшей-

дерська справа, правила служби в копальнях. На цьому курсу учні визначалися із обранням майбутньої професії та фаху. Четвертий, останній курс називався «практичним» і передбачав проходження учнями восьмимісячної практики на рудниках та заводах. По закінченні практики вони повинні були привезти аттестуючий відгук від керівників підприємств де її проходили по обраній спеціальності. Потім училище признало випускний іспит, після успішного складання якого учень отримував атестат випускника гірничого училища ім. С.С.Полякова.

Перший випуск відбувся в 1881 році. На той момент всього в навчальному закладі було 37 юнаків. Із них: 18 утримувалися за кошти училища, 15 за свої і 4 за кошти третіх осіб. Серед учнів були представники багатьох прошарків суспільства і національностей. Так, дітей міщан було 21 осіб., селян – 2, дворян і чиновників – 11, духовних осіб – 2. За національним складом: росіян – 28, євреїв – 8, поляків – 1. Більшість із учнів були мешканцями Катеринославської губернії, але серед них були діти із сусідніх з нею губерній. Всього за період 1881–1914 рр. Горлівське гірниче училище підготувало 1134 штейгера, які після його закінчення ніяких фінансових, чи інших зобов'язань перед Товариством ПРКП не мали.

При училищі в 1884 – 1885 навчальному році було відкрито «підготовчий клас» в якому навчалось 9 хлопчиків. Наприкінці року троє з них вибули у зв'язку з виїздом батьків, а шість було допущено до іспитів, які успішно склали і четверо були зараховані в училище на кошти ТПРКП. Наступного року в «підготовчому класі» уже навчалось 12 дітей гірників Корсунської копальні. У 1888 році «підготовчий клас» було закрито.

Училище було підпорядковано Міністерству державного майна і утримувалось на кошти, які вносили самі учні від 150

до 180 карб. на рік і коштів, які виділяло Товариство ПРКП. Так, щорічно кошти на утримування навчального закладу розподілялися таким чином: Товариство асигнувало 3 750 крб., З'їзд гірничопромисловців теж виділяв 3 750 крб. і 6 000 крб. складала плата яку вносили за навчання учні.

На залізничних станціях починають відкриватися залізничні училища, які були підпорядковані Міністерству шляхів сполучення. Так, при станції Микитівна в 1895 році було відкрито школу грамотності, яку в 1896 році було переобладнано в початкове народне училище, а з 1898 року воно стало Микитівським однокласним міністерським залізничним училищем із трьохрічним строком навчання.

В 1912 році при залізничній станції Горлівка було відкрито однокласне училище з трьома роками навчання, в якому було три відділення. У його складі трое вчителів навчали 75 учнів. Училище було підпорядковане управлінню Катеринославської залізничної дороги Міністерства шляхів сполучення.

На території Горлівки в цей час було відкрито і приватне комерційне училище.

Училища були чоловічі, жіночі або змішані, де навчалися разом хлопчики віком до 14 і дівчатка до 12 років, які під час уроків сиділи на різних лавах.

На шахті «Марія» в 1912 р. було 2 школи, у кожній з яких училося по 200 учнів, була також бібліотека-читальня. На Государево-Байракском руднику школа була розрахована на 130 учнів, їх навчали 4 учителі. А всього в селі Государевий Байрак функціонувало 3 школи.

Усього в 1912 р. у Горлівці було 5 церковнопарафіяльних і 10 2-класних земських шкіл, які розміщалися в бараках і хатах і 4 школи, що втримувалася за рахунок промислових підприємств. Звичайно, така кількість шкіл не могла забезпечити на-

вчанням всіх дітей горлівських робітників. В 1914 р. у Горлівці з'явився приватний клуб-кінотеатр «Банакер», розрахований на 300 глядачів. На кожній шахті була своя церква, трактир, пивні, а в центрі поселень - чайні.

В 1916 р. чисельність населення Горлівка склала 17 тис. осіб, а разом із прилягаючими до неї шахтними й заводськими колоніями - більше 30 тис. і вона була офіційно визнана заштатним містом.

Таким чином, беззаперечні твердження в радянській історіографії про низький рівень початкової та професійної освіти у вивчаємий нами період у другій половині, в кінці XIX – на початку XX ст. є не зовсім обґрунтованими. Так, цей період можна вважати початком становлення освіти в нашому регіоні, але частина навчальних закладів відкритих у той час успішно працюють і сьогодні.

1.11. Боротьба робітників за свої економічні права

Важкі умови роботи, несвоєчасна виплата заробітної плати, нескінченні штрафи, застосовувані адміністрацією підприємств до своїх робітників, були часто причиною виступів шахтарів і заводчан.

Найбільш значним з них був страйк шахтарів рудника № 5 «Альберт», що був у квітні 1895 р. А в перших числах березня 1896 р. застрайкували робітники «Корсунської копії № 1», у цьому страйку взяло участь близько 650 шахтарів, які страйкували кілька днів.

Улітку 1897 р. вони знову піднялися на страйк, що тривав два дні. Припинивши роботу, шахтарі зібралися в конторі керуючого й вручили йому письмову вимогу про підвищення заробітної плати й поліпшення умов праці. Керуючий шахтою обіцяв розглянути ці вимоги, але наступного дня він викликав поліцію й козаків, які вчинили над страйкуючими розправу, найбільш активні з них були арештовані й відправлені у в'язницю.

Великий страйк гірників, викликаний зниженням розцінок за роботу на 10-15%, виник 1 жовтня 1900 р. на шахті № 8 «Альфред». У знак протесту півтори тисячі шахтарів, вимагаючи відновлення колишніх розцінок, припинили роботу. Страйк тривав три дні, і лише після прибуття на шахту козаків, які заарештували найбільш активних її учасників, роботи були відновлені. Однак, побоюючись нового виступу, адміністрація шахти змушена була теж піти на певні поступки робітникам.

У ніч на 1 травня 1903 р. забійники «Корсунской збирай % 1» знову не вийшли на роботу, вимагаючи підвищення розцінок і скорочення робочого дня. Їх підтримали робітники Никитовского, Щербиновского й інших рудників.

2. Початок революційних подій. Страйкова боротьба

Однією із найвизначніших сторінок в історії Горлівки стали революційні події, які відбувалися в країні в 1905 році. Початок цим подіям поклав розстріл мирної демонстрації 9 січня 1905 року в Петербурзі. Її історики назвали «Кривавою не-

ділею». Ця новина сколихнула всю Російську імперію і підняла нову хвилю страйкового руху.

Події 9 січня знайшли свій розголос і на Донеччині. Уже 24 січня 1905 р. робітники машинобудівного заводу Горлівки в кількості 300 застрайкували, висунувши заводоуправлінню економічні вимоги. Це встановлення восьмигодинного робочого дня, підвищення зарплати, видача лікарняних грошей, облаштування в центрі заводу перев'язочного пункту з каретою швидкої допомоги, відміна штрафів, облаштування для працюючих гігієнічної бані, облаштування бібліотеки для робітників за кошти заводу, та інші.

16 лютого 1905 року на Щербиновському руднику робітники пред'явили директору вимоги про збільшення зарплати і покращення умов роботи. Адміністрація вступила в переговори, але готова була виконати тільки другорядні вимоги. Основна вимога щодо збільшення заробітної платні на 58% була категорично відхилена.

18 лютого керівництвом рудника було викликано військову допомогу, на випадок масових безпорядків. На рудник 19 лютого 1905 р. прибули сотня козаків і не повна рота солдат Литовського піхотного полку.

А вже 20 лютого почалися масові заворушення. З ранку юрба переважно із молоді почала ходити по селищу і силою примушувати робітників приєднатися до них.

Близько 14⁰⁰ велика юрба народу зібралася біля приміщення в якому були розташовані котли, з метою вивести їх із ладу. Поліцейський пристав Шервуд намагався умовити зібравшихся розійтися, зваживши на те, що котельня охороняється караулом солдат. Але юрба і далі сунула вперед. Тоді капітан Янчицький, вишикувавши солдат по фронту котельної ще раз попередив, що у разі невиконання вимоги розійтися буде за-

стосована зброя. Але у відповідь на це в солдатів полетіло каміння. Сотнику Балабіну один із них влучив у голову, іншому було розсічено вухо одному із рядових піхотинців, камінням було пошкоджено три гвинтівки. Капітан Янчицький наказав роті наступати на юрбу, яка почала відступати, не припиняючи жбурляти каміння. Направляючись в селище юрба почала бити камінням вікна в крамницях “Оботор” і Абрамовичів. Про це сповістив пристав Шервуд капітана Янчицького. Той відправив роту і козаків в селище по двом паралельним вулицям. Одна з них виявилася забарикадованою. Козаки спішившись почали розбирати шпали. Але в цей час юрба в кількості до 1000 чоловіків почала закидати і козаків і солдатів камінням. Увіщування і пристава і капітана не мали на юрбу ніякого впливу. Навіть у відповідь пролунало декілька пострілів із револьверів. Тоді капітан Янчицький і сотник Балабін після троекратного попередження з вимогою розійтися наказали, перший головному взводу своє роти спішитися, а другий спішившомуся загону козаків провести один залп по юрбі, яка продовжувала кидати каміння в солдатів. Після цього юрба зразу розсіялась.

Цим залпом було вбито селян Степана Трохова і Нікіфора Обіщенко. Важко поранені Степан Шелепенко, Архип Самулишкін, Петро Агарков и Іван Перепелиця. Легко поранено було 3 чоловіки. Важко пораненою виявилася і дворянка Тетяна Покровська, кулею, яка пройшла через стіну її будинку. Із важкопоранених С. Шепеленко і Т. Покровська померли, ще до лікарні.

21 лютого 1905 р. робітники ртутного рудника, ртутного заводу і Фурсовського рудника кількістю близько 2500 осіб зібралися на мітинг, виражаючи тим свою солідарність зі страй-

куючими пролетарями країни і теж оголосили страйк, в якому взяли участь всі працівники цих підприємств.

Навесні, 24 квітня, робітники “Корсунського рудника №1” почали страйк, висунувши керівництву низку економічних вимог. 27 квітня після часткового задоволення цих вимог гірники стали до роботи.

У травні цілий тиждень страйкували 1500 робітників рудника № 5, а уже в червні 400 гірників Бельгійського анонімного товариства.

Але особливо запеклим та організованим був липневий страйк робітників Горлівського машинобудівного заводу. Так, 25 червня робітники заводу в знак протесту проти важких умов праці і побуту оголосили страйк.

На зборах було висунуто 13 економічних вимог. Відповідь на вимоги робітників заводоуправління повинно було надати 28 червня о 12⁰⁰. Але завод продовжував працювати.

Прохідна Горлівського машинобудівного заводу

Але адміністрація вивісила 4 липня на прохідній нові розцінки за виконані роботи, тим самим відхиливши вимоги робі-

тників. Робітники машинобудівного заводу не задоволені такою відповіддю на висунуті в червні вимоги проголошують про початок страйку, наступного дня вони висуюють нові вимоги. Тепер їх уже 30.

Заводоуправління 6 липня обговоривши вимоги вирішило їх частково задовольнити. Нижче наводимо ці вимоги робітників і відповіді на них адміністрації машинобудівного заводу.

№	Вимоги робітників	Відповіді адміністрації
1	Восьмигодинний робочий день і 36-годинний щотижневий відпочинок.	Зараз заводоуправління не може скоротити робочий день у зв'язку з тим, що в найближчий час уряд встановить нову норму, чому і буде підкорятися заводоуправління
2	Збільшення існуючої заробітної плати згідно з наступним розрахунком: отримуючим до 2 крб. 50% на крб. до 3 крб. 25% на крб. Від 3 крб. 10% на крб.	Всім мастеровим, за виключенням учнів, незалежно від віку, зарплата буде не менше 1 крб.
3	Вимагаємо створення комісії із виборних від робітників для спільного розбору непорозумінь між робочими та адміністрацією заводу разом з комісією від контори заводу.	Заводоуправління приймає створення комісії якщо делегати будуть обрані голосуванням всіх робітників.
4	Знищення штрафів.	Штрафи знищені бути не можуть. Видача допомоги із штрафних сум буде видаватися робочим з а вказівкою

		комісії, але з дозволу фабричного інспектора. Прихід та дохід будуть вивішуватися щомісячно.
5	Безумовно ввічливе поводження з робітниками.	Заводоуправління приймає до відома цю вимогу і буде суворо слідкувати.
6	Облаштування їдальні в самому заводі.	В цьому місяці буде розпочате будівництво їдальні.
7	Облаштування за рахунок заводу клубу для робітників, при ньому приміщення для приїжджих безробітних робітників.	Їдальня буде відкриватися в відомі дні, щоб робітники могли збиратися для обговорення своїх потреб і розваг.
8	Негайно прибрати поліцію з заводу.	Згідно з розпорядженням справника відмінена присутність городових у прохідних воріт заводу при вході і виході робітників.
9	Облаштування негайно заводської школи і при ній бібліотеки для робітників з безкоштовним навчанням всіх дітей робітників і видача безкоштовних посібників.	Діти робітників можуть користуватися рудничною школою, в якій завод приймає участь в коштах. Якщо міст недостатньо в існуючій школі, нами буде розглянуто питання про розширення. Робітники повинні розуміти, що в один рік все переоблаштування не можуть бути виконано при існуючому положенні справ. (Заводом прийнято облаштування лазні, їдальні, квартир для неодружених, фільтрів для води та

		<i>інше). Заводоуправління згодне асигнувати певну суму на газети та журнали, які будуть знаходитися в їдальні.</i>
10	<i>Надати всім робітникам квартири без будь-якої плати і безкоштовно надавати опалення, освітлення і безкоштовно підводити воду по квартирах або облаштувати колодязі в самому селищі. Завідуювання квартирами надати комісії від робітників. Примітка: до облаштування колодязів воду по квартирах розвозити безкоштовно.</i>	<i>Відносно плати за квартири заводоуправління буде користуватися відповіддю на пункт шостий первинних вимог, буде утримувати по 50 коп. в місяць за квартиру до закінчення ремонту таких; після ремонту кожної партії квартир вони будуть запропоновані на огляд фабричній інспекції, після чого будуть зроблені розцінки. Облаштування колодязів в селищі на даний момент не можливе, тому що заводоуправління не гарантоване тим що там є вода, виходячи із технічних умов; для вивчення цього питання нами ведуться переговори зі спеціалістами. Що стосується води, то заводоуправління не може взяти на себе її доставку і погоджується видавати кожному одруженому робітнику по 60 коп. в місяць і неодруженому по 30 коп. до облаштування колодязів.</i>
11	<i>Облаштування кубів для кип'ятіння води з холоди-</i>	<i>Замість кип'ятіння води будуть встановлені фільтри.</i>

	<i>льниками при них для пиття робітниками в самому заводі і приведення селища і заводу в гарне санітарне становище.</i>	
12	<i>Карету швидкої допомоги при заводі.</i>	<i>Той, який є прийомним покоем буде приведено у порядок і буде видано ноші.</i>
13	<i>Плата за весь час страйку.</i>	<i>Тому як заводоуправління зверталось з проханням до робітників не полишати роботу і робітники навіть дали слово не кидати роботу, щоб урегулювати вимоги миром, заводоуправління не може платити за час страйку.</i>
14	<i>Відпустка робітникам, відпрацювавшим рік – до двох тижнів, відпрацювавшим два роки – місяць із збереженням плати за час відпустки. Примітка: після відпустки робітники не повинні проходити медичну відпустку. (Так в тексті, швидше за все – огляду. С.Є.)</i>	<i>Відпустка робітникам пропрацювавшим не менше року буде дозволена заводоуправлінням із додержанням черги, але без оплати. При відпустці робітники будуть проходити медичний огляд як і при виході з неї.</i>
15	<i>Збереження повної плати робітникам за весь час хвороби.</i>	<i>Ця вимога не може бути задоволена, тому що закон зобов'язує платити половину жалування тим робітникам, які отримали ушкодження під час праці на заводі, а не хворим з будь-яких причин.</i>

		Заводоуправління пропонує робочим створити лікарняну касу, при тому що робітники будуть платити 1% з заробітку, завод теж буде добавляти таку ж суму, що складе приблизно 200 крб., із яких і буде видаватися допомога на розсуд комісії із двох уповноважених від заводу і двох від робітників.
16	Видача зарплати робітникам щотижнево по суботах під час роботи в цехах.	Виплата заробітку буде здійснюватися два рази на місяць по цехах.
17	Вирівняти оплати при однакових роботах.	Якщо комісія від робітників буде вибрано, то заводоуправління погодиться вийти на переговори з нею про урегулювання вищевикладеного.
18	Прийом робітників без огляду на націю.	Виключення не робиться.
19	Негайне облаштування лазні.	Лазня буде готова до 15 серпня.
20	Приміщення для неодружених робітників з облаштуванням кімнат. Примітка: в кожній кімнаті не більше двох чоловік.	Існуюча казарма буде облаштована по можливості із зручностями для неодружених не пізніше осені цього року.
21	Вимагаємо постійного лікаря негайно, але не під яким виглядом Клінгенберга, вилучення якого ми	Заводоуправління прийняло заходи до пошуків постійного лікаря, зараз запропоновано лікарю Клінгенбергу тимча-

	<i>вимагали під час минулого страйку.</i>	<i>сово звідувати лікарнею.</i>
22	<i>Ніхто із робітників не може бути звільнений за участь у страйку, причому звільнення робітника протягом трьох місяців буде вважатися як за страйк і таким виплатити за три місяці наперед.</i>	<i>Дирекція обіцяє, що за страйк ніхто із робітників звільнений не буде, але це не означає, що робітники не можуть бути звільнені з інших причин.</i>
23	<i>Відміна понаднормових робіт, у випадках крайньої необхідності вважати за годину дві години і відміна відрядних робіт.</i>	<i>За понаднормові години, у випадку їх необхідності, заводу управління буде виплачувати за перші дві години по півтори години, а за наступні – по дві за годину. Відрядні роботи скасовані бути не можуть. При відрядних роботах гарантується поденний заробіток.</i>
24	<i>Плата чорноробочим не нижче одного карбованця в день.</i>	<i>Дорослі чорноробочі доросліші 17 років будуть отримувати не менше 80 коп., прослуживши більше року – 90 коп.</i>
25	<i>Робітникам, які є у відрядженні повинна проводитися плата в півтора рази більше звичної. З харчовими в розмірі 50 коп. на добу.</i>	<i>При відрядних роботах заводу управління буде зверх поденної плати виплачувати по одному карбованцю харчових на добу.</i>
26	<i>Вибірні депутати і різних комісій не повинні бути звільнені без попередження</i>	<i>Вони будуть поставлені в однакові умові з іншими робітниками.</i>

	<i>за три місяці наперед.</i>	
27	<i>Свідоцтва робітникам при звільненні повинні видаватися без всяких секретних помарок за підписом фабричного інспектора.</i>	<i>Ніяких поміток і помарок не робилося, підпис фабричного інспектора не від нас залежить.</i>
28	<i>Ми вимагаємо під неділю і святкові дні закінчувати роботу о 5 годині при збереженні поденної плати.</i>	<i>Прийнято з тим, щоб роботи закінчувалися не раніше 5 години по суботам і перед святами визначеними в розрахункових книжках.</i>
29	<i>Ми вимагаємо негайного гарного налаштування провітрювання для виходу газів, наприклад, в кузні, ливарному та механічному.</i>	<i>В кузні, ливарному і котельній уникнути газів не можливо, внаслідок того, що вони виникають внаслідок самої роботи і підшукати засіб для їх повного знищення не можливо. Між котельною і ливарною майстернями буде зроблено перегородку, в кузні над великою і малими пічками будуть встановлені зонти.</i>
30	<i>Ми вимагаємо, щоб розрахунок з нами вівся тільки погодинно з оплатою за 10,5 годин; розрахунок по дням ми не бажаємо і ніяк на нього не згодні.</i>	<i>Заводуправління буде притримуватися розцінок вказаних в оголошенні від 4 липня.</i>

7 липня робітники незадоволені відповідями надали нові вимоги до адміністрації кількістю 26 пунктів. У відповідь Л. Лоест в повідомленні проголосив про відказ у задоволенні но-

вих вимог робітників заводу, посилаючись на те, що попередні вимоги були ретельно вивчені разом із фабричним інспектором і на якісь додаткові поступки адміністрація піти не може.

Того ж, 7 липня було вивішено оголошення за підписом директора-розпорядника Л. Лоеста із закликом стати до роботи наступного дня, ті хто не вийде на роботу без поважних причин будуть звільнені в суботу. Але 8 липня до роботи ніхто не став. Робітники продовжували страйкувати.

8 липня страйк робітників машинобудівного заводу підтримали гірники Корсунської копальні №1 числом близько 1000 чоловік. Всього страйк охопив близько 3000 робітників.

Уже 11 липня робітники заводу домоглися створення спеціальної комісії, яка розслідувала б причини страйку напямую, пов'язані із виснажливою роботою и отриманням передчасної втрати робітниками трудової спроможності. Так, в склад комісію увійшли повітовий лікар, лікар заводу і лікар від страйкуючих робітників. Комісія обстежила кілька робітників і видала їм посвідчення, засвідчивши в них передчасну втрату здоров'я.

Адміністрація зробила ще деякі поступки з тим, щоб завод почав працювати з 12 липня 1905 року. Протягом 3 днів всі стали до роботи.

У жовтні 1905 року піднімається нова хвиля страйкового руху, яка переростає в загальноросійський політичний страйк. Загальна кількість страйкарів по країні сягнула близько 2 млн. осіб.

У цей же час починається створення профспілок. Особливістю професійного руху в даний період було те, що він охоплював в першу чергу менш організованих робітників, зайнятих на дрібних підприємствах: друкарів, слюсарів, булочників, кравців і т.д. Це пояснювалося тим, що індустріальний пролетаріат, виступаючи ініціатором боротьби всіх трудящих в

період наростання революції, дещо відстав з організацією профспілок. Крім того, промислові робітники, зосереджені на великих підприємствах, ще в ході січнево-березневих страйків створили свої виборні органи, які аж до грудневого збройних подій, по суті, виконували роль цих спілок.

Хоча восени 1905 р. в професійний рух включилися майже всі категорії промислових робітників Донецького району, створені союзи охоплювали дуже незначну частину металістів і гірників. Організаційно вони були вкрай слабкими. Налагодження зв'язків між ними йшло поволі. Але не дивлячись на великі труднощі, соціал-демократи і есери вміло використовували місцеві професійні спілки, які надавали дієву допомогу у формуванні бойових дружин зі складу робітників, надавали кошти на придбання зброї та інші потреби. Багато членів профспілок ставали керівниками і членами робочих дружин. Так, створена в першій половині грудня 1905 р. профспілка службовців машинобудівного заводу передала Горлівському розпорядчому комітету 609 крб. на придбання зброї.

Так, А. С. Гречнев в своїх спогадах писав, що в Горлівці “з кінця жовтня наша група (соціал-демократична – С. Є.) почала готувати створення спілки робітників-гірників. За участю гірників було розроблено статут спілки. Його затвердили на загальних зборах робітників. Там же було обрано і правління. Головою обрали нащадкового гірника Т. Кисельова, дійсного учасника нашої групи...”.

На середину жовтня політичний страйк залізничників охопив всю країну і став всеросійським політичним страйком. У ньому на Україні взяли участь понад 120 тисяч осіб. У політичних страйках, мітингах, зборах, демонстраціях брали участь службовці і студенти. Події осені 1905 року в Україні знайшли своє продовження в грудні в промислових селищах навколо

залізничних станцій Авдіївка, Горлівка, Гришино, Ясинувата, Микитівка та інших.

Наростання страйкового руху на Донеччині призводить до того, що влада вводить війська. Зважаючи на складну ситуацію в селище Горлівка, час від часу, губернська і повітова влада надсилала сюди підрозділи регулярних військ. Для них на вулиці Садовій було збудовано тимчасову казарму, яка стане об'єктом нападу робітничих дружин 17 грудня 1905 року.

3. Грудневі події 1905 року

Якими були основні методи боротьби робітників на початку ХХ ст. за поліпшення свого соціально-економічного становища? Так, у 1987 році в довіднику “Хроника революционного рабочего движения на Украине (1900–1917)”, наведено у конкретних проявах основні форми боротьби, це: 1) звернення до підприємців з вимогами та петиціями груп робітників з метою захисту економічних та соціальних інтересів; 2) заворушення – відкриті стихійні виступи; 3) страйки, що супроводжувались висуванням вимог до адміністрацій, без зупинки робіт; 4) легальні та нелегальні збори робітників (сходки, мітинги та інше); 5) вуличні демонстрації; 6) страйки; 7) загальні політичні страйки міст, регіонів, країни в цілому; 8) збройні повстання – найвища форма політичної боротьби пролетаріату на повалення існуючої політичної влади. Всі вони знайшли своє застосування і в Горлівці. Зараз це територія Центрально-Міського району міста.

Усе почалося з того, що 1 грудня директор-розпорядник машинобудівного заводу Лев Лоєст оголосив робітникам, що у зв'язку з кризою збуту продукції і скороченням виробництва робочий день буде зменшений з 10 годин до 6 і відповідно знижена заробітна плата. На мітингу 2 грудня робітники вирішили не погоджуватися на умови адміністрації і з цього дня припинили роботу, почавши страйк.

Вже 8 грудня 1905 року Катеринославським бойовим страйковим комітетом було проголошено про початок загального всеросійського страйку на залізниці. Того ж дня по всій лінії Катеринінської залізниці в Донбасі було надіслано телеграму із закликом підтримати страйк. У цей день страйк підтримали близько 700 робітників Кадіївського металургійного заводу поблизу станції Алмазна. А 9 грудня залізничники ст. Горлівка запросили робітників заводу до страйку. Бахмутський поліцейський справник Федоренко сповіщав губернатора про те, що: "...робітники залишили роботу, пішли на сходку. Ввечері буде друга сходка. Дебальцеве також сходки".

Ввечері 9 грудня 1905 року службовці, робітники і селяни Горлівського району направили Катеринославському БСК телеграму про приєднання до загального страйку: "... за загальною згодою станційних службовців, заводських, рудничних робітників, майстрів, усіх селян Горлівського району в кількості понад 5 000 осіб, вирішили здійснити загальний страйк, щоб підтримати наших передових борців за волю всього народу, давши клятву лягти кістками, або вийти переможцями..."

З 9 грудня 1905 р. керівництво загальним страйком в м. Катеринославі і Катеринославській губернії почав здійснювати Бойовий страйковий комітет, до складу якого входили: Рада робітничих депутатів, об'єднаний комітет РСДРП, соціал-демократична організація «Бунда», Бюро провінційних органі-

зацій РСДРП, Комітет партії СР, Страйковий комітет Катеринінської залізниці та страйковий комітет Поштово-телеграфного союзу. Бойовий страйковий комітет з 11 по 22 грудня видає 7 номерів “Бюлетеня” зі зверненнями до громадян, пекарів, солдатів, та іншою інформацією, які друкувалися на різнокольоровому папері та широко розповсюджувалися по Катеринославу і всім станціям залізниці.

За цими подіями було обнародоване нове оголошення директора Лоеста, в якому повідомлялося, що небажаючи працювати на нових умовах 17 грудня будуть звільнені з роботи. Загальний жовтневий страйк підняв настрій робітникам, але зупинка залізниць робила виступ на заводі і руднику недоречним, тому що виробництво в цих умовах неминуче скорочувалося, крім того, робітники, оголосивши страйк, відчували нестатки. Тому з 12 грудня вони стали до роботи, але керівники розпорядницького комітету вирішили домогтися свого іншим шляхом.

На залізничних станціях Катеринінської залізниці ще під час жовтневого страйку стихійно створювалися Ради робітничих депутатів та страйкові комітети, які перебирають керівництво ними на себе і до їх складу входять робітники промислових підприємств, які були розташовані поруч. Так, Ради були створені в Єнакієвому, Алчевську, Юзівці та Маріуполі, розпорядницькі і страйкові комітети в Горлівці, Дебальцевому, але більшість з них так і не встигли “...організаційно оформитися, не мали постійних виконавчих органів”. Їх роль виконували розпорядчі комітети і загальні збори великих підприємств.

Страйковий комітет станції Горлівка і його діяльність у грудні 1905 року є предметом суперечностей і майбутнього уважного вивчення. Згідно з настановами партійних комітетів провідні радянські історики, місцеві органи влади в містах

України, де відбулися збройні зіткнення з військами в грудні 1905 року безпідставно назвали радами робітничих депутатів. Наприклад, абсолютно неприйнятним є ствердження Ф. Є. Лося про те, що страйк переріс у збройне повстання тільки там, де виникли ради робітничих депутатів, керовані більшовиками. Адже ні в Харкові, ні в Олександрівську, ні в Горлівці рад створено не було.

Так, на початку грудня 1905 року на станції Горлівка було обрано страйковий комітет. До нього увійшли: голова – фельдшер Євген Іванович Глушко, товариш голови – наглядач навантажувального двора станції Ілля Михайлович Снежко, депутати – конторники Дудукалов, Павловський, Залесний, телеграфісти Ісіченко і Павленко, машиністи паровоза Васильєв і Яковлев, вісовщики Рябченко та Кириченко, кондуктор Вдовенко [36]. Голові і належала, зі слів очевидців, виконавча влада в селищі і на станції протягом 2-17 грудня 1905 при наявності реально існуючої легітимно обраної земської влади.

У своїх спогадах горлівський учитель А. С. Гречнев розповідає про стан у селищі напередодні бою, про створення на станції Горлівка страйкового комітету і його діяльність.

Він згадує про те, що страйком намагався охопити революційною роботою не тільки залізничників, але і шахтарів. Він підкреслює, що агітаційна робота серед солдатів результатів не дала.

Згадує автор і про збір зброї і грошей на його придбання. Але створюється враження, що цим процесом у Горлівці ніхто не керував, тому що зі спогадів не зрозуміло, хто займався цим: чи страйком, чи місцева організація РСДРП, або це була особиста ініціатива О. М. Зубарева–Кузнецова. У різних джерелах ця діяльність яскраво описана. Так, ще до грудневого страйку робітники збирали кошти на озброєння. Торгівці, остерігаю-

чись нових погромів, жертвували значні суми на придбання зброї.

Для організації загону самооборони збиралися гроші серед заводської адміністрації та службовців машинобудівного заводу лікарями Станіславом Клінгенбергом і Олександром Шошніковим. Зібрані ними кошти у розмірі 609 крб. були передані О. Зубареву-Кузнецову, котрий невпинно займався цим питанням, або сам особисто, або хтось за його розпорядженням на кожному мітингу. На придбання зброї пішли 100 крб., отримані від директора машинобудівного заводу Л. Лоеста на молебень 8 грудня, і 300 крб. від начальника станції Саєнка. Після зібрання службовців контори заводу 10 грудня було також зібрано 300 крб..

А. С. Гречнев

Усього, за нашими далеко не повними даними, в Горлівці було зібрано 1309 крб. Скільки всього було зібрано коштів з торгівців та жителів селищ, так і залишилось нез'ясованим, вони приховували розміри своїх пожертвувачь боячись судових переслідувань. Під час слідства з "Горлівської справи" всі приховували свою особисту причетність до озброєння загону самооборони.

Створені Ради, страйкові і розпорядницькі комітети прийняли активну участь у створенні загонів самооборони і бойових дружин.

Так, бойові дружини робітників було створено в Гришино,

Авдіївці, Єнакієвому, Алчевську, Дебальцевому, Харцизьку, Ясинуватій, які прийняли активну участь в грудневих подіях і Горлівському бою.

Раніше за всі виникла бойова дружина на ст. Гришино [40]. Після жовтневого політичного страйку, під впливом чуток про нові чорносотенні погроми, було поставлено питання про необхідність організації робітничої самооборони. Було обрано комітет самооборони, в який увійшли найбільш авторитетні серед робітників керівники. Цей комітет розробив примірний Статут і інструкцію загону самооборони, в якій було виписано хто може входити до загону, функції керівних органів, засоби по організації озброєння, розподілу і збереженню зброї, дії під час нападу і таке інше. Статут і інструкція були роздруковані і роздані. На загальних зборах членів самооборони 30 листопада 1905 р. головою було обрано інженера Федора Полякова (він же голова розпорядчого комітету), начальником Олександра Щепкіна, а його помічниками З. О. Колосова, В. Гутовського і О. Житомирського.

12 грудня за ініціативою есерів Прохора Дейнеги і Степана Єфімова було організовано особливий загін, який назвали “бойовою дружиною”. Паралельно з ним існувала і самооборона, начальником якої було призначено замість усуненого О. Щепкіна більшовика З. Колосова, а на його місце помічника – Василя Садовникова, це притому, що обидва вони були в складі бойової дружини і підпорядковувалися її командирі – П. С. Дейнезі.

Виконуючи розпорядження катеринославського губернатора, яке було надано бахмутському справнику Федоренко: “...занять станции, телеграфы Гришино, Авдеевки, не допускать делегатских поездов” 13 грудня 1905 року до Авдіївки було направлено загін драгунів з метою розгрому розпорядчо-

го комітету і захопленню вузлової станції і залізничного телеграфу. Але патрулі бойової дружини авдіївців зуміли вчасно помітити наближення драгун на підступах до станції і організувати збройний супротив. Драгуни змушені були відступити у степ.

У наздогін їм дружинники зробили кілька пострілів. За матеріалами Обвинувального акту їх було 50. Але стріляли дружинники, мабуть, в повітря, тому що ніхто не постраждав,

П. С. Дейнега

тільки за нез'ясованими обставинами було поранено коня. Драгуни відступаючи, не відповідали, а авдіївці в свою чергу їх не переслідували.

Цей випадок авдіївців насторожив, всім здавалося, що драгуни повернуться з підкріпленням. Авдіївський комітет попросив збройної допомоги у гришинців. Гришинська дружина швидко прибула на чолі з Прохором Дейнегою. Дізнавшись про прибуття до Авдіївки гришинської дружини, туди відправився

Ясинуватський комітет

із загоном самооборони з проханням допомогти у роззброєнні 12 роти 280 піхотного Балаклавського полку.

Рота прибула до Ясинуватої на другий день після початку страйку ще в жовтні 1905 р. А 13 грудня 1905 р. капітан Карамішев оголосив станцію на військовому положенні посиленої охорони і заборонив проводити збори та мітинги, наказавши, щоб розпорядчий комітет передав владу колишній адміністрації. Це викликало обурення з боку революційно налаштованих робітників, які зібралися на мітинг, який Карамішев з ротою

солдат розігнав прикладами.

В Авдіївці вирішили їхати та спільними силами розброїти 12 роту. Дружинники в 4 вагонах близько 16⁰⁰ виїхали в Ясинувату. Підїхавши до станції, зупинилися на семафорі і направили розвідку, яка повернувшись, доповіла, що рота на продовольчому пункті, де була розквартирована, всі сплять. Вирішили діяти негайно. Паровоз з вагонами підійшов до станції, дружинники розброїли вартових біля станційної каси, при вході до станції і телеграфу. У цей час підійшов ще один паровоз з дружинниками із Дебальцеве і Мушкетове.

О. М. Зубарєв

Керівництво цією операцією взяв на себе П. Дейнега. Один паровоз заднім ходом проїхав з півверсти від ст. Ясинувата до продовольчого пункту, який оточили дружинники. П. С. Дейнега і чоловік 20 дружинників підійшли до будинку, в якому мешкав Карамішев, увійшли, розбудили його, попередньо розброївши і запропонували здатися. А далі в матеріалах слідства доведено, що капітана Карамішева було застрелено 2 пострілами з близькою відстані, першим вистрілив сам П. Дейнега, а дострелив Герш Завадський, якому тоді виповнилося ~~тридцять~~ 30 років. На постріли солдати прокинулися, але із 50 чоловік на двір вибігло тільки 5-6, які почали хаотично стріляти, але коли дізналися в чому справа, стрілянину припинили. У солдатів було відібрано 53 гвинтівки. У цій перестрілці було поранено 2 особи (фельдшер Васильов і рядовий Фольтеніст).

Під час цієї операції вже мертвого капітана Карамішева дружинники пограбували, забравши гаманець із 12,9 крб., браунінг, шапку і пальто. Частину вкрадених грошей у розмірі 7.14 крб. під час слідства було повернено дорожнім майстром ст. Ясинувата Сухановим [54].

Кульмінацією в захопленні революціонерами лінії Катеринської залізниці, як ми пам'ятаємо, було військове зіткнення між озброєними робітничими дружинами і військами в Горлівці.

Так, як ми вже говорили, приводом для збройного зіткнення з військами в Горлівці стали події на місцевому машинобудівному заводі.

1 грудня 1905 року адміністрацією було проголошено, що у зв'язку з кризою збуту готової продукції робочий день буде скорочено з 10 годин до 6 з відповідним скороченням заробітної плати. 16 грудня 1905 р. делегація робітників зробила спробу вступити у переговори з директором Л. Лоестом.

Робітників очолив професійний революціонер О. М. Зубарев, який прибув за завданням меншовицького Ростовського комітету РСДРП в Горлівку з Єнакіївського Петровського заводу. Як стверджує Обвинувальний акт, саме він відіграв головну і, на нашу думку, найтрагічнішу роль у всіх горлівських подіях [57]. Але Лоест відмовився вести переговори. Тоді робітники захопили контору і намагалися примусити директора погодитися на їхні умови. За одними свідченнями, було запропоновано при 10-годинному робочому дні отримувати заробітну платню як за 6 годин, а за інші 4 години завод повинен доплатити кожному робітникові згодом, коли підприємство буде працювати нормально. За іншими даними, робітники намагалися завадити скороченню штату на 60%.

До заводської контори прибув викликаний збірний військовий загін, який складався з неповної 5-ї роти 136-го Таганрозького піхотного полку, посиленої солдатами з 135-го Керч-Єнікальського полку й ескадроном драгун 23-го Вознесенського драгунського полку, що знаходилися в Горлівці. Прибули сюди і всі наявні сили земської поліції на чолі з приставом О. Неміровським. Вони отримали наказ заарештувати керівників виступу, які захопили будинок заводууправління. Однак робітники відмовилися видати О.Зубарева-Кузнецова. Більше того, при спробі його арешту околочний наглядач Ткаченко і городовий Запорожан були збиті з ніг, а керівник його особистої “охорони” – коваль Г. Євтушенко і троє інших робітників почали стріляти з револьверів по приставу О. Неміровському, капітанам Угриновичу, Корнееву та солдатах, які були на відстані 3-4 кроків. Тільки через щасливий збіг обставин ніхто не загинув і нікого не було поранено, тільки одна куля, зрикошетивши об пряжку португії і гудзик, застрягла в підкладці пальта капітана Угриновича.

О. Зубарев, скориставшись замішанням, зробив спробу втекти. Тоді частина солдатів відкрила вогонь. Вони зробили два залпи: перший у повітря, а другий по О. Зубареву, який намагався сховатися в юрбі, і це йому вдалося.

Цим залпом сразу було вбито 10 осіб, серед яких, окрім дорослих робітників, були і підлітки Кирило Северин і Сергій Тоткало. А Каменецька Ганна і ще двоє 17-літніх юнаків – М. Гриньов і Ф. Маслов померли від отриманих поранень через добу. У такий спосіб ми можемо впевнено стверджувати, що всього 16 грудня в Горлівці загинуло 13 чоловік *.

Було поранено кулею у ліву руку і самого О. М. Зубарева-Кузнецова. Ввечері того ж дня її йому ампутували лікарі О. Шошников і С. Клінгенберг (але ніяк не відрубали драгуни, як

написано на одному з пам'ятників у м. Горлівці на вул. Катеринича).

Після цього А.Гречнев і І.Снежко, щоб помститись військам, прикриваючись ім'ям страйкового комітету станції Горлівка, не тільки не зібравши членів комітету, але навіть нікого не сповістивши, склали текст телеграми до дружин Єнакієва і Гришина з проханням про допомогу: "Бойовій дружині. Ми всі без зброї, вимагаємо негайної допомоги з усіх боків. Комітет".

Її передав телеграфіст Осипович. Про це вони розповіли, преспокійно прийшовши на обід до Воевуцького, у якого столувалися домашніми обідами. Але вони не могли переповісти, як відбувалися події біля прохідної заводу, сказавши, що солдати побили багато народу, який йшов у їдальню на обід. На слова Воевуцького, що вони не мали права цього робити (самі відправляти телеграми без згоди комітету), А. Гречнев відповів, що так вони помстяться військам, а І. Снежко обізвав його провокатором і сказав, що це не його справа, а всі дружини згодні. Свідчення про це містяться в матеріалах справи і Обвинувальному акті.

До 8 години вечора 16 грудня в Горлівку прибули дружини з наступних станцій: Алчевської, Дебальцеве, Єнакієве, Харцизька, Ясинуватої. Розташувалися вони в приміщеннях вокзалу станції Горлівка. Вночі, побачивши на станції Горлівка повну анархію і безлад, відсутність будь-якого керівництва і невпевнений в успішному результаті майбутнього зіткнення фельдшер М. І. Гриценко, який керував Ясинуватською дружиною разом з нею повернувся додому.

Ранком 17 грудня до прибулих, нарешті, приєдналися найбільш озброєні бойові дружини з Гришина й Авдіївки. Вони прибули одним потягом, який складався із санітарного і 4-х класних вагонів. Таким чином, за тими даними, які ми маємо,

видно, що в Горлівку прибуло 7 бойових дружин. Після від'їзду Ясинуватської дружини в Горлівці залишилися 6 загонів. У журналі “Напередодні” ще в 1906 році повідомлялося, що в Горлівку прибуло 6 загонів з загальним числом до тисячі чоловік. А за повідомленням прокурора Катеринославського окружного суду Ганнота в Горлівку прибуло 9 потягів з бойовими загонами.

Беручи за основу рапорт генерала Сандецького і матеріали звинувачувального акту, можна встановити, що в Горлівку дійсно прибуло 9 потягів по 3-5 вагонів у кожному, з яких один повернувся до Ясинуватої. Звичайно у 8 потягах, де знаходилося не більше 30 вагонів, не могли приїхати 4 тис. дружинників, як це повідомляв Федоренко. Правда, необхідно врахувати, що в Горлівці зібралися шахтарі із прилеглих шахт, селяни, а також горлівчани, які не мали зброї і не входили в загін самооборони. Більшість із них залишились на станції Горлівка і ніякої участі в подіях не брали. Але навіть з урахуванням усієї цієї маси загальна чисельність тих, що зібралися, навряд чи могла досягти 4 тисячі осіб. Усього в Горлівку прибуло близько 1 тис. дружинників, з яких 200 осіб були озброєні рушницями центрального бою, 200 – мисливськими рушницями, 100 – гвинтівками, а 500 – револьверами. Робітникам протистояли 114 солдатів і 90 драгунів.

Дані радянських істориків про “міфічний” штаб повстання, створений вночі 16 грудня 1905 року підтвердження не мають. Уранці з прибулих дружинників наспіх були сформовані три загони, які очолили: робітник І. Мазанов з Єнакієва, учитель А. Гречнев і штейгер П. Гуртовий з Горлівки. У резерві залишилися керівники Гришинської і Авдієвської дружин Прохор Дейнега і Анатолій Новиков. Перший загін, озброєний переважно гвинтівками, зайняв надшахтні споруди рудника № 1,

естакаду і відвали породи терикону, два інших, озброєні мисливськими гвинтівками і револьверами, пройшовши вулицею Садовою до казарм, де розташовувалися солдати і драгуни, сховалися у прилеглих до них подвір'ях. Були серед них і ті, хто був озброєний саморобними піками.

Погода сприяла наступу – йшов густий сніг, мело. Така погода збережеться весь день. Але командування військами було готовим до такого розгортання подій. Після млявої, майже двогодинної перестрілки, солдати і драгуни під прикриттям заметілі, піднявши білий прапор, відступили в степ у напрямку до Єнакієве.

У казармі, в одному із приміщень, не встигнувши відійти, залишився становий поліцейський пристав О. Неміровський, разом із 16 драгунами і 3 піхотинцями, але робітники їх не знайшли, а потім підпалили конюшню. Цей відступ робітники сприйняли як перемогу і не стали переслідувати супротивника, який випадково неподалік зустрів козачу

Вокзал станції Горлівка. 1905 рік

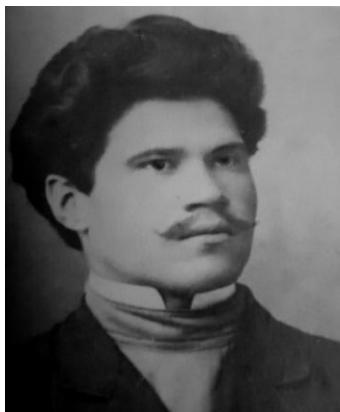
півсотню кількістю у 60 осіб, що йшла на допомогу з Волинцева поста, розташованого біля Петровського заводу.

Одержавши підкріплення, об'єднані війська на чолі з капітаном Угриновичем повернулись і повели цепом наступ під прикриттям густого снігу на вокзал станції Горлівки, де знаходилися дружинники з другого і третього загонів, що святкували перемогу і не знали, куди себе подіти, і резерв – частина Гришинської дружини, якою керував учитель Прохор Дейнега. Тут же знаходився і санітарний загін на чолі з його нареченою, учителем словесності – Лідією Добровою.

Зав'язалася перестрілка, яка тривала близько 3-4 годин, і тільки після того, як при спробі провести переговори був важко поранений у стегно П. Дейнега, який від втрати крові помер, і була поранена, що, як пізніше з'ясувалося, – смертельно, Л. Добрава, робітники, які захищали вокзал станції Горлівка, здалися. Тут теж навряд чи можна погодитися з думкою радянських істориків, які завжди відзначали слабкість резерву дружинників, що за стереотипом у них був озброєний лише саморобними піками. Як ми бачимо, так званий “резерв” чинив опір військам майже 4 години.

Самі події Горлівського бою чимало авторів зображували прикрашено, всупереч наявним фактам. Наприклад, Ф. Є. Лось повідомляє, що “дружинники позбавлені єдиного керівництва, не будучи організовані, зазнавали великих втрат від артилерійського і рушничного вогню” [69]. “Оточивши станцію, царські війська перейшли в штикову атаку”, і відразу говорить, що “дружинники, які знаходилися в будинку вокзалу, змушені були почати переговори про умови припинення опору”.

Ф. Є. Лось розповідає про переговори, які вів капітан Угринович із дружинниками, що чинили, на його думку, завзятий опір військам, дружинам на станції і що складали основні сили, і тими, які були розташовані на шахті № 1. Говорячи, що нібито однією з умов було припинення опору і здача зброї, в іншому випадку Угринович погрожував розстріляти захоплених у будинку вокзалу. Ф.

Г.Ф. Ткаченко-Петренко

Лось пише, що робітники, побоюючись за життя своїх товаришів, припинили подальшу боротьбу, а потім, у наступному реченні, зазначає, що “основні маси дружинників зуміли, прикриваючись збройовим вогнем, добратися до своїх ешелонів і виїхати з Горлівки”. Однак ні штабу, ні єдиного командування у дружинників не було. Ця функція покладалася на Прохора Дейнегу, але він скористатися нею не зумів і, вступивши в переговори, був поранений в стегно і помер від великої втрати крові. Вести ще одні переговори Угриновичу було вже ні з ким. Підтвердження про них ми не знайшли ні в матеріалах царської влади, ні в спогадах дружинників. А групу відрізаних від станції дружинників, озброєних гвинтівками, що розташовувалися на естакаді рудника № 1 і відвалах породи, які і прорвалися до потягу, очолював Іван Мазанов. Саме йому після повернення енакіївської дружини із Горлівки Г. Ф. Ткаченко-Петренко на вокзалі дорікав, що він не допоміг робітникам на станції, не зайшов у тил козакам, а втік. Унаслідок

цього дружинники і зазнали поразки. Таким чином, ні про які інші переговори навіть не йшлося.

Говорячи про події в Горлівці, П. Свежинський стверджує, що повстання почалося відразу “з моменту оголошення грудневого, всеросійського політичного страйку” [72]. Насправді ж, воно почалося 17 грудня 1905 року. Автор перебільшує роль більшовиків у збройному повстанні, не зрозуміла в нього і роль меншовиків, які “кудись сховалися, їх не було серед учасників бою”.

Крім того, автор помилково стверджує, що бій почався о 9 годині ранку, але найцікавішим є опис ним другого етапу бою: “Почався бій. Незважаючи на перевагу військ, позиція (вокзал станції Горлівка – С. Є.) не раз переходила з рук у руки. У нерівному бою дружинники показали вражаючі зразки хоробрості. Там, де вони не в силах були вибити супротивника погано стріляючими берданками, вони переходили в атаку і вибивали ворога піками. Загиблих дружинників заміняли жінки, що боролися не менш хоробро, ніж чоловіки”. Ось так...

Не відповідає істині й те, що війська продовжували обстрілювати кілька днів після бою “будинки, залізничну колію, делегатські потяги, телеграф і таке інше”. Насправді війська під керівництвом капітана Угріновича і робітничі дружини залишили Горлівку відразу після бою, 17 грудня 1905 року. Цікавими є сумніви автора щодо суперечливих зведень про кількість загиблих робітників у Горлівському бої, він піддає сумніву наведені офіційні цифри. Позитивним у роботі П. Свежинського є його посилення на документи Дніпропетровського обласного історичного архіву НКВС, газети того періоду й інші документи, у той час як в інших статтях науково-довідковий апарат цілком відсутній.

А. І. Павлик в історико-економічному нарисі “Горлівка” навіть дописався до того, що, “зазнавши значних втрат від рушничного та кулеметного вогню і штикової атаки військ, ті, що обороняли вокзал, припинили опір”. Але джерела відомостей ні про гармати, ні про кулемети, ні про штикову атаку не містять.

Хочеться повернутися ще раз до спогадів А. С. Гречнева і порівняти їх з тим, що нам відомо із інших джерел. Описуючи сам бій, він вкладається в стереотипну схему: згадує наявність плану повстання і штабу, що не відповідає дійсності. Він наголошує на поганому озброєнні дружинників, і це при наявності майже тисячі одиниць вогнепальної зброї. Не знайшов підтвердження і факт його керівництва бойовою дружиною в селищі, яка так і не була створена, а загін самооборони, який був, але не мав на той момент зброї, важко назвати дружиною. Питання про створення дружини повинно було остаточно вирішитись після повернення делегації, посланої в Таганрог для придбання зброї. Визначаючи число дружинників, які прибули в Горлівку, “на око” А. Гречнев надто завищує їхнє число, називаючи цифру в 6–7 тисяч осіб, тоді як в дійсності їх було не більше 1 тисячі. Крім того, він абсолютно невиразно описує сам бій, приділивши багато уваги його першому етапу – нападу на казарми, про другий він нічого не повідомляє, відокремившись загальними фразами. Складається таке враження, ніби він там далі не був, чи не схотів кривити душею...

Привертають увагу ще два моменти в його спогадах. По-перше, це те, що він пише про намір страйкому “просити допомоги в роззброюванні солдатів і драгун”, а не про продумані бойові дії з урядовими військами, ні про яке повстання ніхто і не думав, бій виник стихійно, через відсутність будь-якого загального керівництва. По-друге, автор пише, що дружинників,

озброєних гвинтівками, було поділено на два загони, перший з яких він відправляє на надшахтні споруди, а другий ...в нікуди. Він, додає що “досить сильна група була залишена для захисту станції”. Саме вона давала відсіч військам протягом 4 годин, а не беззбройні робітники із резерву з піками і холодною зброєю, як це представлено у працях багатьох радянських істориків.

Таким чином, бойові дружини, втративши 14 чоловік убитими і понад 30 пораненими, зазнали поразки й залишили Горлівку*.

Але й “переможці” не були впевнені у своїй перемозі. У військ були наступні втрати: убито 2, помер від поранення 1, важко поранених 4, легко – 8 нижніх чинів і два офіцери – капітани Угринович і Корнеєв. Крім того, ефрейтора 5-ї роти 136-го Таганрозького піхотного полку, 26 - літнього Дмитра Григоровича Терпікова, який загинув у перестрілці, було поховано разом з робітниками 20 грудня на загальному Горлівському цвинтарі.

Легко поранений у руку капітан Угринович, нікого не заарештувавши і навіть не переписавши затриманих, котрих було близько 500 осіб, змусив їх проспівати гімн, привівши таким чином усіх до присяги і відпустив [84]. Він доповідав на суді, що був так вражений криками і непідробленим розпачем тих, хто здався, їхнім жалюгідним виглядом і малодушністю, що і сам розгубився і не здогадався їх навіть переписати. Охороняти ж цю юрбу він не мав уже ні сил ні можливості, оскільки загін був стомлений роботою в попередню ніч над укріпленням казарми на випадок нападу дружинників і самим боєм, у якому сам отримав поранення в руку [85]. Після цього війська і поліція залишили Горлівку, пішовши в бік ртутного рудника.

На другий день після бою в Горлівку, яку залишили і поліція, і війська, приїхав земський санітарний загін Червоного

хреста. Очоловав його Бахмутський повітовий проводир дворянства Ф. О. Бантиш, щоб допомогти пораненим, котрих, як і убитих, мало бути дуже багато, виходячи з повідомлення повітового справника Федоренка. Саме він у телеграмі дезінформував губернатора спираючись на неперевірені дані, визначивши число тільки загиблих у 300 осіб.

От що Ф. О. Бантиш доповів губернаторові в терміновій телеграмі, повернувшись із Горлівки до Бахмута:

Катеринославському губернатору із Бахмута.

№ 746 від 20 грудня 1905 р.

19-го третя година дня приїхав у Горлівку земський санітарний загін Червоного хреста надати допомогу пораненим, застав повну анархію. Війська відсутні, поліція, судові влади також. У казенній винній крамниці тисячі цеберок горілки без охорони, починається пияцтво. Шістнадцятого був перший день придушення заколоту військами. 17 грудня бій між солдатами і робітниками з 8 до 4 дня, у різних будинках лежать 21 трунів не поховані, серйозно поранених 30 тчк. Справник приїхав тільки зі мною, не наважується ввести солдат, відновити дію поліції тчк. Зараз горять казарми, необхідно негайно відновити порядок, становище вкрай гостре.

Повітовий проводир дворянства Бантиш.

Дані Ф. О. Бантиша було перевірено нами в Центральному державному історичному архіві м. Києва і державному архіві Донецької області. Вони загалом підтверджуються.

Відомості, отримані нами згідно з метричними книгами реєстрації померлих у грудні 1905 року в окремих містах області, а також відповідно до Обвинувального висновку дозволили нам встановити прізвища загиблих у горлівських подіях 16-17 грудня 1905 року. Їх 28 осіб. З них: 14 осіб – вбито, 4 – померло від поранень 17 та 21 грудня, 17 горлівчан та 1 невідомий. У Єнакієвому поховали чотирьох загиблих, в Алчевську – трьох,

а в Гришино – двох: П.С.Дейнегу, тіло якого було доставлено 18 грудня, і померлу через смертельне кульове поранення Л.Доброву. Можливо, ці дані не зовсім повні, але все ж тільки в такий спосіб можна довести, що легендарні відомості Бахмутського повітового справника Федоренко, що так довго повторювалися офіційною владою, і радянськими істориками, про втрати учасників Горлівського бою кількістю у 300 осіб, м'яко кажучи, далекі від дійсності.

Суперечливою є і телеграма, яку справник Федоренко відправив днем раніше від тієї, про яку ми вже вели мову і до якої ще повернемось. Йшлося також про події в Горлівці 16 грудня. Усі радянські науковці знають про неї, її копії є в архівах, вона опублікована в збірниках документів. Але вона ніяк не вкладалась в існуючу схему зображення подій і на неї просто не звертали уваги. А коментарі тут зайві, бо це ж справжня дезінформація на рівні губернської влади або повне непорозуміння. Наводимо її текст :

Катеринославському губернатору із Бахмута.

№ 98 від 17 грудня 1905 р.

Страйковим комітетом був затриманий (у) конторі Горлівського рудника директор Кнотте. Військами (був) визволений. Війська стріляли, убито нападаючих 3, поранено 9. Комітет послав в Авдіївку за підкріпленням.

Справник Федоренко.

Навіть знаючи, що в Горлівці від рудника № 1 (колишня шахта “Кочегарка”) та залізничного вокзалу станції до машинобудівного заводу відстань в 1 кілометр, то хіба ж можна так помилитись? Можна, звичайно, передбачити й те, що Федоренко невірно інформували з Горлівки. Та все одно ця телеграма залишалась без коментарів та поза увагою радянських істори-

ків, бо вона не вкладалася в офіційну стереотипну схему подій. Події ж були на заводі. При чому тут рудник № 1? Але вона якнайкраще революціонізувала грудневі події. Це тільки підтверджує нашу думку, що в ній іде мова про те ж, що й у нас, але ж Федоренко тоді ще не знав, що в той час, коли він відправляв свою “кумедну” телеграму, у Горлівці вже ішов справжній бій... А потім йому треба було, будь за що, спочатку налякати губернатора розмахом безпорядків, а потім отримати кредит розміром у 1 тис. карбованців. Бо він у телеграмі сповістив усе правдиво за винятком першої фрази.

Катеринославському губернатору із Бахмута.

№ 100 від 18 грудня 1905 р.

У Горлівці військами вбито близько трьохсот дружинників, нападало на війська більше чотирьох тисяч. Солдат загинуло троє, поранено – дванадцять. Близько 500 осіб здалося, відпущені по приведенню до присяги. Втрати поліції не з'ясовані, поранено городового, околдочного Шкультецького. Віднято до 7000 набоїв, понад 300 пік, багато рушниць, звинтівки, револьверів, динаміт, дві бомби. Бій тривав шість годин, поліція розсіялася, війська пішли на ртутний рудник, (становий) пристав з ними. Поліція в Дебальцевому роззброєна і розсіяна. Прошу негайно відкрити мені кредит на тисячу карбованців на витрати відрядження, піклування, допомогу, на лікування чинів поліції, їх сімейств та інші невідкладні потреби.

Справник Федоренко.

Значний інтерес для нас у цьому питанні становлять і висновки, зроблені К.Г.Єршовим, який в своїй праці, майже повністю написаній на мемуарах та дослідженнях істориків 20-х років, теж піддавав сумніву зведення поліцейських органів, що були побудовані на телеграмі Федоренко, щодо кількості прибулих у Горлівку 16-17 грудня дружинників та загиблих [91].

Він схиляється до цифри близько 5 тисяч осіб прибулих, виходячи зі спогадів М.Борового, зокрема його підрахунків дружинників: “Склад, за моїм особистим спостереженням, був такий: гвинтівок близько 100 шт., рушниць центрального бою до 200, берданок 150 шт., і шомпольних близько 200 шт., револьверів до 500 шт. і інші до 3. 000 озброєних піками” [92]. Ці зведення підтверджують і наші висновки, за одним винятком, ми нарахували холодної зброї, особливо пік значно менше. Але автор зазначає, що з цього питання в джерелах велика різноманітність, а далі наводить такі зведення: поліцейські відомості – понад 4 тис., С. Анісімов – до 3 тис, М. Боровий – понад 4 тис., В. Г. Березницький – понад 2, О. В. Рабинович – 1-1,2 тис. осіб.

Втрати дружинників джерела обчислюють теж по-різному. К. Г. Єршов пише: “У підсумку треба визнати, що 300 забитих – цифра перебільшена, не сотнями визначається це число, а десятками” [93]. Такий висновок базується на спогадах, які містяться в архіві Артемівського істпарта: Г. Ф. Кільчик – було 32 загиблих, К. В. Прилипченко – 29, Р. У. Прохоров – 18, на станції, І. А. Ольшанський до 29, на станції, П. М. Ключков – 8 осіб [94]. Це писалось у 1930 році і всі провідні радянські історики знали про ці підсумки, але не могли обмовитись про них жодним словом.

Отже, бойові дружини, маючи велику перевагу в живій силі (на кожного із солдатів і драгунів припадало по 5-6 озброєних робітників, до цього слід додати пристойне озброєння, великий запас і патронів, і динаміту), зазнали поразки [95].

Особливо вражаючим є опис С. Анісімовим похорону 20 грудня 1905 року на місцевому цвинтарі (зараз територія складу паливо-мастильних матеріалів Горлівського машинобудівного заводу) загиблих у горлівських подіях 16-17 грудня 1905 року: *“Над Горлівкою встановилася мертва і моторошна тиша.*

Усі сиділи по будинках або ховались, їдучи з Горлівки. Так тривало чотири дні. Наймоторошнішим і найтрагічнішим був день похорону убитих під час розстрілу біля воріт заводу 16-го грудня і полеглих у бою. Їхні тіла були покладені в червоні домовини в заводській їдальні... Товариші підняли на плечі 26 трун і низкою понесли їх на цвинтар по заметах, у жорстоку сніжну заметіль... Увесь хід окутувала білосніжна імла, а душу тривожила напружена думка – як би не роздалися звідкілья-небудь із засідки постріли козаків. Ніхто не знав, куди поділося начальство, яке начебто перемогло в боротьбі і що воно затіває. Усім було ясно, що воно готує розправу й усім здавалося, що воно не стерпить похорону, як демонстрації, і налетить тут з новими розстрілами.

Труни опустили в братську могилу при повній тиші. Ні промов, ні співу не було. Зарили могилу, також мовчки, посніхом і спішно розійшлися з цвинтаря по домівках. І не встигла ще юрба залишити цвинтар, як могильний пагорб уже зрівнявся з білою пустелею, де злилася і біснувалася хуртовина.

Так моторошно закінчилась трагедія горлівського бою”.

А ввечері того ж 20 грудня в Горлівку вступили війська. Побойовання влади, що робітники чинитимуть опір, не виправдалися. Почалися масові арешти. Всього було заарештовано за підозрою в участі в “Горлівській справі” близько 500 осіб із різних селищ Катеринославщини.

4. Судовий процес. “Горлівська справа”

У 1908 році владою було влаштовано судовий процес у справі про захоплення Катеринінської залізниці. Який було доручено очолити генерал-майору Лопатіну, членом суду бу-

ло призначено полковника Курочкіна, представниками обвинувачення були помічники військового прокурора, капітан Шевяков і підполковник Філімонов, а в якості обвинувачених було залучено 132 особи, які представляли 17 станцій Катерининської залізниці. Загалом за Обвинувальним актом та свідченнями свідків всього було попередньо допитано близько 600 осіб.

У Катеринославі не знайшлося придатного приміщення для проведення судових засідань, тому було прийнято рішення про проведення засідань суду в пристосованому приміщенні – церкві на території губернської в'язниці. Так, 6 листопада 1908 року до суду було викликано 70 осіб, які утримувалися в Катеринославській губернській в'язниці і 63 особи було залучено з волі для того, щоб ознайомити їх із матеріалами справи [97]. 7 листопада суд розпочав слухання справи і тих 63 особи, які прибули з волі, було взято під варту. Всім із 131 особи, за виключенням С. В. Косьміна, якого звинуватили за ст.131, пред'явили звинувачення по частині 1 ст. 100 Кримінального уложення (заколот). Захист висунув протест (до 12 адвокатів, які захищали підсудних входив і С. Анісімов – С. Є.), але питання залишилось не вирішеним. Почалось читання Обвинувального акту.

Закінчили читання Обвинувального акту 8 листопада о 15⁰⁰ і перейшли до допиту свідків. До 9 грудня допитали всіх.

У цей час частина обвинувачених по справі, які були заарештовані з волі, вирішили відправити поздоровчу телеграму з днем народження Миколі II і відслужити молебень 6 грудня. Проти цього виступило 26 осіб, а 104 підтримали і сповістили про це адміністрацію в'язниці. 4 грудня начальник в'язниці викликав до себе уповноважених осіб, якими були: лікарі О. Шошніков, В. Макаров, С. Клінгерберг, фельдшер М. Грицен-

ко, вчитель І. Редькін, технік А. Андреев-Мельников, Д. Паранич та інші [99]. А 6 грудня, ще з ранку, І. Редькін зібрав хор, який в приміщенні в'язничної церкви взяв участь в молебні. Після чого в ротному коридорі уповноважені особи зробили свої промови, в яких каялися і просили суд та губернатора взяти це до уваги виносячи вирок по справі, яка слухалася.

*Учасники Горлівського бою, члени Гришинської боєвої
дружини у в'язниці (1906 р.)*

З 9 по 12 грудня 1908 р. в судовому засіданні було оголошено перерву, а вже з 12 грудня було відновлено слухання справи. Почалися дебати сторін. Помічник прокурора Шевляков прочитав обвинувальну промову, а 13 грудня підтримав цю промову і Філімонов. Після їх промов слово отримав захист, від якого слово отримав адвокат Гальперін, який захищав кожного з підсудних. Після цього було проголошено перерву до 15 грудня 1908 р.

15 грудня починаючи з 10⁰⁰ і до кінця дня продовжив свій виступ захист. 16 грудня адвокат Булгаков останнім від захисту виступив із примиренною промовою.

Після цього обвинувачення годину заперечувало захисту, тоді слово знов було надано захисту, але останній відмовився від заперечень. Потім було надано останнє слово підсудним, яке з перервами слухали до 10³⁰ ранку 18 грудня 1908 року. Після цього голова суду оголосив, що суд іде до нарадчої кімнати приймати рішення.

19 грудня 1908 р. о 15⁰⁰ в приміщенні церкви арестанських рот Катеринославської губернської в'язниці було проголошено короткий вирок, згідно з яким винними було визнано 92 особи, а 39 осіб виправдано. Вирок Одеського воєнно-польового суду вразив всіх своєю суворістю. Начальник Катеринославського губернського жандармського управління у своєму повідомленні до Департаменту поліції писав:

Повідомляю, що 18 грудня Військовий Суд виїшов до дорадчої кімнати для винесення вироку в справі про захоплення в грудні 1905 року заколотниками лінії Катерининської залізниці, і 19-го грудня о 3 годині пополудні оголошена наступна резолюція – засуджено:

- до страти через повішення – 32 особи, у тому числі Зубарев-Кузнєцов, Ткаченко-Петренко і доглядач навантажувального двору станції Горлівка – Снежко;

- до безстрокової каторги – 12 осіб, у тому числі Герш Завадський, вбивця капітана Карамішева. В момент здійснення злочину Завадському було 15 років;

- до каторги на 8 років – 6 осіб;

- до каторги на 6 років – 12 осіб;

- до каторги на 4 роки – 25 осіб, в тому числі лікар Шошников та інженер Данчич;

- до каторги на 2 роки 8 місяців – 5 осіб. Інші виправдані, у тому числі і лікар Клінгенберг.

Полковник (підпис)».

Тим хто підписався під зверненням про помилування Микола II в телеграмі на ім'я голови суду відповів: «Дарувати життя, пом'якшити участь». Але вісім із 32 засуджених до страти пішли до кінця...

Підводячи підсумок, необхідно проаналізувати, що було причиною цього вибору? На нашу думку, по-перше партійна, революційна і ідейна загартованість Г. Ф. Ткаченко-Петренко, який силою свого авторитету і волі здорово впливав на своїх співкамерників тоді, коли їх залишилось тільки вісім. Не зміг переступити через самого себе і О. Зубарев, який в своєму передсмертному листі написав: "...купувати життя обманом, підписуючи телеграми, і розкаюватися не міг, я б вічно мучився, що так сказав неправду перед усім світом. Я брехати не можу, я не здатний був так зухвало купити собі життя..."

Відомий нам і передсмертний лист Г. Ф. Ткаченка-Петренка, який вражає своєю правдивістю і мужністю. Григорій Федорович писав своєму братові Альоші: "...Ну прощай-те, уже 12 годин ночі, і я підходжу до петлі, на якій обдарую вас останньою своєю посмішкою... писав би і далі, але занадто важко, тому що скуті руки обидві разом, а також часу немає – підганяють..."

Не знав тільки Г. Ф. Ткаченко-Петренко, що лист так і залишиться в матеріалах судової справи, де в архіві він міститься і зараз, і рідні його не отримують і не прочитають ніколи.

По-друге – сама ситуація навколо проведення суду, зрада частини підсудних, героїчна поведінка інших і небувало жорс-

токий вирок підняли пресу, ліберально налаштовані суспільні організації, депутатів Державної Думи.

Зліва на право: страчені А. Щербаков, Г. Ткаченко-Петренко і Герш Завадський отримавший довічну каторгу

Так, Родзянко і Каменецький – депутати Державної Думи поїхали до П. Столипіна і домоглись від нього обіцянки, що страт по “Горлівській справі”, не буде. Все це давало привід для оптимізму [103].

По-третє – самим засудженим до страти давали надію, що вирок не буде виконано. Їх було переведено з камери смертників до звичайної камери. Десь йшла переписка про остаточне позитивне вирішення їхньої долі...

І так тривало вісім місяців із часу винесення вироку поки всю країну не облетіла звістка про те, що вирок приведено у дію – вісім засуджених страчено. У ніч з 3 на 4 вересня 1909 року Олександр Михайлович Зубарев – професійний революціонер, Григорій Федорович Ткаченко-Петренко – ливар (Єнакієве

Група учасників Горлівських подій на каторзі. 1910 р.

), Петро Лукич Бабич – слюсар (ст. Гришине), Андріан Іванович Ващаєв – слюсар (ст. Дебальцеве), Василь Петрович Григоращенко – слюсар (ст. Горлівка), Андрій Пилипович Щербаков – електрик (Єнакієве), Володимир Володимирович Шмуйлович – слюсар (ст. Гришине) та Ілля Денисович Мітусов – помічник машиніста паровоза (ст. Авдіївка) були повішені на балках пожежного сараю 4-ї поліцейської частини м. Катеринослава, де зазвичай відбувалися страти.

Так у “Горлівській справі” було поставлено остаточну крапку. Отак жахливо закінчилася трагедія Горлівського бою.

5. Промислова Горлівка між двома революціями

В 1916 р. у Донбасі з новою силою розгорнувся страйковий рух. У квітні почався страйк шахтарів Горлівки – один із самих масових страйків у Росії в роки першої світової війни.

У зв'язку з економічним положенням, що погіршилося, робітники Донецького комітету РСДРП вирішили почати загальний страйк шахтарів, і на початку квітня розповсюдили серед них листівку, яка закінчувалася словами: “Протестуйте против дороговизны. Требуйте повышения заработной платы. Поднимайте красное знамя восстания против наших палачей, убийц и грабителей. На улицу! Лучше умереть свободными, чем жить рабами. Долой царскую монархию! Да здравствует демократическая республика в России! Да здравствует международный пролетариат! Долой эксплуататоров! Да здравствует социальная революция! Да здравствует социализм!”.

Такі заклики Донецького комітету РСДРП знайшли відгук серед шахтарів Алмазного підрайону. 14-18 квітня тут застрайкували робітники Брянського, Орловського, Каменського, Орлово-Оленівського, Ірмінського, Селезньовського рудників – усього близько 20 тис. осіб. Але страйк не став загальним, у боротьбу не були утягнені металісти Донецько-Юрїївського й Кадієвського заводів. До того ж страйк носив чисто економічний характер і тривав на кожному підприємстві не більше трьох днів, а на Селезньовському руднику навіть один день. Основною вимогою страйкуючих було збільшення заробітної плати на 10-15%. На більшості підприємств капіталісти зробили поступки робітникам і тим самим позбулися від небажаного для себе затяжного страйку.

Тоді ж, 15 квітня, в балці біля Фурсовської і п'ятої шахт було проведено нараду представників великих рудників, на якій було ухвалене рішення оголосити загальний страйк і виробити спільні вимоги до шахтовласників. На другій нараді уповноважених представників шахт і рудників 21 квітня було обрано страйковий комітет у складі С.Лапіна, І.Циганкова, І.Юрченко і М.Голдобіна та інших. До нього увійшли представники меншовицької і більшовицької частин РСДП, есери і представники інших політичних сил і безпартійні, яких було більшість. Декількома днями пізніше була створена рада по керівництву страйком з 36 представників підприємств, що почали страйк.

Страйк розгортався в такому порядку: 15 квітня припинили роботу шахтарі Софіївського рудника. 18 квітня – Веровського, Російсько-Бельгійського суспільства, 19-21 квітня страйк охопив рудники товариства південноросійської кам'яновугільної промисловості (рудники № 1, 5, 8), кам'яновугільні й ртутні рудники Ауэрбаха. Начальник Катеринославського жандармського керування доносив департаменту поліції, що в Горлівському районі “до 22 квітня більшість шахт припинили роботи... У ніч на 23 квітня нічні зміни... шахт, що працювали..., не вийшли на роботи, і, таким чином, 23 квітня застрайкували всі шахти зазначених двох районів, крім механічних майстерень і робітників на машинах електричних станцій, числом близько 15 000 робітників”.

18-19 квітня в Юзівсько-Макіївському районі застрайкували 1237 робітників рудника Бунге, близько 1000 гірників Рутченковських копалин. Страйк був підтриманий 3 тис. шахтарів селянських шахт.

Кількість горлівських робітників, що брали участь у страйку, була така:

Підприємства	Число страйкував- ших робітників
1. Російсько-Бельгійське металургійне товариство – шахти “Софія”, Веровська	3 858
2. Товариство Південноросійської кам’яновугільної промисловості – рудники № 1, 5, 8,	5 300
3. Щербіновський, Нелеповський, Микитівський рудники.	4 550
4. Петровський металургійний завод	3 000
5. Горлівський артилерійський завод	350
6. Кам’яновугільні рудники Ауэрбаха	2 276
7. Дрібні селянські шахти .	3 000
Усього:	22 334

У свою чергу, Л.Р.Никифорова кількість страйкуючих горлівських робітників визначає в 50 тис., тоді як загальна кількість працюючих у Горлівському районі, на її думку, також становила приблизно 50 тисяч осіб.

Шахтарі і металісти вимагали збільшення заробітної плати на 50%, скасування штрафів, скасування квартирної плати, поліпшення медичної допомоги, ввічливого звернення і таке інше. Всі ці вимоги ніяк не можна віднести до політичних. Першими свої вимоги висунули гірники Фурсовського руднику (зараз шахта Комсомолець).

На горлівських шахтах у результаті переговорів адміністрація погодилася збільшити зарплату на 30%, але робітники продовжували вимагати 50% і до робіт не приступали.

23–24 квітня 1916 р. відбулася нарада Юзівського і Макіївського комітетів РСДРП, на якому було ухвалене рішення про систематичну організацію мітингів і масовок, як загальнорайонних, так і на окремих шахтах і рудниках. Було також вирішено, що 1 травня партійні організації Макіївського гірничопромислового району організують мітинги солідарності із шахтарями і металістами Горлівки і Щербіювки. На мітингах читалися нелегальні листівки й газета «Соціал-демократ».

Масові мітинги вплинули на робітників Єнакіївського металургійного заводу. Так, 26 квітня 3 тис. робітників цього заводу почали страйк.

Враховуючи несприятливу обстановку, гірничопромисловці змушені були почати переговори з робітниками і вирішили піти на деякі поступки. 21 квітня на копальнях Товариства південноросійської кам'яновугільної промисловості (ТПРКП) було вивішено оголошення, в якому адміністрація повідомляла, що вона гарантує всім робітникам збільшення заробітної платні на подорожчання життя в розмірі 20–30% за умови, що всі робітники повернуться до роботи не пізніше 22 квітня.

Страйковий комітет, обговоривши пропозицію гірничопромисловців, прийшов до висновку: промисловці мають намір виконувати лише один пункт із всіх вимог робітників, і той частково (підвищення заробітної плати робітників лише на 20–30%). Цю пропозицію відхилили і продовжили страйк.

Відмова робітників прийняти запропоноване їм підвищення, їхня згуртованість і рішучість до боротьби викликали замішання серед місцевої влади. У Горлівку спішно виїхав «сам» катеринославський губернатор Колобов. Спочатку він намагався вмовити шахтарів приступити до роботи. Однак робітники завзято продовжували домагатися задоволення своїх вимог. Тоді губернатор викликав директорів рудників і шахт Горлів-

ки, Государева-Байрака, Щербіновки й Ртутних рудників, щоб обговорити разом з ними положення, що склалося. Прийшовши до висновку, що страйк є результатом «агітації», і що страйкуючих необхідно налякати, а потім і упокорити збройною силою.

Так, губернатор Колобок телеграфував міністрові внутрішніх справ:

«Ввиду непрекращающейся агитации среди рабочих [в] Горловском угольном районе и возможности новых серьезных осложнений, ходатайствую [о] командировании в мое распоряжение сотни казаков из Донской области. Содержание сотни предприятие принимает [на] свой счет. Командированных мною [в] Горловский район ста конных стражников [из] других мест признаю недостаточным для скорой и полной ликвидации забастовки».

До кінця квітня весь Горлівський район фактично перебував на воєнному стані. Але кількість військових визначена в 1000 солдатів, збройної поліції і козаків є недостовірною. До цього часу в район прибули неповні чотири роти першого батальйону 25-го запасного полку з навчальною командою з Бахмута. Окрім того, тут перебувало 135 кінних стражників, а сотня козаків, викликана губернатором, прибула на місце тільки 3 травня. Всього за нашими підрахунками їх було не більше 450-500 чоловік. Очолювали їх поручик Лосьєвський і поліцейський пристав Сухомлінов. Однак настрій солдатів, присланих у район, був не на користь промисловців.

Щоб здолати опір страйкуючих, адміністрація рудників припинила відпуск робітникам продуктів у кредит. Положення ставало надзвичайно напруженим.

На нагальну вимогу робітників страйковий комітет послав телеграми міністерству торгівлі і промисловості і Державній

думі з вимогою розібратися на місці в справедливості вимог робітників. Тоді місцева влада в ніч із 28 на 29 квітня заарештувала 11 членів страйкового комітету, тих що підписали телеграму, у тому числі і М.Голдобіна, який користувався великою популярністю і авторитетом серед робітників.

Поповнений новими членами страйковий комітет 29 квітня пред'явив шахтовласникам ультиматум: звільнити арештованих і виконати попередні вимоги робітників, у противному випадку страйковий комітет складе із себе відповідальність за технічну безпеку шахт. «...якщо не буде дана позитивна відповідь про арештованих до 6 год. ранку 30 квітня ц.р., – говорилося в ультиматумі, – то ми знімаємо весь механічний цех, причому просимо подбати про видачу коней із шахт, тому що адміністрація сама порушила закон, а не робітники об'єднаних рудників».

Відповідна телеграма міністра торгівлі й промисловості була адресована не страйковому комітету, а окружному гірському інженерові Белову. У телеграмі говорилося: «По приказанию министра объявите рабочим, приславшим телеграмму на имя министра, что претензии их по поводу заработной платы подлежат подробному рассмотрению органов местного горного управления». 30 квітня на мітинг до робітників з'явилися представники адміністрації й поліцейської влади. Інженер Белов зачитав міністерську телеграму й намагався нею роз'яснити в тому розумінні, що робітникам треба погодитися на пропозицію гірничопромисловців про збільшення зарплати на 20-30%. Робітники поставилися до його роз'яснення з недовірою і відмовилися йти на поступки, і знову зажадали звільнення арештованих товаришів. Мітинг протікав дуже бурхливо. Присутній поліційний справник погрожував робочим застосуванням зброї і оголосив про заборону і мітингів, і зборів.

Але здавалося, що погрози не лякали робітників. Наступного дня, 1 травня, на рудниках пройшли мітинги. А на 2 травня страйковим комітетом готувався загальний мітинг. Мітинг повинен був бути в районі балки між 5 шахтою і Фурсовським рудником, де і відбулася трагедія. Організація мітингу була настільки слабкою з боку комітету його оголосившого, що робітники, які прийшли у балку, не знали чим себе зайняти, дефілювали з місця на місце протягом від 9 і майже до 11 години ранку. Місцева влада підтягла збройні сили на місто проведення мітингу страйкуючими робітниками – 30 кінних стражників і до роти солдат під командуванням поручика Лосьєвського. Після протистояння між стражниками, військами і робітниками було заарештовано приблизно 200 осіб, які прийшли на мітинг. Заарештованих повели в Горлівку. На чолі колони рушив справник з начальником розшуку і чотирма пішими стражниками, інші кінні стражники оточили арештованих з боків. Рота піхоти на чолі з Лосьєвським замикала колону. В цей час юрба кількістю до півтора тисяч кинулася до них на допомогу, намагаючись їх визволити із камінням і цівками. Є й інша версія, викладена в документах офіційної влади, де стверджується, що з кущів у бік військ було зроблено два постріли із револьверів. Стрілявших затримано. У відповідь поліцейські відкрили стрілянину. Було вбито 4 особи і 2 важко поранені. Серед загиблих були: *Кирило Олександрович Касаткін, Георгій Григорович Карканиць, Ілля Дмитрович Малик і Маркел Дем'янович Ремишевський.*

З 200 затриманих у Горлівку було доставлено тільки 23 особи, інші, скориставшись метушнею, розбіглися.

Кількість загиблих у різних авторів теж різна. Так, Тарас Харченко називає 5 загиблих і кілька десятків поранених, коли війська і поліція пострілами розігнали багатолюдний мітинг. А

Казимірчук у своїх спогадах називає кількість загиблих у 12 осіб.

У ніч на 3 травня поліція заарештувала близько 300 чоловік, а більшовицькі керівники С.Лапін і М.Острогорський покинули Донбас. Більше тисячі робітників військовозобов'язаних відправили на фронт. Страйк тривав до 11 травня, і тільки крайня нужда та голод примусили робітників стати до роботи. Вони домоглися підвищення заробітної плати на 25%. Але виникає питання, а чи варто було страйкувати з таким умілим керуванням більшовиків, вихваленим у всіх працях радянської доби, щоб домогтися того, що пропонували власники шахт ще 21 квітня?

Страйк продемонстрував стійкість і згуртованість робітників Горлівки, але виявив і їхню недостатню організованість. В одній із прокламацій петроградських соціал-демократів говорилося, що Горлівський страйк був грандіозним, а в газеті «Пролетарський голос» відзначалося, що цей страйк «відрізнявся дивною стійкістю».

У знак солідарності з робітниками Горлівського району з 15 квітня по 15–17 травня страйкували (від 2 до 15 днів) багато гірничих підприємств Юзівсько-Макіївського району. Шахтарі вимагали також збільшення зарплати на 50%, поліпшення житлових умов, тощо. Загальна кількість страйкарів у Горлівському квітнево-травневому страйку, як уже вказувалося, становило близько 22,4 тис. осіб. А разом зі страйками солідарності Юзівсько-Макіївського району число учасників досягло 35–36 тис. чоловік, у той час як загальна кількість працюючих тільки робітників складала приблизно 70 тисяч осіб.

Таким чином, Горлівський страйк був подією загальноросійського масштабу і сприяв подальшому розвитку революційного руху різних класів російського суспільства в роки

першої світової війни. Він є яскравим свідченням революційної кризи, що назріла в країні і призвела в лютому до повалення царату. Але висвітлення цієї проблеми за радянських часів є далеко недостатнім і чекає на своє більш глибоке і ретельне вивчення.

Налякані потужним виступом робітників, підприємці Горлівсько-Щербинівського району змушені були піти на певні поступки, зокрема, збільшити заробітну плату на 25%. Але боротьба робітників за свої економічні права тривала і далі. Так 1-2 грудня 1916 р. оголосили страйк близько 400 забійників «Корсунської копії № 1», що давно вже зробилася форпостом робочого руху в місті, що страйкували і жадали від шахтовласників зниження цін на продукти в рудничному магазині, і ціни були значно знижені.

Звістка про перемогу лютневої революції й повалення царату горловськими робітниками була зустрінуто із захватом. 2 березня 1917 р. у місті були зупинені всі підприємства, робітники вийшли на вулиці. На багатотисячному мітингу, що відбувся в цей день, робітники привітали перемогу революції. Тут же було обрано і тимчасовий виконком Горловської Ради.

Так було відкрито нову сторінку в історії нашого міста...

Примітки

** Загинули 16 грудня 1905 року біля прохідної машинобудівного заводу:*

1. Тоткало Сергій Савич, 16 років – Горлівка;
2. Северин Кирило Микитович, 16 років – Горлівка;
3. Зайцев Стефан Леонтійович, 32 роки – Горлівка;
4. Суздалев Ананій Трохимович, 28 років – Горлівка;
5. Данджев Федір Кирилович, 29 років – Горлівка;
6. Табахін Олексій Петрович, 30 років – Горлівка;
7. Шестаков Григорій Захарович, 20 років – Горлівка;
8. Симонін Григорій Миколайович, 26 років – Горлівка;
9. Галушкін Семен Леонтійович, 22 роки – Горлівка;
10. Бабін Михайло Андрійович, 44 роки – Горлівка;

Померли від поранень 17 грудня отриманих під час розстрілу 16.12.1905 р.:

11. Каменецька Ганна – 18 років;
12. Гриньов Михайло Олександрович – 17 років;
13. Маслов Федір Олексійович – 17 років. *Поховані на загальному цвинтарі 20 грудня 1905 року (зараз територія машинобудівного заводу ім. С.М.Кірова, територія складу паливно-мастильних матеріалів).*

*** Загинули 17 грудня 1905 року в перестрілці з військами.*

Поховані на загальному цвинтарі Горлівки 20 грудня 1905 року:

- 1.Семенов Михайло Олександрович, 26 років – Горлівка.
- 2.Колесников Дмитро Павлович, 25 років – Горлівка.
- 3.Паршиков Федір Тимофійович, 24 роки – Горлівка.
- 4.Ярошенко Мокей Юхимович, 23 роки – Горлівка
- 5.Невідомий

Поховані в Алчевську, Гришино і Єнакієвому.

- 6.Мірошниченко – ст. Алчевська, ДЮЗ, Жиллівський руд-
ник
- 7.Фесенко – ст. Алчевська, ДЮЗ, Жиллівський рудник
- 8.Дейнега Прохор Семенович – Гришине
- 9.Доброва Лідія – Гришине
- 10.Трубкин Андрій – Єнакієве
- 11.Апостолов Дмитро – Єнакієве
- 12.Білокур – Єнакієве
- 13.Бодров – Єнакієве.
- 14.Невідома – Єнакієве (якась єврейка).

Використані джерела та література

1. Анисимов С. Горловское дело. – Харьков: Украинский рабочий, 1926.
2. Артемьев В.В. Здесь каждое место свято...: Путеводитель. – Донецк: Донбасс, 1982.
3. Археологічні пам'ятки Української РСР (короткий список) – К.: Вид-во АН УРСР, 1966.
4. Беспощадный П.Г. Каменная книга. Стихи, поэмы. – Донецк: Донбасс, 1970.
5. Богуцкая Л.В. Очерки по истории вооруженных восстаний в революции 1905–1907 гг. – М.: Госполитиздат, 1956.
6. Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России (июль 1907 – февраль 1917 гг.). Сборник документов и материалов. – К., 1960. – С. 120, 608.
7. Генеалогія горлівчан / Матеріали третьої міської науково-практичної конференції. – Горлівка, 2002.
8. Гірничозаводський листок. – № 1. – 1906.
9. Гречнев А.С. Горловское вооруженное восстание // 1905 год в Донбассе Из воспоминаний участников первой русской революции. – Сталино: обл. издательство, 1955.
10. Гриценко А.П. Рабочее и крестьянское движение в донецком бассейне в годы первой мировой империалистичес-

кой війни (июль 1914 - февраль 1917 г.) – Автореф. дис...канд.ист.наук. – К.,1958.

11. Державний архів Донецької області,(ДАДО) ф. 326, оп. 33, спр. 3, л. 3; ф. – 374, оп. – 1, спр. – 7, арк. – 229-230; ф. Р – 2109, оп. – 1, спр. – 89, арк. – 98; ф. – 2627, спр.7.

12. Дейнега и Доброва // Накануне. – 1906. – № 3.

13.Донбасс в революции 1905-1907 годов. Сборник документов и материалов. – Сталино: Сталинское областное издательство, 1955.

14. Донбасс в революции 1905-1907 годов. Сборник документов и материалов. – Сталино: Сталинское областное издательство, 1957.

15. Джерела до історії населених пунктів Донеччини XVI-XVIII ст. / Укладач Пірко В.О. – Донецьк, 2001.

16. Евсеєнко С.А. Горловский бой... Боевые дружины рабочих Донбасса в декабрьском вооруженном восстании 1905 года – Донецк: ООО “Лебедь”, 2000.

17.Євсеєнко С.А. Революційні події 1905-1907 років в Україні в історіографії: сучасний погляд на радянську концепцію. – К.: МАУП, 2005.

18.Євсеєнко С.А. Горлівка в грудні 1905 року: Погляд із відстані у 100 років. – К.: МАУП, 2005.

19.Євсеєнко С.А. До питання про Горлівський квітнево-травневий страйк 1916 року // Історичні записки: Збірник наукових праць. Вип. 15. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2007. – С. 59-70.

20.Єршов К.Г. Грудневе збройне повстання в Донбасі // Катторга і заслання. – 1930. – № 10 (71).

21.Жильцов И.А. Горловка: Путеводитель. – Донецк: Донбасс, 1981.

22. Жеребецкий П.И. Горловка. – Донецк: КП «Регион», 2001.

23. Жеребецкий П.И. «Живое серебро» Донбасса. – Донецк: Юго-Восток, 2005.

24. Жеребецкий П.И. Наши прадеды и мы: Этнографические записки. – Горловка, 2006.

25. Зубарева А.І., Титлянова Н.І. Відновити правду про одного з героїв Горлівського повстання 1905 р. / Український історичний журнал. – № 2. – 1991. – С.149-152.

26. Иванов Л.М. Революция 1905 г. на Украине // Вопросы истории. – 1940. – № 5-6.

27. Иванов Л.М. Революция 1905-1907 гг. на Украине // Революция 1905-1907 годов в национальных районах России. – М.: Госполитиздат, 1949.

28. Історія Горлівки в документах і матеріалах. Частина перша / Упоряд. Сусліков В.Є., Шевлякова Т.Ю., Маслова Л.В. та інш. – Горлівка: Поліпрес, 2007.

29. История родного края. Учебное пособие для 6-9 классов. – Донецк: Фирма Кардинал, 1998.

30. Казимирчук. Революционное движение в Горловско-Щербиновском районе Донбасса (Воспоминание) // Летопись революции. – 1923. – № 3. – С. 41-69.

31. Калпахчян С.П. Рабочее движение в Донбассе в годы первой мировой войны (1914-февраль 1917 г.) Автореф. дис...канд. ист. наук. – К., 1955.

32. Кирзнер А.С. Горнорабочие Донбасса и Криворожья в первой российской революции. – Харьков: Украинский рабочий, 1926.

33. Кирьянов Ю.И. Рабочие юга России. 1914- февраль 1917 гг. – М., 1971.

34. Лось Ф.Є. Україна в буржуазно-демократичній революції 1905-1907 рр. – К.: Рад. школа, 1949.

35. Лось Ф.Є. Формування робітничого класу на Україні. – К.: Держполітвидав, 1949.

36. Лось Ф.Є. Декабрьское вооруженное восстание на Украине // Исторические записки. – 1954. – № 49.

37. Лось Ф.Є. Революція 1905 року на Україні – К.: Вид-во АН УРСР, 1955.

38. Максимов А.М. На барикадах. – Донецк: Донбасс, 1973.

39. Мальцев Н.И. Горловка в период первой русской революции. – Донецк: Донбасс, 1966.

40. Матеріали з історії революційних подій 1905 року на території, що нині входить в Артемівський округ (До 20-ти річного Ювілею революції 1905 р.) Артемівськ. 1925.

41. Модестов В.В. Рабочее и профсоюзное движение в Донбассе до Великой Октябрьской социалистической революции – М.: Политиздат, 1957.

42. Модестов В.В. Рабочие Донбасса в трех русских революциях. – М.: Мысль, 1974. – С. 9, 166.

43. Малюга М.Ф. Скарби Центрального Донбасу: Нариси. – Донецьк: Донбас, 1993.

44. Молчанов В.Б. Життєвий рівень міського населення Правобережної України (1900-1914 рр.) Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2000.

45. Науковий архів Інститута археології АН УРСР. – К., 1955.

46. Никифорова Л.Р. Горловская забастовка 1916 г. // Исторические записки. – 1953. – № 44. – С. 77-93, 85.

47. Отчет Правления Южнорусской каменноугольной промышленности за 1893 год. – С.-Петербург, 1894.

48.Павлик И.С. Горловка. Историко-экономический очерк. – Донецк: Донбасс, 1971.

49.Пірко В.О.Заселення Степової України в XVI-XVIII ст. – Донецьк: Український Культурологічний Центр, 1998.

50.Пірко В.О. Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст. – Донецьк: Український Культурологічний Центр, 2003.

51.Пірко В.О. Найдавніші міста Донеччини // Український світ. – 4-6. – 2005. – С. 13-17.

52.Пролетарский голос. 18 декабря 1916 г.

53.Рабочее движение на Украине в период первой мировой империалистической войны (июль 1914 г. – февраль 1917 г.) Сборник документов и материалов. – К., 1966. – С. 218-219.

54.Раритеты Горловки: Исторические факты / Кол. авторов Г.Н.Коломиец, В.А.Муханова, Н.А.Савенко. – Донецк: ООО «Лебедь», 2000.

55.Револуція 1905-1907 рр. на Україні. Збірник документів і матеріалів. -К., 1949.

56.Робітничий рух на Україні в період імперіалізму (Збірник статей). – К.: Держполітвидав, 1961.

57.Свежинский П. Горловское вооруженное восстание в 1905 году // Исторический журнал. – 1940. – № 12.

58.Список памятников археологии Украины. Донецкая область. – К.: УООП, 1988.

59.Статистические сведения по Екатеринославской губернии. Бахмутский уезд. Т.2. – Екатеринослав, 1886.

60.Стороженко С.К., Кириєнко О.Я. Розкопки курганів в XI-XII ст. // Археологічні дослідження на Україні в 1969 році. – 1972. – Вип. 4.

61. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІА). Департамент поліції, особий відділ, оп. – 108, 1916, спр. – 18, ч. – 2, т. – 1, арк. – 53-54, 82, 83, 129.

62. Шаповалов Т.О., Колесник О.В. Розкопки курганів у Донецькій області. // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. – 1972. – Вип. 4.

63. Шевченко А.В. Топонимы Горловки. – Донецк: РИП «Лебедь», 1994.

64. Шевченко А.В. Як починалася Горлівка. – Горлівка, 1997.

65. Щербина И.Т. Рабочий класс Украины и его революционная борьба в 1914-1917 гг. – К., 1963

66. Шморгун П.М. Советы рабочих депутатов на Украине в 1905 году // Исторические записки. – 1954. – № 49.

67. Шморгун П.М. Ради робітничих депутатів на Україні як органи революційної влади в дні грудневого збройного повстання 1905 року // Революція 1905-1907 рр. на Україні. – К.: Держполітвидав, 1955.

68. Шморгун П.М. 1905-й рік на Україні. – К.: Політвидав України, 1980.

69. Шморгун П.М. Україна в період першої російської революції 1905-1907 років. – К., 1985.

70. Шморгун П.М. З історії соціал-демократичних організацій України напередодні і в період першої російської революції (1903-1907 рр.): новий підхід // Український історичний журнал. – 1990. – № 2.

71. Шморгун П.М. Советы рабочих депутатов на Украине в 1905 году // Исторические записки. -1954. - № 49.

72. Шморгун П.М. Ради робітничих депутатів на Україні як органи революційної влади в дні грудневого збройного повстання 1905 року // Революція 1905-1907 рр. на Україні. – К.: Держполітвидав, 1955.

73. Шморгун П.М. 1905-й рік на Україні. – К.: Політвидав України. 1980.

74. Харечко Т. Накануне Февральской революции в Донбассе // *Летопись революции*. – 1927. – № 4. – С. 161–185.

75. Харитонов В.Л. Борьба большевиков Украины за создание областной организации (1914-июль 1917). // *Вопросы истории*. – 1961. – № 1.

76. Хроника революционного рабочего движения на Украине (1900–1917): Справочник. – К.: Наукова думка, 1987.

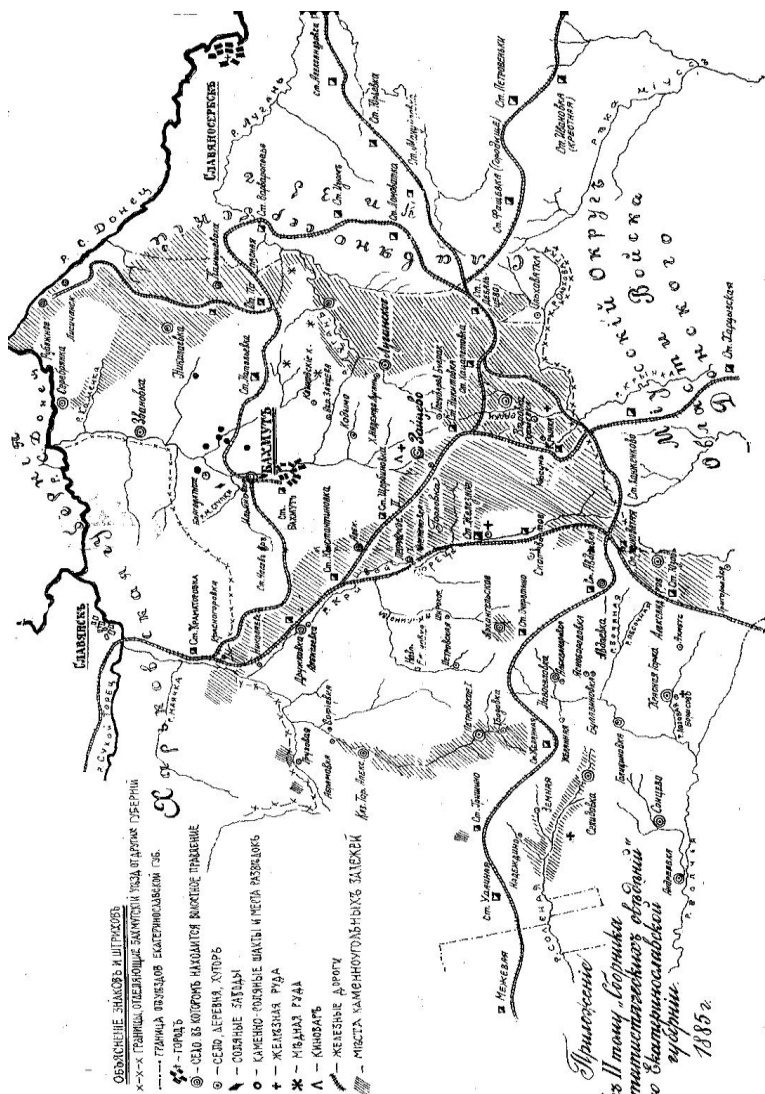
77. Лось Ф.Е. Декабрьское вооруженное восстание на Украине // *Исторические записки*. – 1954. – № 49.

78. Свежинский П. Горловское вооруженное восстание в 1905 году // *Исторический журнал*. – 1940. – № 12.

79. Сидорчук М.Т. Большевики Украины в период первой мировой войны и Февральской революции. – Львов, 1966.

80. Яковенко П.В. 400 топонимов Горловки. – Горловка, 2001.

81. Яковенко П.В. Храмы Горлівки. – Горлівка, 2002.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЄВСЕЄНКО СЕРГІЙ АНДРІЙОВИЧ

ІСТОРІЯ ГОРЛІВКИ

(з найдавніших часів до 1917 р.)

Історичний нарис

Рецензенти: Грідіна Л.А., Савенко Н.О.

Редактор: Громова Ю.О.

ISBN

Підписано до друку 01.02.2016 р. Формат 60×84 1/16
Умов. друк. арк. 2.6. Друк лазерний. Замовлення №---.
Тираж 300 прим.

Видавництво Горлівський інститут
іноземних мов ДВНЗ «ДДПУ»

Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта видавничої спра-
ви ДК № 1342 від 29.03.2003 р.
83086, м. Бахмут, вул. Комсомольська, 24